

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
імені В. М. КОРЕЦЬКОГО
НАН УКРАЇНИ

Держава і право

ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Випуск 68

Київ
Видавництво «Юридична думка»
2015

*Затверджено до друку
та рекомендовано до поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України*

**Збірник затверджено Міністерством освіти і науки України
як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати
дисертаційних досліджень**

Редакційна колегія

Шемшученко Ю.С. – доктор юридичних наук, академік НАН України (голова редколегії);
Кресіна І.О. – доктор політичних наук (головний редактор); **Акуленко В.І.** – доктор юридичних наук;
Андрійко О.Ф. – доктор юридичних наук; **Бабкін В.Д.** – доктор юридичних наук; **Батанов О.В.** – доктор юридичних наук; **Батлер Уільям Елліот** – доктор юридичних наук, іноземний член НАН України (США); **Голосов Г.В.** – доктор політичних наук (Європейський університет, м. Санкт-Петербург, РФ);
Горбатенко В.П. – доктор політичних наук; **Денисов В.Н.** – доктор юридичних наук; **Кваша О.О.** – доктор юридичних наук; **Коваленко А.А.** – доктор політичних наук; **Костенко О.М.** – доктор юридичних наук; **Кресін О.В.** – кандидат юридичних наук; **Кулинич П.Ф.** – доктор юридичних наук; **Лойко Л.І.** – доктор політичних наук; **Малишева Н.Р.** – доктор юридичних наук; **Нагребельний В.П.** – кандидат юридичних наук; **Онїщенко І.Г.** – доктор політичних наук; **Онїщенко Н.М.** – доктор юридичних наук; **Пархоменко Н.М.** – доктор юридичних наук; **Прилуцький С.В.** – доктор юридичних наук; **Сіренко В.Ф.** – доктор юридичних наук, член-кореспондент НАН України; **Скрипнюк О.В.** – доктор юридичних наук; **Тимченко Г.П.** – доктор юридичних наук; **Усенко І.Б.** – кандидат юридичних наук; **Хуторян Н.М.** – доктор юридичних наук; **Шкляр Л.Є.** – доктор політичних наук, **Ющик О.І.** – доктор юридичних наук.

Д 36 Держава і право : Збірник наукових праць. Серія Політичні науки. Випуск 68 / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2015. –218 с.

У збірнику висвітлюються проблеми теорії та методології політичної науки, основні етапи історії політичної думки, питання розвитку політичного життя і політичної влади, актуальні проблеми розвитку та вдосконалення політичної і партійної систем. Значна увага приділяється аналізу сучасних політичних процесів в Україні та зарубіжних державах.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто прагне отримати знання з політичних наук.

Адреса редакції

01601, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4, к. 211
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України
тел. 279-73-96, факс 278-54-74

ISSN 1563-3349

© Інститут держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України, 2015
© Видавництво «Юридична думка», 2015

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 320.01

А. Л. СОТНИК

ПРОБЛЕМАТИКА РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ ПОЛІТОЛОГІЇ У ВІТЧИЗНЯНОМУ Й ЗАРУБІЖНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Аналізуються актуальні напрями політико-правових досліджень у сучасній політичній науці. Особливу увагу приділено питанню розвитку нових сфер пізнання на межі політології й правознавства, серед яких чільне місце займає правова політологія.

Ключові слова: політична наука, право, правова політологія, політика, наукові дослідження.

Сотник А. Л. Проблематика развития правовой политологии в отечественном и зарубежном научном дискурсе

Анализируются актуальные направления политико-правовых исследований в современной политической науке. Особое внимание уделено вопросу развития новых сфер познания на грани политологии и правоведения, среди которых важное место занимает правовая политология.

Ключевые слова: политическая наука, право, правовая политология, политика, научные исследования.

Sotnyk A.L. The issue of legal political science in Ukrainian and foreign scientific discourse

In the article the author analyzes the current trends of political and legal studies in modern political science. Special attention was paid to the development of new ar-

eas of knowledge on the verge of political science and law, including the legal political science.

Key words: *political science, law, legal political science, politics, scientific research.*

Питання взаємодії політики і права, їх ефективності у регулюванні суспільних відносин нині стають особливо важливими з огляду на останні події у політичному житті України. Сучасна динаміка державно-правового розвитку висуває перед політичною наукою нові завдання, серед яких – пошук шляхів оптимізації владно-управлінських відносин в умовах реформування політичної системи, вдосконалення механізмів їх правового регулювання, проведення досліджень, направлених на вирішення актуальних суспільних проблем.

Реалії сьогодення засвідчують, що перманентні конфлікти між політикою і правом небезпечні й потребують, по-перше, ретельного аналізу й теоретичного осмислення, по-друге, науково обґрунтованого управління і розв'язання. Неврегульованість окремих питань політичного розвитку, розрив між прийнятими законами і механізмами їх реалізації зумовлюють невизначеність й поступову стагнацію трансформаційних процесів, знижують довіру населення до системи влади в цілому.

Не випадково нині вітчизняні й зарубіжні науковці, серед яких К. Альгер, П. Баранов, І. Вільчинська, В. Горбатенко, Р. Гудін, Г. Друрі, А. Коваленко, І. Кресіна, Л. Кормич, Х. Клінгеман, М. Лафлін, О. Малько, М. Матузов, А. Мартін, І. Монолатій, В. Нерсесянц, Є. Перегуда, А. Піголкін, Р. Пост, О. Скакун, В. Смирнов, Г. Тарді, О. Чінчіков, М. Шапіро, М. Хазельтон, Д. Яковлев, обстоюють необхідність об'єднання зусиль політологів і юристів для осмислення тих явищ і процесів, які відбуваються у політичній сфері. Адже без правового аналізу політична наука втрачає свою пояснювальну й прогностичну здатність, а право стає занадто формалізованим, якщо досліджується окремо від політичної сфери¹.

Власне право, зокрема міжнародне, вже у 1960-их роках було інтегроване до політології. У наступний час науковці не відмовляли публічному, міжнародному праву у статусі субдисципліни політичної науки.

Нині актуальність вивчення правових аспектів політики підтверджується й новим стандартом політичної науки, що, на думку європейських дослідників, включає такі структурні підрозділи: 1) політичні інститути (з акцентом на правовому аспекті); 2) політичну поведінку; 3) компаративну політичну науку (з акцентом на мікробі-

хевіоральних дослідженнях й аналізі демократії); 4) міжнародні відносини; 5) політична теорія (з акцентом на традиціях політичної філософії); 6) суспільна політика; 7) політична економія; 8) політична методологія (з акцентом на кількісних й експериментальних методах, дослідницьких проектах)².

В останнє десятиліття у політичній науці спостерігається зростання тематичної палітри, що характерно для сучасного наукового пізнання, яке базується на поліваріативності підходів й плюралізмі думок. Здобули право на існування цілі галузі, сформувалися нові школи. Водночас тенденцією у розвитку можна назвати й появу нових напрямів пізнання на межі політології і правознавства, серед яких правова політологія (політологія права), політична юриспруденція, політична наука публічного права, політична соціологія права, політична антропологія права, політична психологія права³.

Сучасний американський науковець К. Альтер зауважує, що не дивлячись на парадигмальні відмінності між політичною наукою і правознавством, вони здатні більш ефективно здійснювати "комунікацію", не обмежуючись тільки схожістю предметних полів і методів⁴. Характерною ознакою політологічних досліджень стає їхня інтерполяція на сучасність, на пошук ефективних засобів і методів вирішення актуальних проблем і водночас ціннісно-правова орієнтація.

Аналізуючи публікації сучасних західних науковців, слід зауважити, що більшість політико-правових досліджень стосуються нині проблем правової легітимності влади; розвитку інститутів захисту прав людини (К. Альтер, Е. Ерман, Н. Молер, К. Фріц); дієвості (ефективності) політичних рішень, рівня підтримки політичної системи суспільною думкою (Д. Девайн, Р. Най, Р. Патнем, С. Розенстоун, Дж. Сосс, Дж. Хансен, М. Шудсон); стабільності й ефективності демократій, а також пов'язані з цим питання розвитку громадянського суспільства, боротьби з тероризмом, проблеми імміграції (Е. Арато, Р. Вудбері, Дж. Вільсон, Т. Драгу, Дж. Козн, М. Полборн, В. Остром, С. Хаггард); політизації права і юридизації політики як загрози для розвитку нових демократичних держав (К. Клейтон, Дж. Фереджон). Тобто на перший план у політологічних і правових дослідженнях виступають такі спільні проблеми, як забезпечення прав і свобод людини, соціальної справедливості, легітимності, законності, що є важливими складовими розбудови правової держави. Водночас про політику все частіше говорять не лише як боротьбу за владу, а як важливий інструмент управління, метою якої є створення ефективного

механізму правового регулювання політичних відносин, цивілізоване використання правових засобів при реалізації політичних рішень, формування високої правової культури суспільства.

Професор публічного права Лондонської школи економіки і політичної науки М. Лафлін зазначає, що сучасний стиль управління можна визначити як "law (droit)-governed"⁵, оскільки саме праву належить ключова роль у легалізації, розподілі й здійсненні політичної влади. На його думку, нині не слід фокусуватися лише на регулятивних аспектах права, розглядаючи його як складову загальної системи цивільного і приватного права. Право потрібно розглядати у трьох вимірах: як набір правил, прийнятих для збереження колективного існування; як медіум, через який цінності (принципи) свободи і рівності вписуються у діючу систему владних інститутів; як регулятивний інструмент, що виконує інтегративні функції у суспільстві.

Власне політика і право мають єдине поле дій, спільну мету, що полягає в упорядкуванні суспільних відносин, ефективній управлінській діяльності. Право закріплює структуру, порядок формування і компетенцію органів публічної влади, визначає поле і правила діяльності політики, які цінності вона має утверджувати в суспільстві. Соціальне призначення політики – це управління суспільними процесами, а право – регулятор суспільних відносин. Тому політика і право іманентно існують нероздільно один від одного.

Як зазначає Р. Пост, сучасне суспільство потребує розумного взаємозв'язку між соціальними формами права і політики. Право і політика – важливі інструменти соціальної інтеграції, за допомогою яких сучасне гетерогенне суспільство продукує солідарність⁶.

Проте, визнаючи взаємозалежність політики і права у сучасному демократичному суспільстві, західні науковці наголошують, що політична наука нині дещо обмежується вивченням конституційного права, позаяк треба освоювати інші неюрідичні (політичні) інститути і процеси, пов'язані з його реалізацією⁷. Тим паче, нині на Заході з'явилося чимало нових напрямів дослідження права, які отримали різні назви: "право і політика" (law and politics), "емпіричні правові дослідження" (empirical legal studies), "політико-правові дослідження" (political and legal studies).

У зв'язку з цим М. Шапіро пропонує виокремлювати у політичній науці такі спеціалізації:

- 1) право і політика, тобто вчених, які орієнтуються на вивчення правових аспектів політики ("law-oriented");
- 2) право і суди – ті, які вивчають здебільшого діяльність судів¹.

Правова орієнтація у політичній науці нині є характерною і для вітчизняних науковців. Визнаючи важливість дослідження політичних складових у праві і правових у політиці, українські вчені (І. Вільчинська, К. Вітман, І. Кресіна, А. Коваленко, Л. Кормич, І. Монолатій, Є. Перегуда, О. Скакун, О. Стойко, Д. Яковлев) звертаються до питання розвитку правової політології (політології права) як нової підсистеми політичної науки.

Не дивлячись на те, що становлення правової політології почалося в Україні лише наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років, у її розвитку можна виокремити такі три етапи:

- перший етап охоплює 50-60-ті роки - кінець ХХ століття, у цей період під впливом методологічних трансформацій відбувається стрімкий розвиток міждисциплінарних досліджень у суспільних науках. Водночас спостерігається зростання інтересу науковців до політичних вимірів права, що віднайшло свій прояв у розвитку публічного й міжнародного права;

- другий етап – академічний (кінець 1990-х – початок 2000-х років) – у цей період відбувається активний розвиток професійних науково-дослідних установ та центрів вивчення політології, і правової політології зокрема. Створення у 2002 році відділу правових проблем політології в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького ознаменувало початок формування наукової когорти вчених на чолі І. Кресіної, які заклали фундамент для подальшого розвитку правової політології. Зусиллями науковців у загальних рисах були окреслені передумови і перспективи формування вітчизняної школи правової політології, проаналізований її предмет і об'єкт досліджень;

- третій етап – інституціонального оформлення правової політології у науковій та освітянській сферах. Створення у 2010 році в Одеській юридичній академії факультету правової політології і соціології актуалізувало питання про перспективи впровадження правової політології у навчальний процес.

Звертаючись до правової політології, українські вчені І. Кресіна, Є. Перегуда і А. Коваленко зазначають, що нині має сформуватися комплексна галузь знань, яка своїм предметом визначає суспільні відносини, що призводять до створення елементів політико-правової системи держави, а також узгодження інтересів зацікавлених груп у ході актуалізації та відстоювання певних потреб⁸.

Серед перспективних напрямів досліджень у правовій політології вчені виокремлюють: порівняльний аналіз політичних і правових систем та інституціоналізації, політологічна теорія держави, концептуа-

лізація трансформацій політичних інститутів і політичної системи в цілому, створення цілісної політологічної концепції гармонійного розвитку та взаємодії держави і громадянського суспільства, адміністративно-територіальний устрій держави, теорії політичного розвитку і соціального прогресу, проблеми глобалізації і модернізації національної державності, правові аспекти політичної та етнічної конфліктології, етнодержавознавство, національно-державне будівництво, демократія і права людини.

Аналізуючи політичну дійсність крізь призму права, правова політологія покликана виявляти нові тенденції й закономірності у її розвитку, розробляючи на цій основі науково обґрунтовані рекомендації з метою підвищення ефективності діяльності політичних інститутів та вдосконалення механізмів їх правового регулювання. Вивчення правових аспектів політичної дійсності може не лише сприяти її кращому пізнанню, а й посилити ефективність права як важливого регулятора суспільних відносин.

Важливими завданнями правової політології у сучасних умовах можуть стати: обґрунтування місця і ролі права у політичному житті суспільства; розкриття принципів формування та механізмів використання права суб'єктами політики (влади); виявлення тих суспільно-політичних відносин, які потребують належного правового регулювання й оформлення; аналіз політичних ситуацій, під час яких виникає потреба застосовувати право; механізми, способи, методи прийняття і реалізації політичних рішень, роль у цих процесах права; дослідження того, як процеси суспільної трансформації впливають на зміну теоретичних уявлень про право; виявлення тих явищ і процесів у політичній системі суспільства, які зумовили відповідні зміни у правовій системі; використання теоретичного потенціалу правової політології у дослідженні проблем і перспектив державно-правового будівництва в Україні; дослідження сучасної правової політики держав, її змісту, основних напрямів і можливих наслідків; вивчення політико-правових суперечностей у процесі трансформації сучасного суспільства, роль права у підготовці, розв'язанні чи запобіганні політичних конфліктів.

Отже, за останнє десятиліття право перетворилося на важливий об'єкт політологічного пізнання, про що свідчить й поява нових напрямів досліджень на межі політології і правознавства. Перспективи подальшого розвитку політичної науки, і правової політології зокрема, залежать від активної науково-дослідницької роботи. Важливим є створення відкритого майданчика для наукового спілкування й об-

міну досвідом між вітчизняними й зарубіжними вченими-політологами, юристами, а також підтримка з боку держави розвитку нових наукових досліджень.

1. *Shapiro M.* Law and politics: the problem of boundaries [Електронний ресурс] / M. Shapiro // *The Oxford Handbook of Law and Politics* / [edited by Keith E. Whittington, R. Daniel Kelemen, Gregory A. Caldeira]. – 2009. – Режим доступу: <http://www.oxfordhandbooks.com>. 2. *Политическая наука: новые направления* [Электронный ресурс] / [под ред. Р. Гудина, Х.-Д. Клингеманна]. – 1999. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/220664/>. 3. *Смирнов В.* Право и политика в юридической и социально-гуманитарных науках [Электронный ресурс] / Смирнов В. В. – Режим доступа: <http://www.igpran.ru/>. 4. *Alter K.* A political science perspective / K. Alter // *European Union Politics*. – Vol. 3(1). – P. 120. 5. *Loughlin M.* Public law and its discontents [Електронний ресурс] / Loughlin M. – New York: University School of Law, 2011. – Режим доступу: <https://www.law.nyu.edu>. 6. *Post R.* Theorizing disagreement: reconceiving the relationship between law and politics [Електронний ресурс] / R. Post // *California law review*. – 2010. – Vol. 98. – Режим доступу: <http://www.californialawreview.org>. 7. *Political science and the profession of law* [Електронний ресурс] // *Political science at UCSB*. University of California. – 2007. – Режим доступу: <http://www.polsci.ucsb.edu>. 8. *До питання про предмет правової політології* / [І. Кресіна, Є. Перегуда, А. Коваленко] // *Правова держава*. – 2005. – Вип. 16. – С. 518-519.

***Sotnyk A. L.* The issue of legal political science in Ukrainian and foreign scientific discourse**

In the modern age of state and legal development before political science appear new challenges, among them - finding ways to optimize power relations and improve the mechanisms of their regulation, providing researches in order to solve the actual problems. Today the permanent conflict between politics and law are dangerous and need, firstly, careful analysis, and, secondly, scientific management and reasonable solution. Not for nothing Ukrainian and foreign scientists advocate the need to unite the efforts of political scientists and lawyers to understand the processes taking place in political sphere.

In the last times in political science we see the pluralism of approaches and opinions. The new branches and schools have been appeared. However, the new trend in development of political science is the emergence of new areas of knowledge on the verge of political science and law, including the legal political science.

The special features of modern political studies become its interpolation at present and value-legal orientation. At the forefront of political science and legal studies out such common problems as ensuring human rights and freedoms, social justice, legiti-

macy, legality. However, politics are increasingly talking not only as a struggle for power, but as an important management tool, which aims to create an effective mechanism of legal regulation of political relations, formation of high legal culture society.

Actually politics and law have the same field of action, a common goal, which is regulation of public relations and the effective social management. Law establishes the structure, formation and competence of public power, and determines the field of politics, what values it must affirm in society. The social purpose of policy is the social management withal law is the regulator of public relations. Therefore, politics and law are inherently inseparable from each other.

Today in the West there are a lot of new research directions of law that have different names such as law and politics, empirical legal studies, political and legal studies. Legal orientation in political science today is typical also for Ukrainian scientists. Recognizing the importance of the political component in law and the legal in policy, Ukrainian scientists are turning to issues of legal political science as a new subsystem. Despite the fact that the establishment of legal political science in Ukraine began only in the late 1990s - early 2000s, now it is rapidly developing.

Analyzing the political reality through the prism of law, legal political science can detect new trends and patterns in its development. The study of legal aspects of political reality can not only contribute to its better understanding, but also enhance the effectiveness of law as an important regulator of social relations.

Key words: political science, law, legal political science, politics, scientific research.

УДК 321.7: 323.21

В. О. СМІРНОВА

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВОЛІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Запропоновано порівняльний та історико-ретроспективний аналіз домінуючих підходів (теорій, концепцій, напрямів) у визначенні природи і сутності реалізації політичної волі (волевиявлення). Розглядаються погляди Платона, Аристотеля, А. Августина, Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, Ш.-Л. Монтеск'є, І. Канта, С. Оріховського, Л. Барановича, Ф. Прокоповича, Д. Донцова на розв'язання про-

© СМІРНОВА Валентина Олександрівна – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри політології, соціології і соціальної роботи Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

блеми реалізації свободи волі та свободи вибору. Окрема увага звертається на висвітлення політичного волевиявлення та реалізації політичної волі соціальними акторами у контексті аналізу понять «правосуб'єктність» і «правосвідомість» (у межах політико-правового підходу).

Ключові слова: політична воля, волевиявлення, свобода волі, свобода вибору, правосуб'єктність, правосвідомість.

Смирнова В. А. Теоретическое обоснование проблематики реализации политической воли: история и современность

Предложен сравнительный и историко-ретроспективный анализ доминирующих подходов (теорий, концепций, направлений) в определении природы и сущности реализации политической воли (волеизъявления). Рассматриваются взгляды Платона, Аристотеля, А. Августина, Н. Макиавелли, Т. Гоббса, Ш.-Л. Монтескье, И. Канта, С. Ореховского, Л. Барановича, Ф. Прокоповича, Д. Донцова на решение проблемы реализации свободы воли и свободы выбора. Отдельное внимание обращается на освещение политического волеизъявления и реализации политической воли социальными акторами в контексте анализа понятий «правосубъектность» и «правосознание» (в рамках политико-правового подхода).

Ключевые слова: политическая воля, волеизъявление, свобода волі, свобода вибору, правосуб'єктність, правосознание.

Smirnova Valentyna. Theoretical substantiation of the problem of exercising political will: the history and modernity

A comparative and historical retrospective analysis of the dominant approaches (theories, concepts, trends) in determining the nature and essence of the realization of political will (volition). The ideas of Plato, Aristotle, Augustine of Hippo, N. Machiavelli, T. Hobbes, Ch.-L. Montesquieu, I. Kant, St. Orzechowski, L. Baranovych, F. Prokopovich, D. Dontsov at addressing the implementation of free will and freedom of choice. Special attention is drawn to the coverage of the political will and the implementation of the political will of social actors in the context of the analysis of the concepts of «personality» and «sense of justice» (as part of the politico-legal approach).

Питання обґрунтування політичного волевиявлення, реалізації політичної волі ставало центром наукової уваги неодноразово. Частина досліджень зосереджувалася на висвітленні загальнофілософської проблематики свободи особистості, свободи волі, свободи вибору; інші мислителі вивчали особливості волевиявлення в тій чи іншій країні, зокрема їх залежність від низки факторів (скажімо, ко-

реляція політичного волевиявлення, у тому числі в електоральному полі від типу політичного режиму, специфічного різновиду національної політичної культури, перебігу політичної історії тощо). Окремо, на наш погляд, варто виділити політико-правовий підхід до аналізу проблем політичного волевиявлення та реалізації політичної волі соціальними акторами у конкретних соціальних практиках.

В сучасних умовах дослідження окресленої проблематики набуває актуальності, особливо для країн перехідного типу, до числа яких належить й Україна. Адже від того, яким чином на практиці реалізується політичне волевиявлення у найширшому його розумінні, залежить у таких державах успішність здійснення демократичного транзиту зокрема та національних модернізаційних проєктів загалом. При цьому слід враховувати, що у подібних дослідженнях необхідно вивчати не тільки приклади реалізації політичної волі, але й теоретичне обґрунтування практики політичного волевиявлення, бо це сприятиме більш комплексному висвітленню названих питань. Зважаючи на вищезазначене, метою представленої розвідки є порівняльний та історико-ретроспективний аналіз домінуючих підходів (теорій, концепцій, напрямів) у визначенні природи і сутності реалізації політичної волі (волевиявлення).

Питання реалізації політичної волі ставали предметом наукової уваги з найдавніших часів. Тому при підготовці представленої статті були використані праці видатних мислителів минулого Платона¹, Аристотеля², Аврелія Августина³, Ш.-Л. Монтеск'є⁴, І. Канта⁵, І. Ільїна⁶, а також роботи авторитетних представників української політичної думки Л. Барановича⁷, Ф. Прокоповича⁸, Д. Донцова⁹. При висвітленні сучасних підходів до розуміння досліджуваної проблематики залучалися напрацювання вітчизняних представників політичної науки М. Шабанова¹⁰ та Т. Кадлубович¹¹, знаного фахівця з питань державного управління і публічної влади П. Трачука¹², роботи авторитетних українських правників¹³ та фахівців у царині масової (політичної) психології¹⁴, а також Конституція України¹⁵.

Політична та/або державна влада як відомо є найбільш концентрованим виразом (проявом) політичної волі в різних її іпостасях. Адже саме влада є найбільш ефективним засобом (ресурсом) реалізації політичної волі, з одного боку, та метою, заради якої здійснюється волевиявлення, з іншого. Тому проблематика реалізації політичної волі може досліджуватися у контексті розгляду питань державного управління і самоуправління, вивчення правосуб'єктності громадян та аналізу відповідних теорій і концепцій. Політична воля

є також соціополітичним та психологічним феноменом, оскільки це не тільки політологічна категорія, але й особлива якість індивіда або соціальної групи як соціального і політичного актора, суб'єкта політики, яка обумовлюється, окрім усього іншого, і політичними традиціями, і політичною культурою, й політико-ідеологічною системою, домінуючими у країні в той чи інший період її розвитку. Тому досліджувана проблематика є предметом вивчення не тільки політичної науки, але й філософії, психології, правознавства та інших напрямів соціально-гуманітарного знання.

Історично першим став розгляд проблематики реалізації політичної волі, політичного волевиявлення у межах загальнофілософського знання, зокрема в аксіологічному дискурсі свободи загалом та свободи вибору і свободи волі зокрема. Прикладом, один з «батьків» філософії Платон трактував свободу вибору як владу над життям, незалежність в усьому, правильну перевірку¹⁶. Вибір для Аристотеля – знання тієї справи, в яку втручається людина, а свобода волі – це здатність людини самостійно визначати власну життєво-практичну спрямованість¹⁷. Подібні погляди давньогрецьких мислителів базувалися на ідеях про політичну природу людини (Аристотель) та про єдність трьох начал в людині – розуму, почуттів і волі (Платон). Відтак, для громадянина реалізація політичної волі, волевиявлення стає обов'язком і водночас ознакою, що відрізняє вільну людину, громадянина полісу від рабів і чужинців.

В епоху Середньовіччя до окресленої проблематики звертається один з найвидатніших мислителів тієї доби – Аврелій Августин. Теолог у полеміці з ченцем Пелагієм, який відстоював ідею про суверенність людської волі у справі спасіння, обґрунтовує онтологічну й екзистенційну обмеженість прерогатив людської волі, що парадоксально пов'язана з самою її свободою. У центрі уваги Августина – питання свободи, добра і зла, любові¹⁸. Погляди мислителя визначили домінуюче ставлення до проблематики людської волі у філософській (а точніше – теологічній) думці Європи на декілька століть, яке визначалося провіденціалізмом та переконанням у тому, що воля людини цілком є залежною від божої благодаті.

Доба Відродження якісно змінила погляди на проблему волі та волевиявлення. Беззаперечно, що найбільш комплексний та цікавий не тільки для сучасників, але й для далеких нащадків розгляд окресленої проблематики представлений в роботах Н. Макіавеллі, насамперед – в славетному «Державці». Великий італієць був переконаний, що не божа благодать формує людську волю, а владність, жага влади,

які штовхають володарів (державців, правителів) до пошуків шляхів її оволодіння та утримання. Макіавеллізм фактично став не просто політичною (чи навіть політологічною) доктриною, він постав як особлива, авторська естетика влади, вихідною точкою теоретичної системи якої є функція як суб'єкт політичної дії: вона реалізує владну дію, а потім людину, тобто державця. Як зауважують вітчизняні вчені – фахівці у царині політичної антропології, аналізуючи спадщину Макіавеллі: «Людина епохи Відродження універсально без'якісна або ж без властивостей. І тому в Н. Макіавеллі Володар і обережний, і повільний, і сміливий, і наполегливий та ін. лише настільки, наскільки цього вимагають від нього обставини. Отже, і тільки така відстороненість якостей від самої людини породжує титанізм»¹⁹. На нашу думку, саме поєднання непоєднуваного в макіавеллізмі – раціоналізму, з одного боку, та фаталізму, з іншого – в розумінні природи політичної діяльності, в тому числі і витоків політичної волі, робить названу доктрину такою, що не втрачає актуальність і через століття.

Новий Час висунув на авансцену нові підходи до розуміння природи реалізації політичної волі. Так, ключовим елементом теорії Т. Гоббса є егоцентризм – «природно родовий стан людини, коли її інтереси, потреби, дії спрямовані на себе і лише заради себе, реальні тільки у вияві універсально родового їх конституювання»²⁰. Варто зауважити, що індивідуалізм як вихідна точка теорії англійського політичного мислителя має розглядатися в своєму позитивному спрямуванні – в якості оформлення людини як самостійної цілісності, як самоусвідомлення нею свого місця у суспільстві (нині – в громадянському суспільстві – В. С.). Позитивно-конструктивні властивості індивідуалізму, таким чином, обумовлюють і зосередження уваги на творчо-діяльнісному потенціалі політичної волі. Погляди Гоббса на людину суттєвим чином вплинули на розвиток політичних концепцій і теорій епохи Просвітництва, зокрема на розробку питань політичної свободи, політичного вибору, форм правління тощо.

Ш.-Л. Монтеск'є – один з найвидатніших представників Просвітництва – окрему приділив дослідженню проблематики політичної свободи. Мислитель розрізняє природну і політичну свободу. Якщо перша може існувати лише в досуспільному стані, то друга є наслідком її руйнування й об'єднання людей у суспільстві. У суспільстві формується якісно новий стан свободи – свобода політична, гаслом якої є: «Свобода є правом робити все, що дозволене законом»²¹. Можна стверджувати, що саме від Монтеск'є бере свій початок нова антропоцентрична традиція розуміння свободи і свободи вибору: полі-

тична свобода як умова досягнення громадянської свободи, як умова реалізації права індивіда самостійно обирати пріоритети власного життя. Відповідно, політична свобода є також і провідною умовою справжнього волевиявлення, так би мовити «якісної» реалізації політичної волі.

Проблематику людської свободи та свободи вибору розробляв й інший видатний представник Просвітництва – І. Кант. Ідея Канта про «річ у собі», окрім потужного філософського потенціалу, містить і політологічну складову. Адже людина, на переконання німецького мислителя, є абсолютно несвободою істотою, втім як «річ у собі», у своєму сутнісному аспекті вона є абсолютно вільною – вільною від емпіричних детермінацій, вільною діяти так, як їй підказує голос власного сумління, діяти вільно і відповідально²². Отож, тільки надемпірична свобода людини робить її по-справжньому вільною, а значить такою, яка здатна реалізувати свою політичну волю, а не імітувати її реалізацію.

Безумовно, представлений вище ретроспективний аналіз поглядів видатних мислителів минулого на проблему свободи людини, свободи вибору, реалізації політичної волі є доволі поверховим, однак доцільно відзначити наступні міркування. По-перше, політична сутність особистості неможлива без індивідуальної свободи, яка, у свою чергу, обумовлює необхідність свободи вибору. По-друге, політична свобода та її найвищий вияв – свобода громадянська – здійснюється через соціально важливу діяльність особистості. По-третє, вольовий потенціал особистості не тільки обумовлений межами свобод, які реалізовані у тому чи іншому суспільстві, але й здатністю самої особистості усвідомлювати своє місце і роль в соціальному та політичному житті країни.

Питання волевиявлення та його взаємозв'язку з індивідуальною свободою і свободою вибору ставали предметом дослідницької уваги й українських мислителів та науковців різних епох. Так, одним з перших в історії вітчизняної політичної думки проблему свободи людини та свободи вибору почав висвітлювати філософ і полеміст XVI століття С. Оріховський (Роксолан), він був переконаний, що усі мають дотримуватися закону природи, який один є мірою їхньої свободи і рабства, прав й обов'язків²³. Пізніше, у XVII столітті ректор Києво-Могилянського колегіуму, мислитель і полеміст Л. Баранович писав, що людина наділена розумом і свободою волі²⁴. Інший видатний мислитель Ф. Прокопович зазначав: характер діяльності людини пов'язаний зі свободою, яка є пануванням над самими собою. Здатністю лю-

дини керувати своїми діями, пристрастями й емоціями. Завдяки розуму, зауважував мислитель, людина здатна усвідомлювати свою свободу. Завдяки ж волі і розуму людина здатна обирати між добром і злом²⁵. Як бачимо, погляди вітчизняних мислителів XVI – XVIII століть на проблематику дихотомії свободи і волі, свободи і вибору відрізнялися відчутною релігійно-етичною складовою, що було обумовлено специфічним зв'язком філософського і теологічного знання в Україні у цей період.

Одну з найбільш розроблених концепцій політичної волі у вітчизняній політичній науці розробив ідеолог українського націоналізму Д. Донцов. У своїй головній праці «Націоналізм» він викладає власну інтерпретацію національного волюнтаризму. На думку багатьох дослідників, головною хвибою ідей Донцова була відсутність осмисленої різниці між свідомими і неусвідомленими виявами психічної енергії²⁶. В основі його погляду на «вольовитість» лежить поняття «непогамованої емоційності» - «...воля до життя без санкцій оправдання, без умотивування»²⁷. Відтак, в уявленні мислителя політична воля є ірраціональною чи навіть й аморальною, а особистість в процесі волевиявлення не має керуватися етичними принципами і нормами. Власне такі контраверсійні погляди Донцова не сприймалися і не сприймаються більшістю представників ліберально-демократичного напрямку, що певним чином обумовило неврахування ідей дослідника при висвітленні проблематики реалізації політичної волі в подальших наукових розвідках вітчизняних науковців.

Розгляд проблем політичного волевиявлення та реалізації політичної волі соціальними акторами у конкретних соціальних практиках, виходячи з позицій політико-правового підходу, має спиратися також на аналіз таких категорій як «правосуб'єктність» та «правосвідомість». Саме ці категорії вказують на вольові якості особистості у можливостях відстоювання своїх політичних прав і свобод, у тому числі – свободи вибору, а також в здатності індивіда як громадянина брати участь в управлінні державою. Отже, правосуб'єктність в політичному її розрізі може тлумачитися як право громадян «... брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевому референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування» (ст. 38 Конституції України)²⁸. Як підкреслює вітчизняний науковець, фахівець у царині державного управління і державної влади П. Трачук, правосуб'єктність особи не просто вказує на право індивіда брати участь у публічній політиці в державі, але й наголошує на можливостях реального впливу такого індивіда на ди-

наміку правовідносин, на його потенціал активної участі у набутті, реалізації чи захисті прав та інтересів²⁹. Вольовий потенціал особистості, виходячи з вищезазначеного, полягає в її здатності реалізувати у політико-соціальной практиці свої права брати участь в державному управлінні прямо або опосередковано; в процесі голосування (електоральне волевиявлення) та/або впливаючи на прийняття політико-управлінських рішень, їх характер та зміст; на національному та/або місцевому рівні публічної політики.

Правосуб'єктність взаємопов'язана та взаємообумовлена з правосвідомістю. Правосвідомість – це не тільки «ставлення суб'єктів правовідносин до чинного права та похідних від нього правових явищ». У структурі правосвідомості дослідники виділяють три блоки елементів – ідеологічні, психологічні та поведінкові. Блок поведінкових елементів утворює вольову сторону правосвідомості, він вказує на мотиви правової поведінки, правові установки, які безпосередньо зумовлюють і визначають правову поведінку суб'єктів³⁰.

Якщо розглядати правосвідомість з позицій політичної науки, то перш за все варто вести мову про громадянські якості індивідів як суб'єктів політики, про дуалізм їх права й обов'язку брати участь в управлінні державними справами, а точніше – про усвідомлення ними власної громадянськості. Так, відомий російський філософ і публіцист І. Льїн у праці «Про сутність правосвідомості» зауважив: не лише глава держави, але й рядовий громадянин не повинен ховатися від публічних обов'язків, виконуючи їх як своє невід'ємне право. На переконання мислителя, ідеальний суб'єкт права (водночас й політичний суб'єкт, безперечно – В. С.) ставить свої публічні права самому собі як обов'язки, а свої публічні обов'язки здійснює як права³¹.

Звісно, наведена позиція є доволі ідеалістичною, з одного боку, та, з іншого боку, варто зважати при її оцінці на дискусійний характер поглядів російського філософа, які базувалися на вкрай консервативно-монархічних переконаннях. Втім, важко не погодитись з досить різким за формою твердженням І. Льїна про «убогість правосвідомості» як визначальну ознаку «чорні», якій недоступне відчуття «святенності публічного обов'язку»³². Перефразуючи російського мислителя, адаптуючи його погляди до вимог демократичності і толерантності, все ж таки, на наш погляд, можна і потрібно вести мову про політичне виховання як цілісний феномен, надзвичайно важливою складовою якого є виховання та самовиховання правосвідомості. Політичне виховання і самовиховання пов'язане з формуванням політичної суб'єктності індивіда. За визначенням українського науковця М. Шабанова, «потреба

участі у політичному процесі обумовлена явищем домінантності – потребою індивіда у власній політичній суб'єктності»³³.

Поняття «правосуб'єктність» і «правосвідомість» не тільки розкривають вольовий потенціал особистості, але й дозволяють комплексно проаналізувати політичність – базову якість людини, необхідну для її становлення як активного гравця, актора на політичному полі. Політичний актор – це конкретний індивід або група людей, які беруть участь в прийнятті політико-управлінських рішень, мають суттєвий вплив на політичне життя, а значить – можуть і мають реальні можливості прямо або опосередковано нав'язувати свою волю іншим. Політичний актор (суб'єкт політики) – не просто той суб'єкт, який впливає на процес перетворень, «...а той, – за словами вітчизняної дослідниці Т. Кадлубович, – хто виявляє раціональність свідомості та поведінки, здатність до реалізації вільного вибору, має певний стратегічний (або хоча б тактичний) проект, політичну волю для його реалізації та втілює власні (а не зовнішні) інтереси та цілі в політиці»³⁴.

Отже, розуміння політичного волевиявлення, хоча і зазнало значних трансформацій впродовж століть, проте його засадничий фундамент – наявність волі до здійснення вільного вибору (свобода вибору) залишається незмінним. Сьогодні цінність свободи вибору спирається на сучасне розуміння громадянськості як свідомого і активного включення особистості в політичне життя держави і суспільства. Причому нині процес взаємодії особистості з політичною системою суспільства, як підкреслюють українські фахівці з психології масової поведінки, характеризується двома взаємопов'язаними феноменами. З одного боку, політична система розвивається, залучаючи нових і нових членів, наділяючи їх комплексами політичних знань, політичної культури, формуючи політичну свідомість, настрої, поведінку. З іншого боку, активна особистість самостійно селекціонує з політичних процесів усе, що відповідає її потребам і переконанням³⁵.

Як бачимо, за умов зміцнення інформаційного суспільства, посилення глобалізаційних процесів та становлення антиглобалізму як їхньої антитези й антиідеології, переосмислення засад демократії як світоглядного ідеалу та політичного режиму змінюються акценти в теоретичному обґрунтуванні та безпосередній реалізації політичного волевиявлення. Так, антропоцентричність в розумінні політичної волі відходить від концентрації уваги виключно на вольових якостях політичного лідера, «надлюдини», харизматика (скажімо, теорії Ф. Ніцше, А. Шопенгауера) до посилення наголосу на самоврядній політичній і соціальній активності пересічного індивіда внаслідок розвитку його

громадянських якостей, правосуб'єктності і правосвідомості, здатності реалізувати свою волю по відношенню до політичної системи. Як результат, у трактуванні реалізації політичної волі, політичного волевиявлення дослідники відходять від їх розгляду в дискурсах політичної поведінки (political behavior) та політичної діяльності (political action) до дискурсів політичної активності (political activity, political involvement) та політичної участі (political participation). Саме у цих напрямках і мають здійснюватися, на нашу думку, подальші розвідки з означеної проблематики.

1. *Платон*. Диалоги [Текст] / Платон / пер. с древнегреч. – М. : Мысль, 1998. – 607 с. 2. *Аристотель*. Етика; Політика; Риторика; Поетика; Категорії : сборник / Аристотель / пер. с древнегреч. – Мн. : Літатура, 1998. – 1391 с. 3. *Августин Аврелій*. Исповедь [Текст] / Августин Аврелій / пер. с лат. – М. : Издательство «Ренессанс», СП ИВО – Сид, 1991. – 488 с. 4. *Монтескье Ш.-Л.* О духе законов / Ш.-Л. Монтескье Ш.-Л. Монтескье / пер. с фр. // Избранные произведения. – М. : Госполитиздат, 1955. – 799 с. 5. *Кант И.* Критика чистого разума / Кант И. / пер. с нем. Н. Лосского ; сверен и отредактирован Ц. Г. Арзаканьяном и М. И. Иткиным ; примеч. Ц. Г. Арзаканьяна. – М. : Эксмо, 2007. – 736 с. 6. *Ильин И. А.* О сущности правосознания / Ильин И.А. – М. : Русская книга, 1992. – 270 с. 7. *Баранович Л.* Письма преосвященного Лазаря Барановича / Баранович Л. – Чернигов, 1865. – 389 с. 8. *Прокопович Ф.* Філософські твори : у 3-х т. / Прокопович Ф. – К. : Наукова думка, 1979. – Т. 1. – 512 с. 9. *Донцов Д.* Націоналізм / Донцов Д. – Лондон ; Торонто : Українська видавнича спілка, 1966. – 363 с. 10. *Шабанов М. О.* Антропологічний чинник у розвитку політичних процесів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук / М. О. Шабанов; Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». – Одеса, 2013. – 16 с. 11. *Кадлубович Т. І.* Людина і політика : навч. посіб. / Кадлубович Т.І. – К. : КНУТД, 2012. – 100 с. 12. *Трачук П. А.* Адміністративно-правові засади реформування публічної влади в Україні : монографія / Трачук П.А. – Ужгород : ЗакДУ, 2011. – 336 с. 13. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко та ін. – К. : «Українська енциклопедія», 2003. – Т. 5 : П-С. – 736 с. 14. *Психологія масової політичної свідомості та поведінки / відп. ред. В. О. Васютинський.* – К. : Док-К, 1997. – 163 с. 15. *Конституція України.* 16. *Платон.* Цит. работа. – С. 429, 430, 433. 17. *Аристотель.* Цит. работа. – С. 512, 518, 519. 18. *Августин Аврелій.* Цит. работа. – С. 57. 19. *Антропний принцип концептуалізації політики у науковому дискурсі* : кол. монографія / за заг. ред. проф. В. П. Мельника // Людина в сучасному світі : в 3 кн. – Кн. 3. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – С. 72-74. 20. Там само. – С. 96. 21. *Монтескье Ш.-Л.* Цит. работа. – С. 346. 22. *Кант И.* Цит. работа. – С.

422-437. **23.** Чорна Л. Проблема свободи і вибору в українській філософії XVII – XVIII ст. / Л. Чорна // Демократичний вибір як філософська і соціально-політична проблема : збірник наукових праць / наук. ред. В. І. Шевченко. – Чернігів : Чернігівське обласне відділення Комітету виборців України; Чернігівський державний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 1999. – С. 37. **24.** Баранович Л. Цит. работа. – С. 38. **25.** Прокопович Ф. Цит. работа. – С. 241, 18-24. **26.** Антропний принцип концептуалізації політики у науковому дискурсі : кол. монографія / за заг. ред. проф. В. П. Мельника // Людина в сучасному світі : в 3 кн. – Кн. 3. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – С. 58. **27.** Донцов Д. Цит. работа. – С. 223. **28.** Конституція України. **29.** Трачук П.А. Цит. праця. – С. 107. **30.** Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко та ін. – К. : «Українська енциклопедія», 2003. – Т. 5 : П-С. – С. 49. **31.** Ильин И.А. Цит. работа. – С. 138. **32.** Там же. – С. 170. **33.** Шабанов М.О. Цит. праця. – С. 11. **34.** Калдубович Т. І. Цит. праця. – С. 11. **35.** Психологія масової політичної свідомості та поведінки / відп. ред. В. О. Васютинський. – С. 130.

Smirnova V. O. Theoretical substantiation of the problem of exercising political will: the history and modernity

A comparative and historical retrospective analysis of the dominant approaches (theories, concepts, trends) in determining the nature and essence of the realization of political will (volition). The ideas of Plato, Aristotle, Augustine of Hippo, N. Machiavelli, T. Hobbes, Ch.-L. Montesquieu, I. Kant, St. Orzechowski, L. Baranovych, F. Prokopovich, D. Dontsov at addressing the implementation of free will and freedom of choice. Special attention is drawn to the coverage of the political will and the implementation of the political will of social actors in the context of the analysis of the concepts of «personality» and «sense of justice» (as part of the politico-legal approach).

In the process of historical and retrospective analysis of the issues the author concludes that: a) the political essence of personality is impossible without individual freedom, which, in turn, necessitates freedom of choice; b) political freedom and its highest manifestation – civil freedom – through the important social activities of the individual; b) volitional capacity of the individual is not only due to the limits of the freedoms that are implemented in a particular society, but of the individual's ability to understand his place and role in social and political life of the country.

It was found that the understanding of political will, although undergone significant transformations over the centuries, but its foundation – the existence of the will to exercise free choice (freedom of choice) – remains unchanged. Today the value of freedom of choice based on the current understanding of citizenship as a conscious and active involvement of the individual in the political life of the state and society. And now the interaction of the individual with the political system of society, as emphasized by Ukrainian experts on the psychology of mass behavior, characterized by two inter-

related phenomenon. On the one side, the political system is developing, attracting more and more members, giving them complex political knowledge, political culture, forming political consciousness, mood, behavior. On the other side, active personality selects independently of all political processes that meets its needs and beliefs.

Given the strengthening of the information society, increasing globalization and the formation of anti-globalism as their antithesis and anti ideology, rethinking the foundations of democracy as the ideal philosophical and political regime change accents in the theoretical study and the immediate implementation of political will. Yes, anthropocentricity understanding of political will away from concentration solely on volitional qualities of a political leader, "Superman", charismatic (say, theories of Friedrich Nietzsche, Schopenhauer) to strengthen emphasis on self-governing political and social activities of ordinary individuals as a result of its civil qualities, personality and sense of justice, the ability to realize its will against the political system. As a result, in the interpretation of the implementation of political will, the political will of the researchers away from their consideration in the discourses of political behavior (political behavior) and politics (political action) to the discourses of political activity (political activity, political involvement) and political participation (political participation). It is in these areas and should be further exploration of the abovementioned issues.

The article argues that currently there is an increasing emphasis on self-governing political and social activity of the average individual due to the development of his social qualities, personality and sense of justice, ability to carry out his will in relation to the political system and a shift away from focusing solely on volitional qualities of a political leader as «Superman».

Key words: political will, volition, free will, freedom of choice, the personality, the sense of justice.

УДК 321: 323.1(575)

Р. А. ДЖЕНАДИЯ

В ПОИСКАХ НОВОГО МОДУСА ПОЛИТИЧЕСКИХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ «ВОСТОК-ЗАПАД»

Рассматриваются особенности и перспективы политических взаимоотношений «Восток – Запад». Дается оценка исламскому религиозному возрождению, оказывающему глубокое влияние на современный мировой политический

© ДЖЕНАДИЯ Раїд Ахмед – аспірант кафедри політології Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова

процесс. Показаны причины и последствия столкновения западного и исламско-глобализационных проектов. Сделан вывод о том, что «столкновение цивилизаций» приобретает новую, более опасную форму, чреватую потрясениями уже не по «линиям разлома» цивилизаций (С. Хантингтон), а по линиям противостояния глобализационных систем. В этих условиях объективной необходимостью является выработка нового модуса политических взаимоотношений по линии «Восток-Запад», формирование нового мышления, направленного на равноправный поиск совместного решения глобальных проблем.

Ключевые слова: глобализация, исламское религиозное возрождение, политическая модернизация, глобальный восточно-западный мегацикл, постиндустриальное общество, междуцивилизационное развитие.

Дженадія Р. А. У пошуках нового модусу політичних взаємовідносин «Схід – Захід»

Розглядаються особливості й перспективи політичних взаємовідносин «Схід – Захід». Дається оцінка ісламському релігійному відродженню, яке справляє глибокий вплив на сучасний світовий політичний процес. Показано причини й наслідки зіткнення західного та ісламського глобалізаційних проектів. Зроблено висновок про те, що «зіткнення цивілізацій» набуває нової, більш небезпечної форми, яка загрожуватиме потрясіннями вже не по «лініях розламу» цивілізацій (С. Хантінгтон), а по лініях протистояння глобалізаційних систем. За цих умов об'єктивною необхідністю є вироблення нового модусу політичних взаємовідносин по лінії «Схід-Захід», формування нового мислення, спрямованого на рівноправний пошук спільного вирішення глобальних проблем.

Ключові слова: глобалізація, ісламське релігійне відродження, політична модернізація, глобальний східно-західний мегацикл, постіндустріальне суспільство, міжцивілізаційний розвиток.

Dzhenadiya R. A. In search of a new mode of political relations "East-West"

The features and prospects of political relations between the "East - West". The estimation of the Islamic religious revival, has a profound influence on the modern world political process. The causes and consequences of the collision of Western and Islamic globalization projects. It is concluded that the "clash of civilizations" gets a new, more dangerous form, fraught with turmoil has not "lines just scrap of civilizations" (Samuel Huntington), and along the lines of confrontation globalization systems. In these circumstances, an objective necessity is to develop a new mode of political relations through the "East-West", the formation of new thinking aimed at equal joint search for solutions to global problems.

Key words: globalization, the Islamic religious revival, political modernization, the global East-West megacycle, post-industrial society, civilizational development.

С начала XXI века просматривается, хотя и нечетко, окончание эпохи идеологического и социально-культурного манихейства, делящего человечество на антагонистические миры: мир Запада и мир Востока, на «абсолютное Добро» и «абсолютное Зло». Сегодня Восточная Азия на подъеме. Однако ни в одной стране и ни в одном регионе не может бесконечно продолжаться интенсивный экономический рост. Как известно, в ряде стран азиатский экономический бум уже пошел на спад, а темпы японского «экономического чуда» упали еще к концу 1970-х годов. Сегодня они сравнялись с показателями США и Европы.

То же самое происходит и с Исламским религиозным возрождением. Оно не может длиться вечно. На каком-то этапе эта волна постепенно будет спадать. Особенно после того, как демографический импульс, подпитывающий это движение, ослабеет во втором-третьем десятилетии XXI века. В это время ряды воинов, политических активистов и мигрантов сократятся, а «высоковольтное напряжение» противоречий внутри ислама, а также между мусульманами и другими обществами, будет постепенно разряжаться¹. Эта тенденция позволяет Ф. Фукуяме высказаться еще более категорично: «исламский радикализм... ведет отчаянные арьергардные бои и будет в свое время смыт широким приливом модернизации»².

Вероятнее всего, после окончания «этапа разрядки» взаимоотношения между мром ислама и Западом не станут близкими и родственными, но они станут менее конфликтными. Возможно, что наблюдаемая ныне «квази-война» между цивилизациями, постепенно уступит место «холодной войне», после которой возможен переход к «холодному миру». Экономическое развитие в Юго-Восточной Азии оставит в наследство развитые экономические структуры, прочные международные связи, преуспевающую буржуазию и благополучный средний класс. Это может привести к возникновению в Азии более плюралистичной и, возможно, более демократической политики, хотя при этом вовсе не обязательно прозападной.

Восточные страны будут продолжать перестройку международных институтов таким образом, чтобы оттуда вытеснялись западные нормы и модели. Эта тенденция была рассмотрена на международном форуме «Диалог цивилизаций» в частности, отмечалось, что глобальные трансформации «потребуяют коперниковской революции в этике. Благодаря Копернику, Землю перестали считать центром Вселенной. Новая революция в этике должна положить конец эгоцентрическому (западному) взгляду на окружающий мир»³.

Исламское возрождение, как в свое время и европейская Реформация оставит свой значительный след в истории. Мусульмане получат более полное представление о том, что у них содержательно общего и что их как духовно-религиозную совокупность отличает от немусульман. Новое поколение лидеров, которое придет к власти после мусульманского «молодежного пика», не обязательно будет фундаменталистским, но оно на мировоззренческом уровне будет гораздо более предано идеалам и этике ислама, чем его предшественники. Примечательно в этом отношении высказывание Имама Саджида, Председателя мусульманского совета по религиозному и национальному согласию Великобритании: «Если мы хотим избежать ошибок прошлого, мы должны поднимать уровень образованности людей – в особенности молодежи. Главной обязанностью каждого из нас является защита и поддержка гражданских и человеческих прав всех наших братьев и сестер вокруг нас независимо от цвета их кожи, вероучения, национального происхождения и внешности...»⁴.

В незападном мире, скорее всего, усилится индигенизация. Исламское возрождение создаст разветвленную сеть исламских общественных, культурных, экономических и политических организаций в разных странах и международных союзах. То есть возникнет специфическое и весьма распространенное в мире «исламское гражданское общество». Внимание общества будет концентрироваться на том, что исламская цивилизация основана на трансцендентной воле, подчиняющей человека «законам неба, а не соблазнам земли». В рамках этой цивилизации общественная солидарность и индивидуальное самоограничение будут ставиться выше прав и интересов отдельной личности.

Однако, проблемы социальной несправедливости, политических репрессий, экономической отсталости и военной мобилизованности исламского мира останутся на повестке дня. Эти проблемы могут вызвать у некоторых сторонников разочарование в политическом исламе, подтолкнуть к поиску альтернативных решений. В ответ может возникнуть рецидив яростного антизападного национализма, который будет обвинять «прогнивший Запад» во всех неудачах ислама. Предвидится и другая возможность. Если в странах Персидского залива, Малайзии и Индонезии продолжится экономический прогресс, тогда появится возможность развить оригинальную исламскую модель модернизации. В таком случае исламская научно-техническая модель будет стремиться конкурировать с западной и восточноазиатской моделями.

В любом случае, в ближайшие десятилетия экономический рост в Юго-Восточной Азии будет оказывать глубоко дестабилизирующее и трансформирующее влияние на весь установившийся миропорядок, сводя к минимуму доминирование Запада. Развитие Китая, если оно продолжится, приведет к значительным изменениям в соотношении сил среди цивилизаций. Также и Индия сможет добиться бурного экономического роста и заявить о себе как о главном претенденте на влияние на мировой арене⁵. Тем временем рост мусульманского населения будет радикализировать обстановку как в мусульманских странах, так и в соседних государствах. Большое количество молодежи со средним образованием будет пополнять движение Исламского возрождения, стимулировать исламскую пассионарность, воинственность и динамичную миграцию. Все эти факторы и в дальнейшем будут способствовать утверждению восточной исторической фазы глобального восточно-западного исторического мега-цикла.

Во все время это вовсе не означает, что Запад безнадежен и обречен. Новые глобальные вызовы продуцируют в нем новые жизненные импульсы, заставляют его искать новые организационные и социально-политические средства. Демографическая, экономическая и социальная динамика конца XX – начала XXI века внушает западным элитам серьезное беспокойство. И Запад не сидит на месте. Он ищет ответы, адекватные новым глобальным вызовам.

Как отмечает германский политолог Э. Шнайдер, для лидеров Европейского Союза содержанием происходящих в мире изменений является смещение акцента от государств к негосударственным, региональным структурам, преобразование высших форм индустриальной экономики (хайтек) в первичные формы экономики постиндустриальной (хайест-тек), отказ от локальной идентичности (этноцентризма) в пользу социальной коммуникабельности (универсализма)⁶.

Эти задачи в первую очередь последовательно и методично выполняет Германия, которая заслужила звание сердца и двигателя общеевропейского проекта. Немецкие конструкторы Единой Европы, достаточно отчетливо понимают, что ЕС экономически неэффективен в долговременном масштабе и политически неустойчив. Но эта геополитическая структура, как, например, считает сотрудник Института Европы РАН В. Белов, позволяет Германии выиграть время и усиливает ресурсную базу глобального проекта Запада⁷. Даже возможный распад ЕС вполне может быть утилизирован и использован во благо постиндустриализма.

То есть в западном сегменте исторического мегацикла Восток-Запад все далеко не так однозначно. Наряду с инверсионными тенденциями в культуре, социальной жизни и экономике Запада, присутствуют и ростки нового, «точки прорыва». Причем они появляются в неожиданных новых местах и в неожиданных сочетаниях. Так что XXI век будет не таким линейным и однозначным как это может показаться при первом приближении.

Не следует сбрасывать со счетов и целый комплекс действий Запада (прежде всего США), направленных на изменение геополитической и геоэкономической ситуации в свою пользу. Примечательна в этом отношении стратегия США по формированию «глобальной улицы». Эта стратегия во многом объясняется усиливающейся «войной за ресурсы». По целому ряду признаков XXI век станет веком «транзитных войн» и ожесточенных конфликтов за непосредственный контроль над природными ресурсами. Именно «транзитные войны» как считает уже упоминавшийся здесь Дж. Фридман, активно используются Западом, и прежде всего США, для удержания своего доминирующего положения в мире. И это – всего лишь часть его геополитических и геоэкономических ресурсов. Запад все еще располагает огромными финансовыми, технологическими и оперативно-тактическими возможностями, чтобы активно конкурировать с Востоком.

Однако реалии XXI века ставят под сомнение сам смысл подобной конкуренции. И для Востока, и для Запада сегодня характерно то, что продолжающийся по инерции бешеный технологический прогресс XX века, вызванный гонкой вооружений сверхдержав, неизбежно начнет (и уже начинает) «буксовать» из-за отсутствия серьезной межнациональной конкуренции и роста монополизма.

Экономика всего мира вступила в полосу нарастающих затруднений и пока что реагирует на происходящее в соответствии с принципом Ле-Шателье: увеличивает норму эксплуатации (людей и экосистем) и актуализирует все доступные геопланетарные ресурсы. Отдача капитала продолжает снижаться, а показатель экономической инверсии – увеличиваться. Все отчетливей проявляется неадекватность существующей ныне Вестфальской системы международного права реалиям современного глобализованного мира. Итальянский экономист П. Патрицио говорит о нарастании кризиса корпоративных форм организации бизнеса, «автокаталитическом перепроизводстве информации», без ее эффективного применения в административных структурах⁸.

Вызовы глобального кризиса рождают острую потребность не только Запада, но и Востока в формировании новой фазы человеческой цивилизации, в создании новых организованностей, в новом структурировании социосистем. Это подразумевает и преобразование индивидуальной психики, способной к преодолению шокирующих последствий «постиндустриального барьера». Человек становится глобальной проблемой современности.

«Постиндустриальный барьер», как и любой другой острый системный кризис, характеризуется помимо всего прочего и тем, что естественные действия людей и гомеостатические реакции систем оказываются направленными не на разрешение, но на развитие кризиса. Вместо инновационной толерантности во всех наблюдаемых обществах растет их инновационное сопротивление. Вместо борьбы за связность пространства технологий усугубляется пропасть между естественными и гуманитарными научными исследованиями. Вместо уникальности культивируются самые архаичные формы идентичности (национальной, конфессиональной, клановой и т.д.). Вместо поиска нового мировидения повсеместно возрождаются старые религиозные культы.

Инвестиционный «перегрев» индустрии знаний привел к упадку промышленных отраслей экономики в развитых странах и переносу индустриальной зоны в Китай. Огромные средства, вложенные в развитие системы образования, обернулись прогрессирующим снижением качества этого образования до уровня, не обеспечивающего поддержание индустриальных производств.

Недостаточная подготовка управленческого персонала (который был не только плохо осведомлен об особенностях технологического процесса, но и не имел должной базовой грамотности) привела к крупному пожару на авианосце «Орискани», 26 октября 1966 года, взрыву в Бхопале 5 декабря 1984 г., радиационной катастрофе в Чернобыле 26 апреля 1986 года, трагедии Фукусимы и.д. Практически все авиационные происшествия последнего времени произошли в результате предельно неквалифицированных действий летного или наземного персонала.

Повсеместно обостряется «кадровый голод». Постиндустриальные технологические цепочки, создаваемые в США, Японии, Западной Европе, настроены на потребление высококвалифицированного потенциала во всевозрастающем количестве. В то же время существующая система образования не может обеспечить грамотными выпускниками даже традиционные области производства.

Очевидно, что данный кадровый кризис будет разрешаться Западом за счет импорта кадров. Это, однако, приведет к ослаблению цивилизационной идентичности прежде всего самого Запада. Так уже было много веков назад, когда Римская империя пала во многом из-за потери своей цивилизационной идентичности, поскольку вобрала в себя огромное количество «гастарбайтеров» из «варварских стран», проникших в армию, торговлю, ремесло, систему управления и т.д. В таком случае, «постиндустриальный барьер» может стать тем ключевым фактором, который вновь поставит на повестку дня хантингтоновскую «войну цивилизаций»⁹.

Первому миру по отношению к остальным мирам будет все труднее сохранять технологический разрыв. Современные системы управления будут расплзаться по всей планете. Значение отдаленных зарубежных управленческих филиалов будет приближаться к значению штаб-квартир. И это будет усиливаться в результате нынешнего кризиса, сопровождающегося ростом экономического национализма. В результате будет происходить научно-техническое «выравнивание» Запада и Востока, а, следовательно, колебание маятника «Восток – Запад» в конечном итоге остановится на нулевой отметке.

Невозможность удержать контроль над информацией поможет миру избежать глобальной технотронной власти над остальным миром. Кроме того, на Западе поднимается мощная антиимперская волна. Наибольшую опасность для Pax Americana представляет новое поколение в самих США. Это поколение менее меркантильно и более социально. Армия будущих перемен постепенно формируется из представителей всего мира – Бангалора, Шанхая, Сингапура, Восточной Европы. Люди XXI века все более теряют доверие к капиталу, государственным структурам, которые «инфицированы» частными корыстными интересами, к самим этим всепоглощающим частным интересам, свидетельством чего явились в 2012 г. массовые манифестации в Нью-Йорке: «Оккупируй Уолл-стрит!».

Дарвин в свое время изобрел теорию, из которой впоследствии вышли коммунизм, нацизм и либерализм. Главный ее принцип гласит: выживает сильнейший и наиболее приспособленный. Но этот путь является ни чем иным, как жизнью сверхбактерии, которая пожирает все вокруг себя и в конце концов погибает от голода. Настоящая жизнь – это симбиоз, взаимопомощь, чувство общности. В этом плане показательны высказывание китайского философа Ю. Сюань-мэна: «я считаю, что самосознание жизни может предотвратить возможный конфликт в будущем, будет ли это конфликт цивилизаций

или конфликт реальных интересов»¹⁰. Только так можно осмысленно выжить в XXI веке. И, видимо, понимание такой перспективы и такая социальная философия будет способствовать большему сближению Востока и Запада.

В целом реалии XXI века ставят под сомнение сам смысл нарастания глобального противоборства между Западом и Востоком. Потребности выживания человечества в условиях целой полосы глобальных кризисов требуют новой формулы международных отношений. Ее можно определить как «конклюдизм» – равноправный поиск совместного решения глобальных проблем, которые все более глубоко и масштабно охватывают все цивилизации и все страны.

Идейным предтечей философии и практики конклюдизма можно считать Аурелио Печчеи, президента футурологического Римского клуба, автора книги «Человеческие качества». Ценными для современного этапа общественного развития можно признать те идеи и положения А. Печчеи, которые касаются определяющей роли «человеческого фактора» в истории. Еще в конце 70-х годов XX столетия А. Печчеи констатировал, что неуправляемое развитие человечества достигло переломного момента, и причины этой ситуации коренятся «во внутреннем кризисе самого человека, его разладе с реально существующим миром». Преодоление этого кризиса возможно, по мнению Печчеи, только на путях революционного гуманизма», в основе которого лежат три принципа: «чувство глобальности, любовь к справедливости и нетерпимость к насилию». Цель такого революционного гуманизма – «восстановить культурную гармонию человека, а через нее равновесие и здоровье всей человеческой системы»¹¹.

Этот гуманистический императив Печчеи сегодня, в условиях «столкновения цивилизаций» актуален гораздо более чем в эпоху «столкновения социальных систем», в которой и сформировался, собственно, Римский клуб. Писк человеческой гармонии, а через нее достижение равновесия и здоровья «всей человеческой системы» может и должен стать точкой взаимодействия всех культур, всех цивилизаций, всех социальных структур. Социальная философия конклюдизма, подпитываемая идеями «революционного гуманизма» может не только оказать существенное содействие сближению цивилизаций Востока и Запада, но и стать идеологической основой новой, полицивилизационной, целостной и органичной мировой системы.

1. *Кепель Ж.* Джихад: Экспансия и закат исламизма / Кепель Ж. [пер. с фр.]. – М. : Ладомир, 2004. – 468 с.
2. *Фукуяма. Ф.* Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке / Фукуяма Ф. [пер. с англ.] – М. : АСТ, 2006. – С. 9.
3. *Малявин В.* Цивилизации Азиатско-Тихоокеанского региона и мировая безопасность / В. Малявин // Вестник Мирового общественного Форума «Диалог цивилизаций». – М. : Студия Матрица, 2008. – С. 319.
4. *Саджид А.* Ислам по отношению к другим религиям / А. Саджид // Вестник Мирового Общественного Форума «Диалог цивилизаций». – М. : Студия Матрица, 2008. – С. 214.
5. *Фридман Дж.* Следующие 100 лет. Прогноз событий XXI века / Фридман Дж.; [пер. с англ.]. – М. : Эксмо, 2010. – 336 с.
6. *Шнайдер Э.* Европейский Союз как сообщество ценностей и учреждений / Э. Шнайдер // Вестник Мирового Общественного форума «Диалог цивилизаций». – М. : Матрица, 2008. – 336 с.
7. *Белов В.* Регионализация европейской и мировой экономики / В. Белов // Вестник Мирового Общественного Форума «Диалог цивилизаций». – М. : Студия Матрица, 2008. – 336 с. – С. 177 – 183.
8. *Патрицио П.* Разочарование в свободной торговле, или урок великой долларовой паники / П. Патрицио // Вестник Мирового Общественного Форума «Диалог цивилизаций». – М. : Студия Матрица, 2008. – С. 173 – 177.
9. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций / Хантингтон С. ; пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М. : АСТ, 2003. – 603 с.
10. *Сюаньмэн Ю.* Как разрешить конфликт при отсутствии универсальных ценностей / Ю. Сюаньмэн // Вестник Мирового Общественного Форума «Диалог цивилизаций». – М. : Студия Матрица, 2008. – С. 314.
11. *Печчеи А.* Человеческие качества / Печчеи А.; пер с англ. – М. : Прогресс, 1980. – С. 180-183.

Dzhenadiya R. A. In search of a new mode of political relations "East-West"

The features and prospects of political relations between the "East -West". The estimation of the Islamic religious revival, has a profound influence on the modern world political process. The causes and consequences of the collision of Western and Islamic globalization projects. It is concluded that the "clash of civilizations" gets a new, more dangerous form, fraught with turmoil has not "lines just scrap of civilizations" (Samuel Huntington), and along the lines of confrontation globalization systems. In these circumstances, an objective necessity is to develop a new mode of political relations through the "East-West", the formation of new thinking aimed at equal joint search for solutions to global problems.

It was determined that under current conditions the ideological basis of the globalization of Islamic fundamentalist Koranic addition set of ideas and principles of Sharia become attuned to the idea of Islamism Western political radicalism (Blanquism, Bolshevism, right and left extremism). Modern Islamic radicalism is built on an all-out criticism of Western liberal globalization, as "global evil", leading to the

degradation of mankind, the loss of a person the meaning of life, the transformation of people into the substrate of the "information society."

Based on these ideas and approaches such Muslim globalization project is an important factor and generating support for alternative political processes in the world today, from the activities of extremist terrorist organizations and ending with the consolidated actions of the League of Arab States on energy and economic sanctions against the West.

Muslim globalization project has its advantages, which include the harmony of ideological and moral foundation, offensive, subordination of the mercantile aspirations spiritual principles, positive demographic dynamics, broad material and financial support. At the same time, this design has its own drawbacks. These include socio-cultural Limited Islamism (which is mainly based on the mass of people who have grown up in an Islamic cultural environment), excessive rigidity of his principles, which deters other cultures, the internal contradictions of the Islamic world, from the collision of the warring Islamic factions and ending the widening gap between elite steeped in luxury and social underworld . Against this background, the Western liberal project expresses the commitment to universal principles of freedom, equality and human rights.

Open clash between two obvious antagonists - Western and Islamic globalization project (third, implicit, the project has yet to ripen in South-East Asia), said that in a situation of deepening crisis processes that have engulfed the whole world, it is - more than a dangerous direction. Under these conditions, acute need to search for joint solutions efforts of Western and Eastern civilizations, the problems that the beginning of the XXI century have become a dominant concern of our time.

Key words: globalization, the Islamic religious revival, political modernization, the global East-West megacycle, post-industrial society, civilizational development.

УДК 321.02:124.5

В. І. ОНИЩЕНКО

ПОЛІТИЧНІ СВОБОДИ ЯК БАЗОВІ ЦІННОСТІ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Політичні свободи розглядаються як загально визнані, абсолютні, найвищі цінності, які безпосередньо впливають на розвиток політичного процесу в державі.

© ОНИЩЕНКО Віталія Іванівна – старший викладач Херсонського національного технічного університету

Ключові слова: політичні цінності, політичні свободи, демократія, держава, громадянське суспільство, політичний процес

Онищенко В.И. Политические свободы как базовые ценности развития политического процесса

Политические свободы рассматриваются как общепризнанные, абсолютные, наивысшие ценности, которые непосредственно влияют на развитие политического процесса в стране.

Ключевые слова: политические ценности, политические свободы, демократия, государство, гражданское общество, политический процесс.

Onishchenko Vitalia. Political freedom as the basic values of the political process

Political freedoms are regarded as generally recognized, absolute, highest values that directly influence the development of the political process in the state.

Key words: political values, political freedoms, democracy, the state, civil society, the political process.

Важливість даної теми пов'язана і з тим, що в період радикальних змін відбувається не тільки структурна криза політичних цінностей, але й якісно змінюється їх роль в еволюції суспільства. Нова ієрархія політичних цінностей, що формується, набуває функції аттракторів, свого роду вбудованих магнітів, які утримують суспільство в області хаосу або ж виводять його з цієї області і спрямовують до нового політико-культурного стану. Тому вивчення процесу формування і зміни політичних цінностей служить не тільки важливим індикатором реальності суспільної трансформації в цілому, але й дає змогу визначити тенденції розвитку соціально-політичних перетворень.

У цьому контексті політичні свободи є базовою суспільною цінністю, яку можна забезпечити у соціумі, спираючись на раціональний, правовий та морально-етичний підходи до аргументування. Останній полягає у підкресленні людського виміру свободи, необхідності встановлення цивілізованих меж свободі задля запобігання зловживання нею, знищення її чи переродження на анархію та свавілля як її крайніх проявів. Мораль, нрави, звичаї (як внутрішні регулятори) та закони, права інших людей (як зовнішні регулятори) разом у сукупності і визначають межі повноцінної свободи індивіда. Свобода повинна бути поміркованою, а поміркована свобода повинна підкорятися встановленим правилам, приборкуватися віруваннями, правами, законами.

Над цією проблемою досить успішно працюють українські вчені: О. Білий, О. Вишняк, Е. Гансова, А. Горбань, А. Горбачик, О. Донченко, І. Жданов, І. Кресіна, М. Лациба, С. Makeєв, М. Міщенко, В. Осовський, Н. Паніна, І. Попова, І. Прокопчук, В. Романов, А. Ручка, О. М. Рябчук, В. Храмова, Б. Цимбалістий, Т. Шаповал та ін.

Відразу зауважимо, що політичні свободи – різновид соціальних свобод, що виявляється як сукупність політичних і правових норм і визначає соціально-політичний статус людини і громадянина, право на участь у вирішенні державних справ та можливість громадян захищати і відстоювати свої інтереси та права у визначеному законом порядку. Вони є пріоритетною цінністю суспільного життя, яка закріплена у конституціях, нормативно-правових актах багатьох сучасних демократичних, розвинених країн та у міжнародно-правових документах. Так, Конституція України 1996 р. права та свободи людини і громадянина проголошує найвищою соціальною цінністю, а їх утвердження та забезпечення визнається головним обов'язком держави¹.

У сучасній Україні ідеї політичної свободи гостро актуалізуються у зв'язку з переходом до демократичного, вільного, відкритого суспільства. Проблема входження України в співдружність високо розвинутих демократичних країн – це значною мірою проблема досягнення людьми феномена Свободи, причому досягнення на різних рівнях, у тому числі і на рівні здійснення державної стратегії реформування суспільства.

Людство вже накопичило значний досвід, пов'язаний з вирішенням цих питань у суспільствах з різними формами правління, рівнем масової свідомості та політичної культури.

Багато дослідників як минулої доби, так і сучасності, відводять свободі роль основної, базової цінності суспільного життя, з якою повинні бути узгоджені та якій повинні бути підпорядковані інші, хоча й не менш вагомі для людства цінності, такі як: демократія, рівність, справедливість, суспільний добробут тощо.

Так, відомий французький мислитель А. Токвіль, наприклад, неодноразово проголошував свою відданість високо гуманістичній ідеї людської свободи, яку розглядав як «джерело усякої моральної величі» Людини, підкреслюючи святість «свободи людського духу»². Політична свобода за словами Р. Даля є «предметом особливого піклування та вищою цінністю»³.

У стародавніх греків під свободою розуміли лише політичну свободу⁴, таким чином цей вид свободи виник найпершим. У ХУІІ-ХУІІІ ст. з'явилося розуміння індивідуальної свободи, яке у зв'язку із роз-

витком у цей період ідей конституціоналізму набуває правового оформлення у вигляді переліку прав та свобод, що згодом отримали назву ліберальних (недоторканість особи, житла, свобода слова, совісті, об'єднання, свобода переміщення, презумпція невинуватості тощо)⁵.

З розвитком цивілізації та утвердженням ідей гуманізму можна спостерігати наступні тенденції:

по-перше, розширюється суб'єктне коло осіб, що користується правами та свободами через знищення спочатку станових та аристократичних привілеїв (XVII-XIX ст.), майнових цензів (XX ст.), заборону національної, расової, статевої дискримінації (XX ст.);

по-друге, поруч з ідеєю негативної свободи, тобто «свободи від», що закріплена у ліберальних правах, утверджується у XX ст. ідея позитивної свободи, як «не менш значущої», «свободи до». Це порушує важливу проблему – матеріальних гарантій для забезпечення можливості користуватися своїми правами та свободами, тобто ідеї соціальних прав людини, яка поповнила ідею ліберальних прав: право на соціальний захист, на працю, на гідний рівень життя тощо;

по-третє, оскільки людство живе у поліідеологічному світі, свобода, як базова суспільна цінність, не може бути обґрунтована лише з позиції якоїсь однієї ідеології – класичного лібералізму, консерватизму чи доктрини демократії – і потребує підходу, що спирається на конвергенцію цінностей⁶.

У кожную добу, а особливо у періоди суспільних змін, свобода потребує не тільки практичного вирішення через інститути влади, а й що є не менш важливим, ціннісного наповнення. Це включає в себе політико-правове, морально-етичне, ідеологічне осмислення категорії „політичної свободи”. Нерідко до того ж виникає необхідність й у філософсько-психологічному осягненні феномену свободи. В цьому зв'язку перед вченими-суспільствознавцями – політологами, правознавцями, філософами, соціологами, істориками виникає ряд важливих питань: Що означає свобода для сучасної людини у сучасному світі? Яке місце відводиться свободі в ієрархії інших базових цінностей суспільства та людської цивілізації? Чи є більш вагомими цінності, заради яких можна було б хоча б частково пожертвувати свободою? Яким є зв'язок між рівнем моральності у суспільстві та формуванням суспільно-зрілої свободи? Яким чином менталітет впливає на прагнення до свободи, а головніше на можливість здійснювати та підтримувати у суспільстві свободу? Чим взагалі вимірюється рівень дійсної свободи у суспільстві: наявністю демократичних інститутів влади, суспільним добробутом або законодавчо закріпленими та реально за-

безпеченими правами, свободами та обов'язками особи у державі? Які чинники сприяють розвитку політичної свободи у суспільстві, а які її занепаду? Як забезпечувати певні рівні зовнішньої та внутрішньої свободи, необхідні для гармонійного розвитку людини? За допомогою яких чинників? Як реформаторам встановлювати межі свободи, за якими вона перетворюється на псевдосвободу (що особливо актуально у зв'язку із практикою соціальної держави)? Як запобігти негативним проявам політичної свободи?

Цей перелік питань можна було б істотно розширити та доповнити, але головним, як здається є те, що ціннісне осмислення чи переосмислення поняття політичної свободи на тлі суспільних змін, поперше, активізує спроби вчених знов звернутися до аналізу політичної свободи та дати власне категоріальне обґрунтування цього поняття, а по-друге, викликає нагальну потребу ще раз визначитися й з вихідними науково-теоретичними, методологічними підходами до розгляду цієї категорії.

Аналізуючи публікації в сучасній науковій літературі, можна виділити наступні методологічні підходи до тлумачення свободи:

по-перше, розглядати свободу з позицій індивіда чи колектива, чи їх органічної єдності;

по-друге, з якими цінностями та яким чином (паритет/пріоритет) узгоджувати свободу у суспільстві;

по-третє, якому виду свободи надавати перевагу при реалізації у суспільстві (зовнішній чи внутрішній стороні, індивідуальній чи суспільній свободі);

по-четверте, обґрунтовувати свободу з позицій дозволяючого підходу, коли у законі чітко визначено, що людина має право робити, чи з позицій обмежувально-упереджувального підходу, коли у законі встановлена заборона на певні дії і свобода безпосередньо виходить від умовчання закону.

Безперечно, виникають питання, яким повинно бути співвідношення дозволеного та забороненого у суспільстві? Але що таке сфера дозволеного? Чи це все, що прямо не заборонено законом (підвалини лібералізму), чи це все, що прямо прописано у законі (підвалини тоталітаризму).

Як зазначав А. Веллмер, тлумачити ідею свободи з точки зору індивіда чи з точки зору колективу – це дві різко протилежні антропологічні концепції. Це означає дати відповідь на питання: «Де міститься первинна свобода?» вільні та рівні особи об'єднуються між собою у суспільне ціле і суспільна свобода похідна від свободи індивідів.

Чи навпаки? Свобода властива лише суспільному цілому, бо особа може реалізувати свою свободу та стати індивідом лише у спілкуванні з іншими людьми, у колективі через процеси соціалізації. На думку А. Веллмера, саме комуналістський підхід був визначальним для методологічних засад тлумачення категорії політичної свободи мислителів XIX століття. При цьому А. Веллмер⁷ переконливо вказував на такі істотні риси, зокрема, токвілевого розуміння свободи як: ідея рівного права індивідів брати участь у процесі формування та вибору свого колективного життя, що походила з принципу народовладдя; ідея індивідів, що узгоджено діють при рішенні спільних суспільних справ.

А. Токвіль дійсно надавав величезного значення розвитку форм участі народу у політиці, показуючи роль партій, асоціацій у суспільному житті. Об'єднану силу громадян, як більш ефективну та дієву, він протиставляв урядові. Безперечно, що ідея колективної свободи знайшла своє обґрунтування у його творчості. Однак якщо визначати її конкретний зміст та обсяг у працях мислителя, то на відміну від радикальних прибічників ідеї колективної свободи, представниками якої були Руссо, Мельє, Маблі, Мореллі, бабувісти А. Токвіль був глибоко переконаний, що суспільна свобода складається з суми свобод окремих індивідів. Він вважав, що сильна нація не може бути утворена з індивідуально слабких, нікчемних, малодушних, млявих громадян⁸. На це звертає увагу М. Карєєв, який зараховував Токвіля до кола прибічників принципу індивідуальної свободи⁹.

Отже два різних вчених – А. Веллмер та М. Карєєв – дали, здавалось би, два протилежних визначення поняття політичної свободи у творчості А. де Токвіля. Насправді, ж, ці дослідники вельми рельєфно лише підкреслили різні аспекти, які утворюють сукупну єдність у методологічному підході до поняття політичної свободи. Що ж до А. Токвіля, то можна казати навіть про органічне поєднання індивідуалістсько-комуналістських рис у інтерпретації свободи французьким вченим. Індивідуалістське тлумачення свободи мало корінням ліберальний світогляд Токвіля. На його думку, за умов демократії, одним з основних принципів якої був принцип колективізму навіть об'єднуючись у колективне ціле як невеликого розміру – асоціації, партії - , так і у суспільство чи державу, особа не втрачає індивідуальності, певної незалежності і сама повинна вирішувати форму власної індивідуальної політичної участі у колективній справі.

Узагальнюючи науково-теоретичні здобутки сучасної політичної та положення творчої спадщини минулого, як здається, вивчати сво-

боду необхідно у єдності таких її структурних компонентів як: «зовнішня» сторона чи «свобода від» та «внутрішня» сторона чи «свобода до». Подібного виокремлення елементів свободи дотримуються у своїх працях Р. Арон, І. Берлін, А. Веллмер, А. Ракітов, Е. Фром.

Визначимо загальні ідейно-теоретичні положення, що висвітлюють ціннісний аспект зовнішньої свободи, тобто «свободи від». Свобода є необхідною у суспільстві, бо приносить користь усім без винятку верствам та станам. Ті, хто при владі, можуть заздалегідь передбачити ймовірні політичні конфлікти та точки напруження. Народ отримує гарантії своїх прав. Крім того, невеликі суспільні потрясіння, що через існування та функціонування політичної свободи завжди супроводжують вільні цивілізовані країни, привчають суспільну думку бути розважливою, поміркованою та застерігають її від радикальних раптових вибухів, так як щоденне користування легальною свободою перешкоджає спробам зловживати нею.

Морально-етичний підхід до обґрунтування цінності свободи полягає у підкресленні людського виміру свободи. Лише дух свободи здатний допомогти людині відчувати свою велич, значущість, неповторність, індивідуальність. Відсутність свободи у суспільстві призводить до того, що індивідууми «дрібнішають», «нівелюються», «кожний громадянин, ставши подібним до всіх решти, розчиняється у натовпі», «обличчя індивідуума стає подібним до невиразної пересічної фізіономії маси»¹⁰. Але ідея самоцінності, унікальності людини категорично не означає, що під свободою можна розуміти всюдозволеність, свавілля, «право роботи абсолютно все, що бажається»¹¹. Тому цілком природно постає проблема необхідності встановлення цивілізованих меж свободі задля запобігання зловживання нею, знищення її чи переродження на анархію та свавілля як її крайніх проявів. Мораль, нрави, звичаї (як внутрішні регулятори) та закони, права інших людей (як зовнішні регулятори) разом у сукупності і визначали межі повноцінної свободи індивіда. Свобода повинна бути поміркованою, а «поміркована свобода повинна підкорятися встановленим правилам, приборкуватися віруваннями, правами, законами»¹².

Розширення сфери повноважень держави понад встановлені рамки є необґрунтованим втручанням у життя суспільства, що нерідко супроводжується встановленням патерналістської політики «опікування» інтересів суспільства та окремої людини а, врешті-решт, призводить до обмеження прав особи надто вузькими рамками. Ідея захисту індивідуальної свободи особи повинна вирішуватись через обґрунтування меж втручання держави у діяльність суспільства та

суспільства у життя індивіда. Особа та держава – дві автономні області. Щоб забезпечити гарантії індивідуальної свободи, необхідно насамперед встановити за державою достатньо широкі, проте чітко та конкретно визначені, повноваження: зовнішня політика; підтримка свободи у суспільстві через створення режиму законності та правопорядку.

Економіка, внутрішня політика, наука, освіта, культура – простір для реалізації вільних автономних громадян. Розмежування сфери функціонування держави та суспільства повинно відбуватись через визнання сили, ефективності, дієвості за об'єднаною силою громадян більш ніж за урядом. Суспільство, у свою чергу, має право певним чином обмежувати свободу індивіда лише у двох випадках: а) коли особа своїми діями загрожує суспільству; б) коли необхідно застосувати допомогу цієї особи у загальній суспільній справі¹³. Тобто, необхідно виокремити незалежну особу та окреслити межі втручання в її діяльність і приватне життя не тільки з боку держави, суспільства, а й маси, «більшості». Вільний, автономний індивід високо відповідальний за свою долю перед самим собою, суспільством, державою. Сама свобода не може не мислитися як відповідальність за власні дії.

Крім зовнішньої сторони свободи, «свободи від» тиску на індивіда з боку держави, суспільства, має А. Токвіль висловив своє розуміння значущості проблеми внутрішньої сторони свободи чи «свободи до». Гостро відчуваючи недостатність забезпечення у суспільстві лише зовнішньої сторони свободи, він зазначав, «щоб бути вільним, необхідне бажання бути вільним!»¹⁴. На його думку, це піднесене, глибоке, високе почуття необхідно відчувати, вистраждати. Його марно пояснювати дрібним, пересічним душам, які ніколи не почували смаку до свободи. Сама свобода є настільки дорогоцінним та необхідним благом, при втраті якого всі решта суспільних цінностей не в змозі замінити її. Тим самим мислитель не тільки виокремив внутрішню сторону свободи, а й виявив її пріоритетність порівняно із зовнішньою стороною свободи.

Свобода є багатомірним поняттям і, з одного боку, це дає можливість, виокремити різні види свободи, а з іншого, акцентувати увагу на проблемі можливого конфлікту між різними видами свободи. Питання конфлікту між видами свободи на сьогодні є не достатньо вивченим у науковій літературі. На загально-теоретичному рівні ця вельми серйозна, глибока проблема отримала розробку у різних аспектах у творах таких визнаних мислителів, як: Б. Констан, Р. Арон, І. Берлін, Дж. Ролз. А сутність конфлікту полягає не лише у ймовір-

ному зіткненні, суперечності між видами свободи, а й у можливості реалізації у суспільній практиці одного типу свободи за рахунок знехтування, ущемлення іншим типом свободи.

Якщо узагальнити здобутки мислителів минулого та дослідників сучасної політології, то свободу можна було б класифікувати:

1) за формою: свободу поділяють на негативну або «свободу від» та позитивну, тобто «свободу до». Негативна свобода полягає у відсутності нездоланних перешкод для реалізації особою своєї волі, відсутності будь-якого тиску, примушення, нав'язування зовнішньої волі. Негативна свобода закріплюється у правах та свободах громадян. Позитивна свобода полягає у спроможності людини на основі знань, власного досвіду та переконань здійснювати за власним вибором певну діяльність, яка реалізується у користуванні правами, свободами, здійсненні обов'язків відповідальності за власні дії.

2) за суб'єктом: свобода поділяється на особисту, де носієм свободи виступає індивід (свобода слова, об'єднань, совісті, недоторканість особи тощо) та суспільні, де носієм свободи виступає народ в цілому, і яка реалізується у принципах народного суверенітету.

3) за сферою прояву у суспільстві: свобода може бути економічна, політична, культурна, релігійна тощо.

4) за рівнем інституційно-правового закріплення у суспільстві: свобода може бути реально забезпечена та декларативна, тобто псевдосвобода.

5) за ідеологічним обґрунтуванням можна виокремити наступні тлумачення свободи: ліберальне, демократичне, анархічне, тоталітарне. Ліберальна парадигма тлумачення свободи ґрунтується на формально-правовій рівності, індивідуалізмі, незалежності, обґрунтуванні переважно негативної свободи, розумінні справедливості як воздання по заслугах, а спільного блага як добробуту більшості. Парадигма демократичного тлумачення свободи виходить із соціальної рівності, соціальної справедливості – позитивної свободи, а отже намаганні забезпечити матеріально-правові гарантії та можливості користуватися індивідам своїми правами та свободами. Анархістське тлумачення полягає у протиставленні свободи, закону та права як несумісних явищ. Свобода можлива лише поза сферою державно організованого суспільства у вигляді самоврядних тенденцій, бо закон та інститути влади обмежують, звужують свободу. Парадигма тоталітарного тлумачення свободи полягає в обґрунтуванні фактичної рівності, ідеї колективізму; первинним вмістилищем свободи вважається колективне ціле, тобто саме держава наділяє своїх громадян свобо-

дою, звідси значна увага до розробки політичної свободи і нехтування особистою свободою, значний акцент на позитивній свободі, причому «свобода до» мислиться як дозволена, регламентована безальтернативна поведінка.

б) за персоніфікацією свободи у вигляді вільного акту волевиявлення людини, що дозволяє виокремити наступні стадії: а) зовнішню свободу, тобто відсутність нездоланих зовнішніх перешкод, що унеможливають здійснення людиною своєї волі; б) внутрішню свободу, що полягає у наявності знань, досвіду, морально-ціннісних настанов та світоглядних орієнтирів, що формують інтереси і потреби особи та розуміння шляхів їх вирішення; в) наявність вибору та його здійснення через прийняття рішення на основі власної волі; г) почуття відповідальності за прийняте рішення та його наслідки.

Узагальнюючи сутнісні риси політичної свободи як цінності суспільного розвитку можемо зробити наступні висновки. По-перше, вивчення політичної свободи має відбуватись у нерозривному зв'язку з ідеєю права, закону як матеріальних форм зовнішнього існування свободи у суспільстві та аналізі внутрішніх опор свободи – політичного менталітету, політичної культури; по-друге, політична свобода є багатомірним поняттям яке можна класифікувати: а) за формою (негативна та позитивна свобода); б) за суб'єктом (особиста та суспільна); в) за сферою (політична, економічна, духовна). При цьому, необхідно запобігати ймовірним конфліктам різних видів свободи; по-третє, політична свобода є базовою суспільною цінністю, яку можна забезпечити у соціумі, спираючись на раціональний, правовий та морально-етичний підходи до аргументування.

У процесі розвитку людства політична свобода стала однією із загальновизнаних, абсолютних, найвищих соціальних цінностей. Її визнання та практичне здійснення є основним критерієм і першоосновою відкритого громадянського суспільства, демократичної, соціальної, правової держави. Це є неодмінною умовою функціонування всіх інших видів свобод, оскільки вони становлять основу системи демократії і виступають гарантією громадянських, індивідуальних, соціально-економічних прав; запорукою свободи від втручання держави в особисте життя людини.

1. Конституція України : Закон України "Про внесення змін до Конституції України". – К. : Велес, 2005. – С.6-14. 2. Токвиль А. де. Демократия в Америке : пер. с франц. / Токвиль А. де. – М. : Прогресс, 1992. – С. 33. 3. Даль Р. Введение в экономическую демократию / Даль Р. ; пер. с англ. – М. : Наука, 1991. – С.17.

4. *Політологічний* енциклопедичний словник / упорядник В.П. Горбатенко ; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – К. : Генеза, 2004. – С. 593. 5. *Політологічний* словник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. М.Ф. Головатого та А.В. Антоноюка. – К. : МАУП, 2005. – С. 430. 6. *Політологічний* енциклопедичний словник / упорядник В.П. Горбатенко; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – С.593-594. 7. *Веллмер А.* Модели свободы в современном мире / А. Веллмер // Социологов Социология. Антропология. Метафизика. – Вып. 1. Общество и сферы смысла ; сост. и общая редакция В.В. Винокурова и А.Ф. Филиппова. – М. : Наука, 1991. – С. 21. 8. *Токвиль А.* де. Цит. работа. – С. 503. 9. *Кареев Н.* Происхождение современного народно-правового государства / Кареев Н. – СПб. : Изд-во "XX век", 1908. – С. 496. 10. *Токвиль А.* де. Цит. работа. – С. 482, 502. 11. Там же. – С.72. 12. *Воспоминания* Алексиса Токвиля : пер. с франц. – М. : Изд-во К.Т.СоЗОдатенкова, 1893. – С. 74. 13. *Токвиль А.* де. Цит. работа. – С. 68. 14. Там же. – С. 189.

Onishchenko Vitalia. Political freedom as the basic values of the political process

Political freedoms are considered as a kind of social freedom, manifested as a set of political and legal norms and defines socio-political status of man and citizen, the right to participate in public affairs and the ability of citizens to protect and defend their interests and rights in the procedure determined by law. They are the priority value of social life that is enshrined in the Constitution, legal acts of many modern democratic and developed countries and in international legal document.

In modern Ukraine the idea of political freedom sharply actualized in the transition to a democratic, free and open society. The problem of Ukraine's joining the commonwealth highly developed democracies - is largely a problem of understanding the phenomenon of people of Liberty, and comprehension at different levels, including at the level of state strategy of reforming society.

It is emphasized that humanity has accumulated considerable experience with solving these issues in societies with different forms of government, the level of mass consciousness and political culture. Many researchers as the last day and our time, the role of freedom assign basic, basic values of social life, which must be agreed upon and which shall be subject to the other, though no less important for human values, such as: democracy, equality, justice, social welfare and so on.

Analyzing the problem posed by directly based on such renowned scientists as A. de Tocqueville, Dahl, A. Vellmer, Aron, I. Berlin, Rakitova A., E. Frome, B. Constant, J. Rawls.

The article defines the common ideological and theoretical positions that highlight value aspect of freedom "freedom to" and "freedom from." The author emphasizes that freedom in society is necessary for benefits to all without exception layers and

states. Those in power can predict the likely political conflicts and points of tension. The people obtains guarantees their rights. In addition, small social upheavals that because of the existence and functioning of political freedom always accompany the free civilized country accustom public opinion to be sensible, moderate it warned of drastic sudden explosions as the daily use of legal freedom hinders attempts to abuse it.

Summarize the achievements of past thinkers and researchers of modern political science, the author classifies freedom:

1) in the form: the freedom to share the negative or "freedom from" and positive, in "freedom to."

2) the subject, divided into personal freedom, where freedom advocates individual carrier.

3) the scope of manifestation in society: freedom can be economic, political, cultural, religious and so on.

4) the level of institutional and legal consolidation in society: freedom can really be secured and declaratory, in freedom.

5) for ideological justification can highlight the following interpretation of freedom, liberal, democratic, anarchic, totalitarian.

6) for the personification of freedom in a free act of the will of man.

Summed. First, the study of political freedom should take place in close connection with the idea of law as the law of the external material forms of existence in society of freedom and analyzing internal supports freedom - political mentality, political culture; secondly, political freedom is a multidimensional concept. This is necessary to prevent likely conflicts of different kinds of freedom; Thirdly, political freedom is a basic social value, which can be achieved in a society based on rational, legal, moral and ethical approaches to reasoning.

Key words: political values, political freedoms, democracy, the state, civil society, the political process.

ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

УДК 323.1(94.478)

О. Ю. ДОКАШ

РЕІНТЕГРАЦІЯ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ДО ЗАГАЛЬНОСОЮЗНОГО ПОЛІТИКО- ПРАВОВОГО ПРОСТОРУ (1944-1945 рр.)

Автор виходить з того, що реалізація окупаційної політики Румунії в Чернівецькій області в 1941-1944 р. призвела до формування й поширення прорадянських настроїв серед значної частини місцевого українського населення та розгортання партизанської боротьби. Основна увага зосереджується на процесі відновлення партійних та радянських структур на місцях. У політиці прискореної реінтеграції Чернівецької області вагому роль відігравали репресивно-каральні та депортаційно-переселенські інструменти сталінського тоталітарного режиму.

Ключові слова: Чернівецька область, сталінський тоталітарний режим, радянська політична система, реінтеграція.

Докаш О. Ю. Реинтеграция Черновицкой области в общесоюзное политико-правовое пространство (1944-1945 гг.)

Автор исходит из того, что реализация оккупационной политики Румынии в Черновицкой области в 1941-1944 гг. привела к формированию и распространению просоветских настроений среди значительной части местного украинского населения и развёртывания партизанской борьбы. Основное внимание сосредоточивается на процессе восстановления партийных и советских структур

© ДОКАШ Оксана Юріївна – кандидат політичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних наук, економічної теорії та права Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ

на местах. В политике ускоренной реинтеграции Черновицкой области значительную роль сыграли репрессивно-карательные и депортационно-переселенческие инструменты сталинского тоталитарного режима.

Ключевые слова: Черновицкая область, сталинский тоталитарный режим, советская политическая система, реинтеграция.

Dokash Oksana. Reintegration of Chernivtsi region to union political and legal space (1944-1945)

The author implies that the implementation of the occupational policy of Romania in Chernivtsi region in 1941-1944 led to formation and spreading of pro-Soviet sentiment among a significant part of local Ukrainian population and the deployment of partisan struggle. The main focus is on the resumption process of local party and government bodies. Repressive and punitive deportation-resettlement instruments of Stalinist totalitarian regime played an important role in the policy of accelerated reintegration of Chernivtsi region.

Key words: Chernivtsi region, Stalin's regime, the Soviet political system, reintegration.

Розкриття теми дослідження дозволить вирішити вагомі в науково-теоретичному та практичному аспектах завдання, а застосування історико-політологічного підходу допоможе розв'язати поставлені раніше проблеми щодо інституційно-процедурного забезпечення відновлення сталінського тоталітарного режиму як фундаменту радянської політичної системи на території колишньої Північної Буковини, специфіка якої нівелювалася засобами та методами політичного тиску, цензури, репресії під час реалізації політики т.зв. радянізації, перетворення на типову область УРСР впродовж 1940-1941 рр.

Розкриття запропонованої теми вимагає використання на нових теоретико-методологічних засадах широкої джерельної та бібліографічної бази. Вітчизняною, передовсім історичною, наукою достатньо повно розкриті інституційно-процедурні аспекти відновлення сталінського тоталітарного режиму як основи радянської політичної системи в західних областях Радянської України на завершальному етапі Другої світової війни та перші післявоєнні роки¹. Проте відсутні окремі політологічні дослідження процесів реінтеграції Чернівецької області до складу УРСР. Корисними для цього можуть стати публікації П. Брицького², Г. Скорейко³, І. Фостія⁴ та ін. Належним чином оцінюючи вищезазначені праці хочемо запропонувати власну політологічну інтерпретацію характеру, методів та масштабів від-

новлення базових інститутів сталінського тоталітарного режиму в звільненій від румунської окупації Чернівецькій області УРСР, яка також пропонується й у попередніх роботах автора.

Відповідно до поставленої мети необхідно вирішити такі основні завдання: зазначити пріоритети окупаційної політики Румунії на території колишньої Чернівецької області УРСР в 1941-1944 р.; проаналізувати процес відновлення базових інститутів радянської політичної системи під час звільнення краю від румунської окупації; розкрити нормативно-процедурні аспекти функціонування сталінського тоталітарного режиму в Чернівецькій області на завершальному етапі Другої світової війни; вказати на форми й масштаби збройного спротиву українського націоналістичного підпілля утвердженню сталінізму та боротьби останнього з ОУН-УПА.

Вимушено погодившись влітку 1940 р. на евакуацію своїх військ, а фактично, на включення Північної Буковини до складу Радянського Союзу, правлячі кола Румунії прагнули повернути край будь-яким шляхом, навіть збройним, вступивши в союз з нацистською Німеччиною. Вже наприкінці червня – липня 1941 р. Румунія реокупувала терени Буковини, а до жовтня – й Трансністрії: це майже 10 % української території з населенням 3,5 млн. осіб⁵. Зокрема, до складу румунського губернаторства «Буковина» було включено райони Чернівецької області – Чернівецький, Хотинський і Сторожинецький, деякі північні райони Молдавської РСР із центром в Чернівцях⁶.

Встановлення румунської влади в Бессарабії та Північній Буковині розцінювалося офіційним Бухарестом як відновлення історичної справедливості, тобто включення цих двох провінцій до складу Старого королівства було реальним кроком уряду І. Антонеску щодо відродження «Великої Румунії»⁷. Окупаційна політика реалізовувалася методами румунізації, колонізації, «етнічної пурифікації». Румунська адміністрація у пам'яті українців залишилася як суто злочинна, що чинила розправи над мирним населенням, нещадно грабувала та експлуатувала його⁸. Так, лише 8-9 липня 1941 р. румунською поліцією було розстріляно 6440 осіб, у т.ч. 698 мешканців м. Чернівці⁹.

Така політика призвела до формування й поширення прорадянських настроїв серед значної частини місцевого українського населення та розгортання партизанської боротьби. В Чернівецькій області були організовані і діяли партизанські загони «Радянська Буковина», «Сталінець», «За Радянську Буковину» та ін. Однак, жодним чином, не можна стверджувати про домінування саме прорадян-

ських настроїв на всій території румунського губернаторства «Буковина». Окремого дослідження потребує боротьба українського націоналістичного підпілля проти румунської окупаційної влади.

Реалізуючи завдання Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції війська 1-го Українського фронту 21 березня 1944 р. відновили наступ основного ударного угруповання, яку в найкоротші строки опанувало південним берегом р. Дністер від Станіслава до Хотина та розширило плацдарм, захопивши плацдарм за Прутом¹⁰. Румунсько-німецькі війська були вигнані: 24 березня – із Сокирян, 27 березня – із Заставни і Садгори, 28 березня – із Кельменців і Кіцманя, 29 березня – із Чернівців і Сторожинця, 31 березня – із Новоселиці і Герци, 3 квітня – із Хотина. 8 квітня – із Вашківців, Вижниці, Глибокої¹¹. На 1 травня того ж року Червоною армію вже було звільнено 13 районів Чернівецької області із населенням 536 тис. осіб¹². Проте тільки наприкінці вересня 1944 р. від німецько-угорських військ була очищена південно-західна гірська частина області (Путильський район).

Політика якнайшвидшого усунення регіональних особливостей у суспільно-політичній і духовній сферах, економіці, етносоціальній структурі населення супроводжувалася адмініструванням і репресіями, що, на нашу думку, мало забезпечити бажаний результат, який би свідчив про ефективність функціонування сталінського тоталітарного режиму в складних військово-політичних обставинах.

Відразу після звільнення краю від окупації розгорнулись активні дії, спрямовані на політику рерадянзації Чернівецької області. Під керівництвом першого секретаря обкому партії І. Зеленюка Чернівецька оперативна група, просуваючись за фронтом, на зайнятій території негайно приступила до розбудови партійних, радянських і комсомольських структур на місцях¹³. Так, на виконання постанови Політбюро ЦК КП(б)У «Про створення парторганізацій у визволених від німецької окупації районах України та покращення керівництва ними» розгорнулася робота зі створення первинних партійних організацій, зокрема, вже в травні 1944 р. діяло 34, які об'єднували майже 400 комуністів. Вже на серпень 1944 р. створено 3 міськкоми, 3 міських та 13 сільських райкомів партії, 119 первинних партійних організацій та 6 партійно-кандидатських груп. Протягом червня - липня створено 34 нових первинних організацій¹⁴. Так, на 1 жовтня 1944 р. Чернівецька обласна партійна організація нараховувала 1430 осіб, які перебували на обліку в 132 первинних партійних організаціях. На той час в області також нараховувалося 724 комсомольці¹⁵. Вже до кінця 1944 р. Чернівецькій обласній організації КП(б)У налічувалося 2518

партійців. Від травня 1944 р. по червень 1945 р. Чернівецька обласна партійна організація збільшилась у сім разів і нараховувала до 3 тис. комуністів.

Окремим напрямком відновлення базових політичних інститутів та практик сталінського тоталітаризму стало розгортання потужного агітаційно-пропагандистського тиску на місцеве населення краю. Вже на серпень 1944 р. в Чернівецькій області було підбрано та провадили роботу 2798 агітаторів у 237 агітколективах. Поряд із ними діяло 128 гуртків партійної освіти, якими охоплено, зокрема, 1345 осіб безпартійного актив¹⁶. Вагому роль у процесі реінтеграції краю надавалося агітаційній роботі засобами періодики. Так, відновлена газета «Радянська Буковина» почала виходити накладом 8 тис. примірників. З 15 липня 1944 р. вона почала видаватися молдавською мовою накладом 3 тис. примірників¹⁷. Одночасно, з 13 районів області районні газети були організовані лише в Хотинському районі.

Після звільнення значної частини Чернівецької області від німецьких і румунських окупаційних військ з'єднаннями 1-го і 2-го Українських фронтів у березні-квітні 1944 р. відразу ж почалася мобілізація чоловіків призовного віку. Проте не всі поспішали одягати червоноармійську форму. Так, в Чернівецькому сільському районі не з'явилося на призначений час 400 осіб¹⁸. У наступні дні всі вони були доставлені в райвійськкомат під конвоєм і відправлені в приписні військові частини.

Як слушно наголошує П. Брицький, звільнившись із румунських робочих таборів, багато т.зв. деташементників потрапили в табори НКВС СРСР для військовополонених та інтернованих¹⁹. Всього у трудову армію з Чернівецької області було направлено майже 15 тис. осіб, 1193 з них загинули там від голоду, холоду і хвороб.

Сталінський режим змушений був враховувати, що на теренах Чернівецьчини під керівництвом Буковинського окружного провідника ОУН А. Галицької «Мотрі» було сформовано розгалужену структуру націоналістичного підпілля. Вона організувала збройні загони, які згодом були об'єднані в Буковинську Самооборонну Армію, а наприкінці літа 1944 р. реформовані в сотні та курінь УПА. Протягом осені 1944 р. УПА Буковини вела збройні дії з частинами Червоної армії та внутрішніми військами НКВС, робились засідки на представників радянської влади та рейди теренами краю. В цей час, як зазначав В. Підлубний, вся Буковина, за винятком східних бессарабських районів, була в тій чи іншій мірі охоплена збройною боротьбою проти радянської влади²⁰.

Окремо варто акцентувати на заходах тоталітарного режиму з формування серед місцевого населення парамілітарних формувань для боротьби із ОУН – УПА чи, в ширшому контексті, озброєної лояльної соціальної бази підтримки. Так, перші винищувальні батальйони були сформовані в Чернівецькій області в липні 1944 р. За станом на червень 1945 р. в області нараховувалося 17 винищувальних батальйонів чисельністю 2491 боєць та 318 груп сприяння охороні громадського порядку, де налічувалося 2506 учасників²¹.

29 грудня 1944 р. органами НКВС було ліквідовано Буковинський провід ОУН. До кінця 1944 р. органами НКВС-НКДБ, зокрема, із залученням вказаних вище парамілітарних структур, проти учасників українського націоналістичного підпілля було проведено 17 операцій, в ході яких 957 осіб було вбито, 789 – захоплено в полон та 241 виселено²². На 20 квітня 1945 р. із Чернівецької області було депортовано вже 818 членів родин учасників націоналістичного підпілля²³.

В умовах неймовірно важкої зими 1944-1945 рр. багато вояків залишили бункери, втікали від тифозної смерті додому, де потрапляли до рук співробітників НКВС та НКДБ. Значна частина вояків УПА (4230 осіб) з'явилася з повинною. Частково вони були прощені й зараховані до винищувальних батальйонів та в спецгрупи НКВС. Таких спецгруп на Буковині діяло 25, загальною чисельністю 106 осіб. Для виявлення підпільників та повстанців у 1945 р. було проведено перепис населення, щоб з'ясувати місцезнаходження кожного мешканця, зокрема, в Чернівецькій області було виявлено 4022 нелегали²⁴.

Отже, на основі здійсненого політологічного аналізу можна стверджувати, що під час звільнення краю від румунської окупації інтенсивними темпами відновлювалися основні інститути радянської політичної системи. Партійні структури ставали політичними центрами, де зосереджувалися реальні важелі влади. Одним із пріоритетних напрямів їхньої діяльності стало розгортання потужної агітаційно-пропагандистської роботи серед місцевого населення, залучення його до відновлених, за взірцем т.зв. першої радянзації 1940-1941 рр., політичних практик квазіактивності сталінського тоталітарного режиму. Вагому роль у реалізації курсу на реінтеграцію Чернівецької області відігравали репресивно-каральні органи, які масово використовували каральні й депортаційно-переселенські інструменти.

1. Гулай В. Кадрова політика радянського режиму в західних областях України після завершення Другої світової війни (1945-1953 рр.) / В. Гулай // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – № 502. Держава та армія.

- Львів : Вид-во «Львівська політехніка», 2004. – С. 110-116; Леськів М. М. Радянський режим у західних областях України (1944-1953 рр.) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / М. М. Леськів ; Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів, 2008. – 18 с.; Першина Т. Формування управлінських кадрів в Західній Україні в 1944-1948 рр. : регіональні особливості / Т. Першина // Сторінки воєнної історії України : збірник наук. статей. – К. : Ін-т історії України, 2009. – Вип. 12. – С. 299-312; Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях в 30-50-х роках ХХ ст. (історико-політологічний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Б. О. Ярош ; Ін-т національних відносин і політології НАН України. – К., 1995. – 43 с. **2. Брицький П. П.** Вступ. Особливості становища буковинців у період Другої світової війни / Брицький П.П. // Буковинці у трагічні роки Другої світової війни: статті, спогади та документи / автори-упорядники: П. П. Брицький, Г. М. Скорейко, О. А. Суровцев, І. П. Фостій. – Чернівці : Технодрук, 2013. – С. 3-11. **3. Скорейко Г. М.** Буковина у 1940-1945 рр. / Скорейко Г.М. // Буковинці у трагічні роки Другої світової війни: статті, спогади та документи / автори-упорядники: П. П. Брицький, Г. М. Скорейко, О. А. Суровцев, І. П. Фостій. – Чернівці : Технодрук, 2013. – С. 66-97. **4. Фостій І. П.** Північна Буковина і Хотинщина у Другій світовій війні 1939-1945 рр. [Текст] / Фостій І.П. – Чернівці : «Книга Пам'яті України», 2004. – 368 с.; Фостій І. П. Трудармія НКВС як засіб ізоляції й використання ненадійних у 1941-1945 рр. / Фостій І.П. // Буковинці у трагічні роки Другої світової війни: статті, спогади та документи / автори-упорядники: П. П. Брицький, Г. М. Скорейко, О. А. Суровцев, І. П. Фостій. – Чернівці : Технодрук, 2013. – С. 15-28. **5. Мандрик М. В.** Північна Буковина, Бессарабія та Закарпаття у контексті українського геополітичного чинника (кінець 1920-х – середина 1940-х рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук; спец. : 07.00.01 «Історія України» / М. В. Мандрик ; Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – К., 2011. – С. 21-22. **6. Терлюк І. Я.** Окупаційний режим в Україні 1941-1944 р. і проблеми творення української національної державності: історія держави і права / І. Я. Терлюк І.Я. – Львів : Каменяр, 2009. – С. 34. **7. Новосьолов О. В.** Політика Румунії щодо українських земель у період диктатури І. Антонеску (1940-1944 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук; спец. : 07.00.02 «Всесвітня історія» / О. В. Новосьолов ; Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2008. – С. 12. **8. Терлюк І. Я.** Цит. праця. – С. 37. **9. Брицький П. П.** Цит. праця. – С. 8. **10. Хлонь С. Є.** Проскурівсько-Чернівецька наступальна операція військ 1-го Українського фронту (4 березня – 17 квітня 1944 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. : 20.02.22 «Військова історія» / С. Є. Хлонь ; Національний університет оборони України. – К., 2012. – С. 13. **11. Буковина в**

контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини ХХ ст.) : кол. монографія / [В. М. Ботушанський, С. М. Гакман, Ю. І. Макар та ін.]; за заг. ред. В. М. Ботушанського. – Чернівці : Рута, 2005. – С. 657. **12.** *Центральний державний архів громадських об'єднань України* (ЦДАГО України). – Ф. П-1 (Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України). – Оп. 23. – Спр. 700. – Матеріали к майскому Пленуму ЦК КП(б)У (1 мая 1944 р.). – Арк. 2. **13.** *Нагірняк М. Я.* Політична та ідеологічна боротьба органів Комуністичної партії у процесі утвердження режиму в Західній Україні [Електронний ресурс] / М. Я. Нагірняк, Р. В. Лаврецький. – Режим доступу : 2ubgd.lviv.ua/moodle/php/NAAG2013_6.pdf. **14.** *Радянська Буковина. 1940-1945. Документи і матеріали.* – К. : Вид-во «Наукова думка», 1967. – С. 290. **15.** *ЦДАГО України.* – Ф. П-1. – Оп. 23. – Спр. 836. Справки, сводки о партийно-политической работе и укомплектовании кадрами партийных и советских органов Черновицкой области (15 вересня 1944 р.). – Арк. 28. **16.** *Радянська Буковина.* Цит. праця. – С. 290. **17.** Там само. – С. 290. **18.** *Фостій І.* Цит. праця. – С. 205. **19.** *Брицький П. П.* Цит. праця. – С. 11. **20.** *Підлубний В. М.* Діяльність ОУН та УПА на Буковині в 1940-1952 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд іст. Наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. М. Підлубний ; Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича. – Чернівці, 2010. – С. 9. **21.** *Ільницький В.* Створення та діяльність у західних областях УРСР радянських парамілітарних формувань 1944-1954 рр. [Електронний ресурс] / В. Ільницький. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/42336/03-Plytskyi.pdf>. **22.** *Сорока Ю.* Боротьба радянського тоталітарного режиму проти національно-визвольного руху в західних областях України: 1940-1950-ті роки [Електронний ресурс] / Ю. Сорока. – Режим доступу : http://kul.kiev.ua/images/chasop/2011_3/15.pdf. **23.** *Вронська Т. В.* Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин «ворогів народу» в Україні (1917-1953 рр.) / Вронська Т.В. – К. : Інститут історії України НАН України, 2009. – С. 336. **24.** *Сеньків М. В.* Соціально-політичні передумови суцільної колективізації західноукраїнського села (1944-1947 рр.) [Електронний ресурс] / М. В. Сеньків. – Режим доступу : http://istznu.org/dc/file.php?host_id/page/issues/33/senkiv.pdf.

Dokash Oksana. Reintegration of Chernivtsi region to union political and legal space (1944-1945)

The use of historical and political science approach to the study helps to resolve the questions posed earlier about the institutional and procedural ensuring the restoration of the Stalinist totalitarian regime as the foundation of the Soviet political system in the former Northern Bukovina. During the 1940-1941 its specific nature smoothed over during the so-called «Sovietization» policy by means and methods of political pressure, censorship, repression, transformation into a typical region of Ukrainian SSR.

The article is an attempt of political science analysis of restoration policy of the basic institutions of the Soviet political system during the liberation of Chernivtsi region from Romanian occupation and strengthening of the Stalinist totalitarian regime.

Reluctantly agreeing in summer of 1940 to evacuate its troops, and in fact, on inclusion of Northern Bukovina to the Soviet Union, the ruling circles of Romania sought to return this land in any possible way, even armed, having entered into an alliance with Nazi Germany. At the end of June - July 1941 Romania reoccupied the territories of Bukovina and till October Transnistria region: it is almost 10% of Ukrainian territory with a population of 3.5 million of people. In particular, Chernivtsi, Khotyn and Storozhynets and some northern areas of Moldavian SSR centered in Chernivtsi were included into Romanian governorship «Bukovina».

Setting of the Romanian authorities in Bessarabia and Northern Bukovina was regarded by official Bucharest as restoration of historical justice that is the inclusion of these two provinces to the Old Kingdom was a real step of I. Antonescu's government to revive the «Great Romania». Occupation policy was implemented by the methods of Romanization, colonization, «ethnic purification». Romanian administration in the memory of Ukrainian people has remained as a purely criminal which carried out the massacre of civilians, ruthlessly exploited and robbed them.

Such policy had led to the formation and spreading of pro-Soviet moods among a significant part of local Ukrainian population and deployment of partisan warfare. In Chernivtsi region guerrilla groups named «Soviet Bukovina», «Stalinets», «For Soviet Bukovina» and others were organized and operated. However, in no way, one cannot assert about the dominance of pro-Soviet sentiment throughout the Romanian governorship «Bucovina». And Ukrainian nationalist underground struggle against the Romanian occupational authorities requires a separate study.

Policy of the quickest elimination of regional peculiarities in social, political and spiritual spheres, economy, ethno-social structure of the population and accompanied by repression and administration, which had to ensure the desired result, which would have testified to the efficiency of the Stalinist totalitarian regime in the complex military-political circumstances.

Another area of restoration of basic political institutions and practices of Stalinist totalitarianism was the deployment of a powerful advocacy pressure on the local population of the province. We should also point out the activities of the totalitarian regime aiming at formation of the local population paramilitary forces to combat the OUN - UPA or, in a broader context, armed loyal social base of support.

During the liberation of the region from the Romanian occupation the basic institutions of the Soviet political system restored at a rapid pace. Party bodies became political centers where the real power levers concentrated. One of the priorities of their activity was the involvement of local people to the restored, according to the model of so-called first «Sovietization» of 1940-1941, political practices of quasi activity of the

Stalinist totalitarian regime. Repressive and punitive bodies that extensively used punitive and deportation-resettlement instruments played significant role in the course of the accelerated reintegration of Chernivtsi region.

The author implies that the implementation of the occupation policy of Romania in Chernivtsi region of 1941-1944 led to the formation and spreading of pro-Soviet sentiment among a significant part of the local Ukrainian population. The main focus is on the process of restoring of local party and government structures.

Key words: Chernivtsi region, Stalin's regime, the Soviet political system, reintegration.

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА КОНФЛІКТОЛОГІЯ

УДК 323.1

I. О. КРЕСІНА

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ*

Національна самосвідомість — це усвідомлення державно-політичної, громадянсько-територіальної спільності (соборності), духовної єдності, етнічної та історичної спорідненості, психологічної, культурної самобутності та неповторності. Життєспроможність, активність нації вирішальною мірою визначаються рівнем та особливостями її самосвідомості. Національна самосвідомість виступає як усвідомлення спільнотою або окремою людиною своєї національної (крім та поряд з етнічною) приналежності, спільності історичної долі, специфічності геополітичних, культурних, соціальних, історичних чинників. Вона пов'язана із самоідентифікацією нації. Остання, за визначенням Е. Сміта¹, є сукупністю людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, спільну мову, громадянську культуру, спільну економіку і єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів.

© *КРЕСІНА Ірина Олексіївна* – доктор політичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

* Стаття підготовлена в рамках цільової комплексної програми наукових досліджень НАН України «Модернізація українського суспільства і економіки в контексті викликів ХХІ століття» по темі «Політико-правові механізми формування національної ідентичності населення Донбасу».

На відміну від етнічної самосвідомості, що полягає в усвідомленні етносом себе як спільності біогеографічно-психологічно-культурної з основним ідентифікуючим принципом «ми – вони», національна самосвідомість базується на державній, політичній, громадянській, поліетнічній самоідентифікації. Національна ідентичність передбачає певне почуття політичної спільноти, навіть якщо воно не декларується і не повною мірою усвідомлюється. У свою чергу, політична спільнота, на думку Е.Сміта, означає принаймні якісь спільні інституції і єдиний кодекс прав та обов'язків для всіх членів спільноти. Вона потребує також визначеного соціального простору, чітко обмеженої території, з якою члени спільноти отожднюють себе і до якої відчують свою належність. Національна самоідентифікація, що лежить в основі національної самосвідомості, базується на досягненні національних інтересів, вартостей, історичної долі. Звідси бажання зберегти ці особливості, не піддатися асиміляції, розвивати національну культуру, плекати традиції, тощо. Звідси й прагнення до економічного та політичного суверенітету, створення національної держави, громадянського суспільства. Тому національна самосвідомість є конститутивною основою нації.

Дослідники проблеми ідентичності відзначають її діалектичний зв'язок із суспільством. Це зв'язок між суб'єктивною та соціальною реальностями. На думку П. Бергера та Т. Лукмана², ідентичність формується соціальними процесами. Виникнувши та скристалізувавшись, вона підтримується, видозмінюється і навіть переформується соціальними відносинами. Соціальні процеси, пов'язані з формуванням та підтриманням ідентичності, детермінуються соціальною структурою. І навпаки, ідентичності, створені завдяки взаємодії організму, індивідуальної свідомості і соціальної структури, реагують на дану соціальну структуру, підтримуючи, модифікуючи чи навіть переформууючи її.

Історичні соціальні структури породжують типи ідентичності, які розпізнаються в індивідуальних випадках³. В даному випадку йдеться про ідентичності як соціальний феномен й акцент зміщується із суб'єктивної на об'єктивну реальність. І такий підхід є результатом соціологічного аналізу феномена ідентичності.

В межах соціологічного методу у феномені ідентичності слід, на нашу думку, розрізняти 1) індивідуальну й колективну ідентичність; 2) соціально-функціональну (соціально-рольову) ідентичність (людина одночасно може себе ідентифікувати за багатьма функціями, які вона виконує: професійною, сімейною, громадянською, по-

літичною тощо); 3) ареальну та уявну (можна належати до певної спільності об'єктивно, а можна лише суб'єктивно, відповідно до індивідуальних прагнень); 4) постійну і тимчасову (ситуативну), 5) стабільну та маргінальну.

Слід розрізнати також поняття «ідентичність» та «ідентифікація», які не є тотожними і які не можна плутати у науковому використанні. Ідентифікація є процесом співвіднесення індивіда чи групи (спільноти) з певною діяльністю чи субстанційною та інституційною сферою. Цей процес може бути усвідомленим і неусвідомленим, інтуїтивним; короткотрасним і тривалим (в історичному вимірі); відкритим і прихованим; мирним і конфліктним; однозначним і суперечливим тощо. Результатом даного процесу і є ідентичність в її різноманітних виявах і типах. Вона означає приналежність (і об'єктивну, і суб'єктивну) людини чи групи людей до певного типу спільності чи спільноти, ототожнення себе з її нормативними і функціональними характеристиками і здебільшого готовність стати репрезентантом останньої.

Послідовне застосування етнополітологічного методу дає змогу виділити окремий тип ідентичності – етнічної та національної.

Визначення критеріїв, які лежать в основі процесу ідентифікації й усвідомлення ідентичності, актуалізує питання про систему ідентитетів. Осмислюючи останні щодо індивідуальної свідомості, М. Драганов вважає особу в її зв'язках із спільностями сукупністю взаємопов'язаних ідентитетів, тобто визначень себе через віднесення до різних спільностей⁵. Поняття ідентитету приймає український етнополітолог М.Шульга, доповнюючи його розумінням ідентитету не лише як сукупності, а й як єдності цих визначень⁴.

Сукупність та єдність відносин, що характеризують багатофункціональність особи як суб'єкта і об'єкта ідентифікації, не є, на наш погляд, адекватною поняттю ідентитету. Скоріше, останній можна розглядати як певну сутнісну ознаку, що може бути притаманна людині, групі чи спільноті й однозначно кваліфікувати їх як приналежних до етносу чи нації. Так, для етносу це етнічні стереотипи поведінки, особливості психології, культури, які співвідносяться лише з даною спільнотою і є диференціюючими щодо інших етносів. Для нації – залежно від певної концепції нації (етнічної, політичної тощо) – основні конституанти (свідомість, громадянство, територія, мова, історія тощо). Саме вони мислилися багатьма теоретиками нації як основні риси, ознаки, обов'язкові для визначення конкретної спільноти як нації чи «народності». Достатньо згадати атомістичну теорію, яку нищівно критикував В.Старосольський, чи сталінську концепцію

нації з її набором обов'язкових ознак, без наявності яких (навіть хоча б однієї) «не можна» було віднести той чи інший народ до нації.

Отже, ідентитетами ми вважаємо основні, конституїтивні, сутнісні (об'єктивні та суб'єктивні) показники, які дають можливість максимально адекватно віднести певного суб'єкта (індивідуального чи колективного) до конкретної спільноти, в даному випадку етнічної чи національної. Таке розуміння даного поняття дає можливість розглядати етнічну та національну ідентичності саме як результат процесу ідентифікації, в основі якого лежить ототожнююча функція ідентитетів, їх визначальний вплив на усвідомлення людиною чи спільнотою своєї (у випадку самоідентифікації) та чієїсь приналежності до певної спільноти.

У випадку етнічної ідентичності, як правило, відіграють вирішальну роль «об'єктивні» ідентитети: расові (антропологічний тип), культурні (мова), психологічні (менталітет) та ін. Тому етнічна ідентичність завжди об'єктивна, навіть якщо вона складна (у випадку дітей у міжетнічних шлюбах) і навіть якщо людина сама того не усвідомлює або її усвідомлення позначене суб'єктивним небажанням належати до певного етносу (з певних об'єктивних історичних причин). Для етнічної ідентичності спрацьовує принцип «батьків не вибирають» або «батьківщину не вибирають» (образно висловлений В.Симоненком «Все на світі можна вибирати, сину, вибрати не можна тільки батьківщину»).

Оскільки націю ми вважаємо громадянсько-політичною, суб'єктивною спільнотою, а відтак її конституїтивною ознакою, або ідентитетом, виступають свідомість, політична воля, громадянство, то питання «вибору» тут набуває іншого виміру. Саме можливість вибору системи ідентитетів пояснюється той факт, що десятиліттями вчені, обстоюючи свою систему ідентитетів, дискутують питання про ество нації. У різних культурах, різних народів, у різні історичні епохи домінують, з певними варіаціями, різні тлумачення нації, засновані на різних ідентитетах. У тому числі ідентитетах етнічності, що вносить плутанину як у свідомість людей, так і в політичну практику.

Ідентитети подекуди тлумачаться як джерела чи фактори ідентичності. Саме так розглядає ці феномени Т. Кузьо, хоча при цьому послуговується поняттями «джерела ідентичності» чи «фактори, елементи ідентичності». Він, зокрема, зазначає, що на національну та етнічну ідентифікацію в Україні впливають багато факторів, і вона не може бути зведена до одного елемента (наприклад, мови), тому що ідентичність є в основі своїй багатовимірною. При цьому Т. Кузьо

наводить таблицю джерел етнічної ідентичності, серед яких: батьки, територія (місце проживання), громадянство, мова, близькість до традиції (культури), спільна історична доля, релігія⁵.

В історії поняття «нація», а відтак і національної ідентичності та свідомості, як зазначає Ю. Габермас, відображено історію виникнення національної держави. У римлян «Natio» – це ім'я богині народження та походження. Слово «нація» відноситься, як і «gens» та «populus» і на противагу «civitas», до тих «диких», «варварських» чи «язичницьких» народів, які ще не організовані як політичні союзи. Відповідно до цього класичного слововжитку нації є родовими спільнотами, які інтегровані географічно (через поселення та сусідство) та культурно (завдяки спільності мови, звичаїв і традицій), проте ще не мають державної організації, яка б інтегрувала їх політично. У цьому значенні «нація» зберігається протягом середньовіччя і в XV столітті входить у народні мови. Однак вже у період раннього Нового часу виникає конкуруючий слововжиток: нація як носій суверенітету. Стани репрезентують перед «королем» «націю». Із середини XVIII століття обидва значення нація як родова спільність і нація як «народ держави» – переплітаються. Французька революція робить «націю» джерелом державного суверенітету. За кожною нацією слід тепер визнати право на політичне самовизначення. Місце етнічного зв'язку займає спільність демократичної волі. Отже, в період французької революції «нація» з дополітичної єдності стала тією ознакою, яка конституїтивна для політичної спільності. Наприкінці XIX століття це відношення між успадкованою національною ідентичністю і набутим, демократично конституїтованим громадянством, за якого перше виступає як умова для другого, вже перевертається. Нація громадян набуває своєї ідентичності не в етнічно-культурній схожості, а в практиці громадян, які активно використовують свої демократичні права на участь і комунікацію. Основою колективної ідентичності, яка була функціональною для ролі громадянина і виникла в період французької революції, став опосередкований історизмом націоналізм. Саме він сприяв формуванню такої системи ідентифікації індивіда із своєю роллю, яка вимагає високого ступеня особистої залученості аж до самопожертви⁶.

В Україні також спостерігалася своєрідна трансформація національної ідентичності. Зокрема, вже у XVIII столітті чітко вирізнялася національна ідентифікація, що було проаналізовано Б. Крупницьким у статті «Нація» в козацькій Україні XVIII віку»⁷. Якщо у XX столітті поняття «нація», зазначає Крупницький, охоплює весь народ – еліту

й народні маси, то у XIX столітті нацією був «простий народ, народні маси без еліти. Іноді до останньої залічувалися тільки ті діячі, що виконували, мовляв, програму народної маси. Зрештою, з українського погляду, тут була своя послідовність: коли українська дідична аристократія була або змосковлена, або спольщена, дійсно суттєвий складник народу нації був лише простий нарід. Крім того, ця бездержавність народників була свого роду протестом проти чужої державности на українських землях. Небезпека такої ідеології полягала в тім, що легко було недооцінити ваги власної еліти (за народників це була так звана «інтелігенція») і власної державности. І така недооцінка дійсно сталася. Та інакше розуміли «націю» у XVIII віці. <...> Для людини XVIII віку було зовсім природно вважати, що нація-нарід живе своїми державними формами, має свої державні права. Існування української автономії державности або свіжа пам'ять про неї (наприкінці століття) сильно впливали на національну ідеологію. Але завжди треба пам'ятати, що XVIII вік був періодом станової державности і станового поняття «нації». Коли для народників XIX віку «нація» була народом без еліти, то для державників XVIII віку «нація» була до певної міри еліта без народу. У практичному житті, щоправда, поняття «нації» було ширше ніж еліта, хоч і не всеохопне»⁸. Відтак, робить висновок Б. Крупницький, козацька Україна XVIII століття була типовою становою державою з привілейованим шляхетським станом, який зосередив у своїх руках все те, що належало до прав і привілеїв нації.

Отже, національна ідентичність є динамічною в історичному та соціальному сенсі категорією. Вона, як зазначає Т. Кузьо, завжди перебуває у процесі зміни, адаптації та формування. І тому її слід аналізувати і в історичній ретроспективі, й перспективі на майбутнє.

Одномірний погляд на національну ідентичність як на набір постійних рис та ознак неприпустимий, оскільки дає неадекватне розуміння такого динамічного феномена, як національна ідентичність. «Національна ідентичність – це процес культурного оповідання, що постійно змінюється, це динамічна серія подій, що забезпечують зростання нових значень. Те, в чому хтось народився, – це не обов'язково те, чим він стає. (Тобто розрізнення етнічної і національної ідентифікацій. – І.К.). Той факт, що майже всі громадяни України були народжені у колишньому СРСР і деякі досі затримують «радянську» ідентичність, не обов'язково означає, що в наступних роках це буде так само важливим чи діючим. Ідентичності, як каже Пертон, часто змінюються задля порятунку, а порятунок сам по собі залежить від адаптації, заснованої на раціональному виборі»⁹.

Відтак національна ідентичність спирається, на відміну від етнічної, на свідомий вибір і залежить від раціональних чинників – усвідомлення суб'єктом ідентифікації (особою, етнічною групою чи нацією) історичних, громадянських, політичних вартостей, що є вторинними щодо тих вартостей, які лежать в основі етнічної ідентифікації і які є, як правило, сталими, незмінними. Раціональний вибір при цьому може послуговуватися переосмисленими (в сенсі ідентифікаційних можливостей) культурними ідентитетами. Таким виступає, наприклад, мова.

Як зазначає Т. Кузьо, українська мова в незалежній Україні з архаїчного чинника (мова, якою розмовляли тільки бабусі на ринках і яка була пережитком сільського життя) стає мовою майбутнього (якою навчаються діти в школах), одним з основних ідентитетів громадянської, національної ідентичності. А російська мова, що виконувала в радянську добу функції «локомотива майбутнього», перетворюється на ідентитет радянського минулого і відповідно радянської ідентичності, яку Т. Кузьо вирізняє як один з різновидів ідентичностей, що мають місце у сучасному українському суспільстві¹⁰.

Більшість західних учених, зокрема, П. Бхікху, вважають, що національна ідентичність нагадує територіально організовану спільність, чи політію¹¹. І це відповідає міжнародно-правовому принципу: кожна політія має бути організованою як нація-держава. Хоча перед територіально організованими державами, і зокрема Україною, стоїть дилема: вони є одночасно і культурними, і політичними спільнотами, і їхня ідентичність вирізнена як на культурному, так і на політичному рівнях. Це відображається в українському націотворенні. На думку Т. Кузьо, громадянський та етнічний елементи в національній ідентичності не можуть існувати один без одного¹². Слід, очевидно, розглядати цей нерозривний зв'язок у сенсі 1) етнічного субстрату будь-якої нації як громадянсько-політичної спільноти; 2) єдності етнічної та національної ідентичності на противагу іншим видам ідентичності.

Підкреслюючи феноменологічність етнічної та національної ідентичності в системі ідентичностей, ми вважаємо неприйнятним положення про те, що вона «сперечається» за відданість з класом, релігією та місцевими ідентичностями і тому ніколи не є узгодженим цілим, а її основною слабкістю є відсутність гомогенності¹³. Ми вважаємо відсутність гомогенності (етнічної, соціальної тощо) не слабкістю, а нормою модерної нації, що є, як правило, поліетнічною та соціально

структурованою. Національна ідентичність як усвідомлення своєї національної приналежності тим більше не може вимірюватися критеріями гомогенності-гетерогенності. Наявність же багатьох ідентичностей у суспільстві та відповідно в свідомості (особи та нації в цілому) не передбачає якоїсь конкуренції їх, «боротьби за відданість».

Кожна з ідентичностей має свої параметри і своє «місце» в свідомості й у системі смисложиттєвих цінностей. Це місце як певний сегмент може в певних історичних умовах звужуватися (як це було, наприклад, у радянську добу, коли сегмент соціальної ідентичності штучно розширювався за рахунок звуження ідентичності етнічної та національної) або розширюватися (в незалежній Україні національна ідентичність зайняла одне з провідних місць в ієрархії ідентичностей як окремої особи, так і нації у цілому). В будь-якому разі, етнічна та національна ідентичності не зникають із свідомості, а засвідчують свій динамізм та адаптаційні можливості.

Із факту наявності в індивідуальній, наприклад, свідомості декількох ідентичностей не можна робити висновок, як слушно зауважує Д. Міллер, про конкуренцію обов'язків, народжених різними ідентичностями¹⁴. Визначивши етнічну та національну ідентичність як окремі види ідентичності, що має феноменологічний характер, слід водночас провести і чітке розмежування між етнічною та національною ідентичностями. Таке розмежування ґрунтується на тлумаченні феноменів етносу і нації.

Не вдаючись до аналізу літератури з цього питання і тривалих дискусій навколо різних концепцій етно- та націогенезу, окреслимо ті вихідні позиції, які визначають наш підхід до тлумачення етнічної та національної ідентичності.

В основі етнічної ідентичності лежить усвідомлення людиною чи етносом (етнічною групою) своєї приналежності до спільноти як до біогеографічного і психологічного феномена. Згідно з концепцією Л. Гумільова, етнос – це сталий колектив людей, який склався в результаті природного розвитку на основі специфічних стереотипів свідомості й поведінки, внаслідок поведінкової адаптації в певному ландшафті. Етнос існує як стійка система, що протиставляє себе усім іншим аналогічним (проте не будь-яким!) колективам людей за принципом «ми – не ми», «свої – чужі», «ми такі, а решта – інші». Таке усвідомлення (як головний ідентитет) своєї єдності й самоідентифікація є відображенням того почуття взаємної симпатії, прихильності, яке Гумільов назвав компліментарністю, а сучасні західні етнополітологи – дещо розпливчатою «лояльністю». Визнання колективом

своїї єдності є головною ознакою етносу як системи. Існує і низка інших, додаткових ідентитетів (мова, територія, самоназва тощо), що не є обов'язковими для визначення того чи іншого колективу як етносу, бо не є прийнятними для всіх випадків етнічної історії.

Самоідентифікація з певним етносом є не лише ознакою останнього, а й системним зв'язком між людьми, а відтак – основою етнічної ідентичності. У феномені етнічної ідентичності поєднані в такий спосіб ірраціональне (неусвідомлювана, іманентно властива етносу психологічна єдність та компліментарність) та раціональне (свідома ідентифікація як вибір на основі пізнаної і визнаної причетності до спільноти).

Етнічна група як частина етносу, що живе в іноетнічному оточенні та є складовою поліетнічної нації, зберігає свою етнічну ідентичність завдяки основним ідентитетам. Такими виступають: компліментарність, усвідомлення спільності походження, історичної долі, біофізична та культурна характеристики, комплекс стереотипів свідомості та поведінки тощо.

Отже, в основі етнічної ідентичності лежить усвідомлення спільності походження та його різні показники. Адже, як зазначає Л. Шкляр, етнос – це родове поняття для будь-якої стадії цивілізаційного розвитку того чи іншого народу¹⁵. Етнічна спільнота на певному етапі політизації може створити націю як гаку єдність, в основі якої лежить прагнення до політичного самовизначення й суверенітету, конституювання через інститут держави. А оскільки ці політичні інтереси можуть бути спільними для цілої групи етносів, що проживають на даній території, то сучасні нації, як правило, є поліетнічними. Відтак субстратом нації є етнічна спільнота¹⁶, а ідентитетом – політичні та громадянські цінності¹⁷. Визначаючи націю як результат націоналізму, Е. Гелнер слушно наголошує, що націоналізм є «теорією політичної легітимності, згідно з якою етнічні кордони не повинні перетинати кордони політичні». Цим він визнає, на нашу думку, поліетнічність націй. Хоча Д. Міллер робить з цих слів Гелнера протилежний висновок: про розуміння Гелнером нації як однорідного утворення¹⁸.

Що є ідентитетом нації та національної ідентичності на відміну від етнічних аналогів? Д. Міллер визначає тут п'ять найважливіших аспектів. По-перше, це людські переконання: нація існує доти, доки її члени визнають один одного як співвітчизників, визнають, що їхні спільні характеристики схожі, й спільно прагнуть продовжувати спільне співіснування. По-друге, спільне історичне минуле (причому

не лише переможні моменти, а й спільні поразки), спільні обов'язки й уявлення про спільне майбутнє. По-третє, спільні дії (рішення, досягнення результатів), тобто дійова ідентичність. По-четверте, постійне проживання в одній країні, батьківщина, держава. Це той територіальний елемент, який скріплює зв'язок між нацією і державою як політичним інститутом, що здійснює законну владу в межах певного простору. По-п'яте, спільні характеристики, які об'єднуються поняттям «національного характеру» і які Міллер називає загальнонародною культурою. Носії такої культури належать до різних етнічних і расових груп. Спільна культура може бути визначена як ряд уявлень про те, як група людей повинна співіснувати. Ці уявлення включають політичні принципи, такі, як демократія чи верховенство закону, і не лише їх. Спільна культура включає також соціальні норми – чесність при складанні декларації про доходи, черга як засіб визначення, хто раніше ввійде до автобусу. Також сюди можуть бути включені певні культурні ідеали – релігійні переконання чи прагнення до чистоти національної мови. Національна ідентичність не є всеохопною, і тому спільна культура може залишати простір для великої кількості інших культур, які можуть розвиватися в рамках нації. Не слід уявляти і національний характер як такий, що складається з особливостей, обов'язкових у своєму вияві для всіх представників нації¹⁹.

З перелічених ідентифікаторів нації найважливішим є, звичайно, національна свідомість. І в цьому положенні солідарні не лише західні, а й вітчизняні етнополітологи. Засадничими уявленнями тут виступають національні концепції О. Бочковського, В. Старосольського, Л. Ребета та інших. Сучасні дослідники (Ю. Римаренко, О. Картунов, Л. Нагорна, Л. Шкляр та ін.) вважають національну свідомість найважливішою властивістю нації²⁰, активним чинником державотворення²¹, чинником формування нації на завершальному етапі²²; засобом і виявом національної інтеграції²³. Ми вважаємо національну свідомість не лише чинником чи ознакою, а конституїтивною основою нації як суб'єктивної, політичної спільноти

У національній свідомості як цілісній системі духовних феноменів компонент ідентичності є одним з основних, бо виявляється фокусом, в якому сходяться всі інші проекції та лінії розвитку.

На відміну від етнічної ідентичності, де головним ідентифікатором є спільне походження, в національній ідентичності цю функцію виконують культурні та громадянсько-політичні цінності – національні традиції, інтереси, перспективи політичного розвитку. Це ще раз свідчить на користь вищенаведеної тези про динамізм національної ідентичності.

Зазначені вартості, що лежать в основі національної ідентичності, як рухливі феномени можуть на певних етапах розвитку нації набувати більшого чи меншого значення залежно від конкретної історичної обстановки. Як зазначає Т. Кузьо, цілями націоналістичних рухів, як правило, є 1) здобуття державної незалежності; 2) досягнення національної єдності; 3) формування національної ідентичності. І тому національна ідентичність і громадянське суспільство є взаємопов'язаними та невіддільними одне від одного як умови сучасних націй та держав. У Східній та Південній Україні аморфні ідентичності не є провідними у формуванні національної ідентичності в цілому та громадянського суспільства, відтак – нації-держави як традиційної умови демократії²⁴. Це твердження, як також думка Т. Кузьо про українську націю як культурну і політичну спільноту, вступають у суперечність з його ж тлумаченням українського націотворення як «суміші громадянських та етнічних елементів»²⁵.

До ідентитетів національної ідентичності Е. Сміт включає спільні політичні інститути, права та обов'язки, економічний і соціальний простір з чіткими кордонами, з якими ідентифікуються громадяни. Т. Кузьо вважає, що національна ідентичність потребує також «батьківщини» як схованки історичних спогадів. На його думку, історична пам'ять є центральним компонентом національної ідентичності. Вона може набувати форми «популярних міфів, образів самих себе та етнічних стереотипів, що глибоко впливають на те, як ми сприймаємо зовнішній світ. Колективна пам'ять та міфи й спільна історія є сутнісними для об'єднання гетерогенної популяції у з'єднану політію та націю. Інакше сенс бути одним цілим, об'єднаним у політичну спільноту, відсутній. Етноси заповідають міфи, символи, цінності, спогади, традиції і територію, що мають бути використані у формуванні нової модерної нації. Без цього основа для створення нації тоненька, а завдання є геркулесовим»²⁶.

Якщо виходити з поліетнічності модерних націй як незаперечної етнополітичної реальності, то твердження про етнічні міфи як консолідуючий чинник нації не має рації. В аналізі історичної пам'яті як ідентитету національної ідентичності слід, на нашу думку, акцентувати не на етнічній пам'яті, а на національній міфології, про що йшлося вище. До того ж ми вважаємо, що історична пам'ять і національна міфологія є не конструктивними елементами національної ідентичності, а підсилюючими чинниками, своєрідними каталізаторами національної свідомості в цілому. Це, звичайно, не означає, що етнічна свідомість (у тому числі й етнічна міфологія), тим більше ко-

ли йдеться про український етнос як ядро політичної української нації, не сприяють консолідації нації. Проте не можна ототожнювати етнічну та національну ідентичність. І це розрізнення має в етнополітологічному сенсі найважливіше операційне значення.

Особливо це важливо при аналізі результатів соціологічних опитувань, як і врахуванні при формуванні кола запитань для респондентів. Маючи не завжди чітке уявлення про феномен етнічної і національної ідентичності та її відмінність від інших видів ідентичностей, соціологи нерідко вдаються до таких запитань, які, в свою чергу, спантеличують громадян.

В результаті в одному ряду опиняються запитання та відповіді щодо походження людини, її лояльності (політичної, культурної), ідентичності, мови, регіону проживання тощо. При аналізі отриманих даних соціологи нерідко нехтують найважливішою вимогою: розрізняти об'єктивну і суб'єктивну ідентичність. Людина часто сама не може визначитися і чисто суб'єктивно ототожнює себе скоріше не за етнонаціональним показником, а за власними уявленнями та уподобаннями. А останні нерідко детермінуються соціально-економічними чинниками. Так, у Донбасі дехто з шахтарів, незадоволених невиплатою зарплатні, пов'язує економічні негаразди з незалежністю України й ідентифікують себе з неіснуючим СРСР. Така ситуація спостерігається і в деяких інших пострадянських країнах. І це дало підставу деяким дослідникам, зокрема західним, вважати екстрадянську ідентичність як особливий різновид етнічної та національної ідентичності²⁷.

Р. Шпорлюк відповідно до сучасних політичних аспірацій виділяє два найважливіших критерії – географічний та історичний і відповідно чотири основні «пострадянські сусідства», які впливають на переформування пострадянських національних ідентичностей. Це 1) балтійська зона (Естонія, Латвія, Литва, скандинавські країни, Польща, Німеччина); 2) «Східно-Центральна Європа» – Україна та Білорусь, але також Литва, у сусідстві, де Польща є ключовою точкою. Вона включає також Угорщину, Словаччину та Румунію. Молдова разом з Україною можуть сформувати субгрупу, що об'єднує колишній радянський простір з Балканами; 3) «кавказьке сусідство», що складається з трьох кавказьких колишніх радянських республік, але також тяжіє до Росії на півночі, Туреччини та Ірану на півдні; 4) територія Центральної Азії разом з її новими зовнішніми зв'язками. П'ятою, окремою, геополітичною реальністю є Росія²⁸. Вказана геополітична «розкладка» не має нічого спільного з ідентичністю, і вказаний при-

клад лише засвідчує, що в аналізі етнічної та національної ідентичності не слід розширювати поле дослідження. На нашу думку, доцільно розробити спеціальну методіку етнополітичних соціологічних досліджень з урахуванням специфіки етнонаціональної ідентичності: її рухливості, суб'єктивності й об'єктивності, особливостей ідентитетів тощо.

Без цієї чіткої методичної основи всі наявні дані соціологічних опитувань (проведених за неспеціальними методиками) слід сприймати досить критично і не можна брати до уваги в етнополітичних висновках та прогнозах. Так, Т. Кузьо у своїй монографії послуговується досить суперечливими даними, що, як відзначає дослідник, дають непевне уявлення щодо суті поставлених у них питань. «Ідентичність зараз народжується в Україні у муках радикальних змін. Опитування подають часом суперечливі докази цієї тези. «Соціс-Геллап» подає, що лише 54% населення думають, що мають українську національну ідентичність (в той час, як інше опитування подає, що близько 60% ідентифікують себе з Україною). Водночас 44% декларують свою регіональну ідентичність як головну, а 20% також вважають себе «радянськими громадянами» (респонденти можуть давати більше однієї відповіді)»²⁹. Те, що деякі дослідники називають «радянською» ідентичністю, є, на наш погляд, звичайною інерцією мислення та результатом заідеологізованості свідомості певних соціальних верств населення. Адже, як показують ті соціологічні опитування, які є для даних учених показником такої ідентичності, таку «ідентичність» виявляють ті громадяни, які і сформувалися, і прожили більшу частину свого життя за радянських часів. Водночас відсоток молоді серед носіїв «радянської» ідентичності дуже незначний³⁰.

Нерідко ідентичність отожднюється із самосвідомістю, соціокультурними цінностями³¹. У наведеному Т. Кузьо прикладі виділення чотирьох домінуючих ідентичностей у посттоталітарній Україні (радянська; малоросійська; домодерна, що визначається лише в межах «інших» і що означає не бути росіянином, євреєм, поляком чи татариним, але без чіткої ідеї, ким вони були; свідомі українці)³² яскраво виявляється це змішування ідентичностей – історико-політичної, соціокультурної, етнічної та національної.

Т. Кузьо виділяє як окремі види багаторівневі, радянські, змішані та взаємовиключні ідентичності, проте така типологія з авторського аналізу виглядає дуже непереконливою, і насамперед тому, що не кореспондується з етнічною та національною ідентичністю. Відтак у спробах визначити основні й обов'язкові елементи національної іден-

тичності, яку автор називає «українське ми», ними називаються певні «універсальні» (а не політичні – для політичної української нації) культурні цінності: 1) попередні культурні традиції; 2) деякі аспекти радянської культурної спадщини; 3) нові універсальні транснаціональні культури. В такому еклектичному культурному симбіозі не знайшлося місця ні справді національним, ні громадянсько-політичним цінностям. Тому таке «компромісне» «українське ми» навряд чи може бути визнане відповідником національної ідентичності. Тим більше, що як незаперечний висновок проводиться аналогія з американським «плавильним казаном» (теорія, яка збанкрутіла в самій Америці вже тридцять років тому!). «Формування нової національної ідентичності в Україні буде, отже, подібним до плавильного казана з різними складниками, що має обов'язково йти до створення політичної спільноти, заснованої на об'єднаних цінностях та міфах»³³.

Концепція політичної нації не означає аморфного об'єднання цінностей різних ідеологічних «таборів». Сама ж політична нація ґрунтується на поліетнічності, а відтак єдиних для всіх етносів – складників політичної нації – політичних (національних) інтересах. Саме останні уможливають мультикультурність і водночас національну домінанту. Тут йдеться не про «переплавлення», культурну асиміляцію, а про збереження полікультурності через політичні й національні гарантії, через її діалектику з національною традицією. В політичній нації поліетнічність є не ознакою слабості, а свідченням національної могутності за принципом «єдність у багатоманітності». І тут можна повністю погодитися з точкою зору Д. Міллера про те, що новим у розумінні нації є тлумачення її як політично активної спільноти людей, здатних діяти колективно, як основного джерела влади і суверенітету³⁴.

Важливим аспектом аналізу феномена національної ідентичності є з'ясування питання про співвідношення національної та інших видів ідентичності у цілісній системі особистісної ідентичності. При цьому важливо виходити, знову ж таки, з розуміння сутності нації. Остання є спільнотою людей, які не об'єднані кровним спорідненням і не мають змоги безпосередньо спілкуватися один з одним. Це спілкування опосередковане засобами масової інформації та комунікації, освітою, вихованням, політичними інститутами, мистецтвом тощо. Цей опосередковувачий зв'язок і вплив передбачають вироблення спільних для всієї нації цінностей, соціальних і моральних норм, переконань. Тому Б. Андерсон запровадив поняття «уявних спільностей», розуміючи при цьому націю не як вигадане явище, а як залежність існу-

вання нації від національної свідомості, колективного уявлення громадян про самих себе, що дістає відображення в цих опосередкованих засобах³⁵. Так, українець дізнається про те, що він належить до своєї нації, лише з книг, фільмів, газет, творів мистецтва, із системи виховання і т. ін. У процесі соціалізації та інтеріоризації особа поступово сприймає одні цінності, заперечує інші й відтак робить вільний вибір (відносно вільний, оскільки повністю бути вільним від національної приналежності неможливо) щодо своєї національної ідентичності, як, втім, і інших ідентичностей.

Ідентичність можна переглянути під впливом якихось зовнішніх причин (переїзд до іншої країни та прийняття іншого громадянства) та власних роздумів щодо системи цінностей. Отже, національна ідентичність є складовою частиною системи особистісних ідентичностей, і її динамізм, змінюваність не означають жорсткої залежності між ідентичністю та системою цінностей³⁶.

1. *Сміт Е.* Національна ідентичність / Сміт Е. – К. : Основи, 1994. – С. 20.
2. *Бергер П.* Социальное конструирование реальности / П. Бергер, Т. Лукман. – М., 1995. – С. 279.
3. *Драганов М.* Уровни личности, обусловленные ее самоидентификацией с человеческими общностями / Драганов М. // Психология личности в социалистическом обществе. Личность и ее жизненный путь. – М., 1990. – С. 183.
4. *Шульга Н. А.* Этническая самоидентификация личности / Шульга Н. А. – К., 1996. – С. 102.
5. *Kuzio T.* Ukraine: State and nation-building / Kuzio T. – L., 1998. – P. 149.
6. *Хабермас Ю.* Демократия. Разум. Нравственность / Хабермас Ю. – М., 1995. – С. 213-215.
7. *Крупницький Б.* «Нація» в козацькій Україні XVIII віку / Б. Крупницький // Україна. – Париж, 1952. – №8. – С. 605-608.
8. Там само. – С. 605.
9. *Kuzio T.* Op. cit. – P. 146.
10. Ibid. – P. 146.
11. *Bhirhu P.* The concept of nation identity / P. Bhirhu // New Community. – 1995. – Vol. 21. – №2. – P. 255.
12. *Kuzio T.* Op. cit. – P. 147-148.
13. Ibid. – P. 149.
14. *Miller D.* On nationality / Miller D. – Oxford, 1995. – P. 45.
15. *Шкляр Л. Є.* Духовне життя етносу та нації / Шкляр Л. Є. // Життя етносу: соціокультурні нариси. – К., 1997. – С. 170.
16. *Smith A. D.* The ethnic origin of nations / Smith A. D. – Oxford, 1986.
17. *Weber M.* Politics as vocation / Weber M. – L., 1970.
18. *Gellner E.* Nations and nationalism / Gellner E. – Oxford, 1983. – P. 1-2.
19. *Miller D.* Op. cit. – P. 21.
20. *Боровський Ф.* Нація / Боровський Ф., Картунов О., Римаренко Ю. // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К. 1996. – С. 122; Римаренко Ю.І. Національний розвій України / Римаренко Ю.І. – К. 1994. – С. 155; Шкляр Л.Є. Духовне життя етносу та нації / Шкляр Л.Є. // Життя етносу: соціокультурні нариси. – К., 1997. – С. 170; Вівчарик М.М. Українське село: етнонаціональний вимір (70-ті – середина 90-х рр.) / Вівчарик М.М. – К., 1998. – С. 40.
21. *Оніщенко І. Г.* Етно- та націо-

генез в Україні / Оніщенко І. Г. – К. 1997. – С. 212. **22.** Грицак Я. Й. До генези ідеї політичної самостійності України / Грицак Я. Й. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 1992. – Вип.1. – С. 122. **23.** Жмир В. Національна свідомість / Жмир В. // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996. – С. 104. **24.** Kuzio T. Op. cit. – P. 144. **25.** Ibid. – P. 148. **26.** Ibid. – P. 201. **27.** Ibid. – P. 152. **28.** Szporluk R. Statehood and nationbuilding in post-soviet space / Szporluk R. // National identity in Russia and the new states of Eurasia. – N.Y., 1994. – P. 7-8. **29.** Kuzio T. Op. cit. – P. 151. **30.** Ibid. – P. 149. **31.** Степаненко В. Національно-державне будівництво і проблема соціокультурної ідентичності / В. Степаненко // Політологічні читання. – 1994. – №1. – С. 3-21. **32.** Kuzio T. Op. cit. – P. 152-153. **33.** Ibid. – P. 165. **34.** Miller D. Op. cit. – P. 30. **35.** Anderson B. Imagined communities / Anderson B. – L., 1991. **36.** Miller D. Op. cit. – P. 44-46.

УДК 323.1

Л. І. ЛОЙКО

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ: ДОСВІД СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ

Проаналізовано досвід створення політичних партій національними меншинами України, їх участі у виборах до органів державної влади та місцевого самоврядування. Визначено перспективи цих партій у контексті забезпечення представлення політичних інтересів національних меншин в умовах пропорційної виборчої системи в Україні.

Ключові слова: представлення інтересів, політичні партії, національні меншини, партійні програми, виборчі системи, виборчі блоки.

Лойко Л. И. Партии национальных меньшинств Украины: опыт создания и деятельности

Проанализирован опыт создания политических партий национальными меньшинствами Украины, их участия в выборах в органы государственной власти и местного самоуправления. Определены перспективы этих партий в контексте обеспечения представительства политических интересов национальных меньшинств в условиях пропорциональной избирательной системы в Украине.

© ЛОЙКО Лариса Іванівна – доктор політичних наук, професор, старший науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

Ключевые слова: *представительство интересов, политические партии, национальные меньшинства, партийные программы, избирательные системы, избирательные блоки.*

Louko Larysa. Political parties of netinal minorities of Ukrain:the experience of the creation and activity

Formation of political parties by national minorities in Ukraine and their participation in the state- and self – government elections have been studied. The perspectives of these parties and their support in context of national minorities interests within proportional representation in Ukraine have been defined.

Key words: *interest representation, political parties, national minorities, political party programs, electoral systems, voting blocs.*

Партії національних меншин – це одна з форм їхньої політичної участі у представленні інтересів на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях. Це також реалізація права національними меншинами в країнах з поліетнічним складом населення на свободу асоціацій, що передбачено міжнародними стандартами у цій царині¹.

Протягом усіх років незалежності України етнонаціональні відносини продукували проблеми представництва національних меншин у виборних органах. Наразі вони суттєво актуалізуються здійсненням децентралізації влади, об'єднанням громад (укрупненням) і загрозами у зв'язку з цим щодо забезпечення прав національних меншин, які проживають компактно. Ускладнює проблеми і невідповідний рівень інституційного забезпечення державної етнонаціональної політики України.

Політичні партії національних меншин в Україні – це результат етнокультурного ренесансу 90-х років, пошуку національними меншинами, зокрема їх громадськими організаціями, дієвих механізмів представництва в органах влади, у тому числі й у виборних.

Правовою основою для ефективної участі осіб, що належать до національних меншин, у державних справах є: Конституція України (ст.36), Декларація прав національностей України (ст.6), закони України «Про національні меншини в Україні» (ст.13), «Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин» (ст.15).

Аналіз досвіду партійного будівництва національними меншинами України свідчить, що його мають лише росіяни, угорці та частково татари. Конституйовані ці політичні партії громадськими організаціями, адже за Конституцією України (частина 2 статті 36) право участі у виборах із загалу громадських об'єднань мають лише політичні партії.

Так, наприклад однією з перших політичних партій національних меншин України стала фактично частина громадського об'єднання «Руський Рух України». При цьому сама організація залишилась громадською, але в ній було виділено, так би мовити, «політичне ядро» – створено політичну партію. У 2001–2002 роках вона називалась «За Русь Единую», з червня 2002 р. – Партія «Руський Блок». Спочатку був утворений виборчий блок з такою ж назвою, до якого ввійшли партії «За Русь Единую», «Русько-Український Союз» (Русь) і «Союз», і який взяв активну та досить гучну участь у березневих виборах 2002 р. Але спроби експлуатувати суто етнічні гасла у передвиборчій кампанії виявилися не досить ефективними – партія набрала усього 190 тис., або 0,73 % голосів виборців і не потрапила до парламенту. Щоправда, за даними організації, більше 150 представників «Руського Блоку» увійшли до органів місцевого самоврядування.

9 серпня 2003 р. відбувся V з'їзд партії «Руський Блок», яка на цей час, як було заявлено на з'їзді, об'єднувала майже 20 тис. членів у 178 зареєстрованих парторганізаціях².

Але спроби експлуатувати суто етнічні гасла у передвиборчій кампанії виявилися не досить ефективними – партія набрала усього 190 тис., або 0,73 % голосів виборців і не потрапила до парламенту. Щоправда, за даними організації, більше 150 представників «Руського Блоку» увійшли до органів місцевого самоврядування³.

Партія «Руський Блок» продовжувала й надалі активну політичну діяльність, виступивши на президентських виборах 2004 р. у таборі В. Януковича (щоправда, при цьому було виявлено непослідовність, що дало підстави говорити про «комерціалізацію» політики її лідером – Олександром Свістуновим. Так, 20 серпня 2004 р. О. Свістунов робить заяву про вихід очолюваних ним організацій з виборчої коаліції «Разом заради майбутнього», але вже 28 вересня у заяві повертає свою прихильність провладному кандидату, закликаючи виборців віддати голоси В. Януковичу; втім, можливо, причиною цих хитань стала антипатія О. Свістунова до СДПУ(о), викликана, за інформацією деяких ЗМІ, зокрема «Української правди», його особистими проблемами з Львівською податковою, яку на той час очолював брат лідера цієї партії Сергій Медведчук), а після виборів розпочала активні опозиційні акції, спрямовані проти політики нової влади (пикетування Адміністрації Президента 21 лютого 2005 р. проти наміру вступу України до НАТО та ін.).

У програмах російських політичних партій, заявах їх лідерів проголошувалась відсутність надійних засобів забезпечення етнічних прав росіян в Україні окрім політичної боротьби. Серед базових позицій пе-

редвиборчої програми цих партій та їх представників визначалися: надання українській і російській мові рівного конституційного статусу державних; пріоритетний розвиток стратегічного партнерства України з учасниками Єдиного економічного простору з перспективою підписання нового Союзного Договору; перехід України до федеративної форми державного устрою.

У контексті нашого аналізу певний інтерес представляє також діяльність так званих слов'янських організацій, досить близьких за духом та основними ідеями до власне російських, тобто організацій, які в тій чи іншій формі виступали за відновлення російсько-українсько-білоруського союзу (або Радянського Союзу), східнослов'янської єдності. Це, зокрема, Собор слов'янських народів Білорусі, Росії та України (виконком від України очолював С. Кіяшко); Слов'янський комітет України (Н. Ф. Лавриненко); Полтавське обласне громадське об'єднання українсько-білорусько-російської дружби «Союз» (І. Ф. Іщенко) та ін.

Таку ж позицію відстоювали і політичні партії, зокрема «Світло зі Сходу» та «Союз труда», що утворили виборчий блок ЗУБР – «За Україну, Білорусію, Росію» для участі у парламентських виборах 2002 року. Це також Слов'янська партія України (з 1992 по 1998 роки – Громадянський конгрес України) Олександра Базилюка.

Політичні партії «Руський блок» і Слов'янську партію об'єднувала спільна, хоч і не завжди чітко артикульована, переконаність у неспроможності претензій українського народу на власну державність, а то й зовсім у фіктивності самого поняття «український народ» і його похідних. У них також спільними були й стратегічні цілі – надання російській мові в Україні статусу державної, інтеграція України в союз Росії та Білорусі (ширше – у євразійський простір); спільні ідеї, що полягають у неприйнятті Заходу в усіх його виявах – від військово-політичних до релігійних, в апологетиці православ'я, яке ототожнюється з ідеологією Російської Православної Церкви, у вірі в культурну, духовну, а в перспективі – економічну й політичну єдність руського (східнослов'янського, слов'янського) народу з центром у Москві.

У 2003 р. створено ще одну партію з подібною платформою – «Слов'янський народно-патріотичний союз» на чолі з академіком Петром Толочком, Згодом вона була перейменована в Партію політики ПУ-ПНА і взяла участь у виборах до Верховної Ради 2006 року, на яких зазнала відчутної поразки, набравши лише 31 тисячу (0,12 %) голосів.

Аналіз діяльності проросійських партій на початку 2000-х років свідчить що їх становище в українському політикумі було маргінальним. Свідченням цього є 0,73 % голосів які набрав на парламентських

виборах 2002 року «Руський блок». Показово, що аналогічні результати були й у тих регіонах, де переважає російськомовне населення і традиційно сильні проросійські настрої: у Донецькій області – 0,51 %, Дніпропетровській – 0,75 %, Луганській – 2,00 %, Харківській – 0,77 %. Винятком стала Автономна Республіка Крим, де блоку вдалося, хоч і з труднощами, подолати чотиривідсотковий бар'єр, набравши 4,76 % голосів. Блок «ЗУБР» (партії «Світло зі Сходу» і «Союз праці») набрав у цілому по Україні 0,43 % голосів, причому в АР Крим – 0,93 %, Донецькій області – 0,45 %, Дніпропетровській – 1,25 %, Луганській – 0,94 %, Харківській – 0,55 %⁴.

На парламентських виборах 2012 року «Руський Блок» набрав 0,31%. Найбільше цю партію підтримували в Криму, де вона мала 1,2% голосів виборців, тобто майже стільки, скільки набрала в Криму й партія «Свобода» – 1,1%⁵.

Потужно виявилися політичні інтереси і в угорському національному русі України. Перші угорські громадські організації створюються в 1989 році, і тоді ж об'єднуються в обласне «Товариство угорської культури Закарпаття» (ТУКЗ), яке фактично відіграє роль республіканського. Вже з 1991 р. ТУКЗ мало досить чисельні фракції в обласній і районній рада, висувало заступників голів виконкомів. За ініціативою ТУКЗ 1 грудня 1991 р. в Закарпатті було проведено референдум про створення Угорського Автономного округу з центром у м. Берегове. У 1993 р. Товариство об'єднувало 28 тис. членів.

Водночас, 5 жовтня 1991 р., у Києві, за ініціативою ТУКЗ, а також Львівської та Київської організації угорців, було створено «Демократичну спілку угорців України» (ДСУУ). Очевидно, формат національно-культурного товариства вже не відповідав реальності і не міг сповна забезпечити весь спектр потреб та інтересів українських угорців. Необхідна була політична координація діяльності. Політика призвела до розколу угорського національного руху.

Розкол почався у процесі виборної кампанії 1994 р., коли голова ТУКЗ, нині покійний Шандур Фодо, замість себе висунув від організації кандидатом у народні депутати України директора науково-дослідного інституту Василя Шепу. Натомість Берегівська районна організація ТУКЗ висунула іншого кандидата – представника Президента у Берегівському районі Михайла Михайловича Товта, колишнього заступника голови ТУКЗ. Обласне правління ТУКЗ підтримало кандидатуру Ш. Фодо, проте на парламентських виборах переміг М. Товт. У відповідь обласне правління ТУКЗ не затвердило кандидатів у депутати обласної ради, висунутих Берегівською організацією.

Влітку 1994 р. з ТУКЗ вийшли Берегівська, Тячівська, Свалявська райони та Ужгородська міська організації і створили «Форум угорських організацій Закарпаття».

А народного депутата М. М. Товта в 1996 р. було обрано головою ДСУУ. З 1996 по 2002 роки до ДСУУ вступило одинадцять обласних організацій угорців не тільки Закарпаття, але і Львова, Києва, Івано-Франківська, Криму тощо. З 2002 р. після змін у статуті ДСУУ створено мережу первинних районних та обласних організацій по Україні. Усього зареєстровано 14 обласних організацій ДСУУ. Голова ДСУУ увійшов до складу Ради представників громадських організацій національних меншин при Президенті України, створеної в 2000 р.

ТУКЗ мало до 30 тис. членів. Голову цього товариства М. Ковача на виборах 1998 р. було обрано до Верховної Ради України.

Отже, боротьба за мандат народного депутата України стала, як і у російському середовищі, причиною розбрату серед угорських організацій, що важливо пам'ятати, коли йдеться про політичні форми представництва інтересів національних меншин.

В умовах мажоритарної системи при відповідному розмежуванні виборчих округів етнічні угорці могли гарантовано розраховувати на один такий мандат. Ставки підвищувались ще й тим, що організація, яка контролювала цей мандат, могла розраховувати на особливу підтримку збоку уряду Угорщини. Взагалі відносини, які складаються між етнічними угорськими організаціями в Україні, віддзеркалюють політичну ситуацію в метрополії. Суперечки між Товариством угорської культури М. Ковача і Демократичним союзом угорців України М. Товта (а потім І. Гайдоша), а також їх успіхи та невдачі в основному повторюють зигзаги відносин двох провідних угорських партій – правонаціоналістичної ФІДЕС і соціалістичної.

Етнічні угорці, за результатами виборів 2002 року становили 12,1 % депутатів всіх рівнів Закарпатської області, що практично відповідає їхній частці у населенні регіону. При цьому у Берегівському районі серед 90 депутатів 68 (75,6 %) – угорці, у Виноградівському 19 депутатів (21,1 %) – угорці, що також відповідає етнічному складу цих районів⁶.

Перехід до пропорційної виборчої системи поставив під загрозу гарантовану можливість угорської меншини отримати бодай один мандат у Верховній Раді України. Відтак, було зроблено спробу утворити власну угорську партію. Зважаючи на об'єктивні протиріччя між вимогами Закону України «Про політичні партії в Україні», який

передбачає створення партій лише з всеукраїнським статусом (ст. 3) і вимагає при цьому підтримки не менше 10 тис. громадян України з не менш як 2/3 її адміністративних одиниць (ст. 10), суто теоретично цей проект здавався мало ймовірним. Проте на початку 2005 р. Міністерством юстиції України було зареєстровано одразу дві угорські партії: «Політична партія «КМКС» і «Партія угорців України» під керівництвом голови ТУКЗ Миколи Миколайовича Ковача (зареєстрована 17 лютого 2005 року) і «Демократична партія угорців України» під головуванням І. Ф. Гайдоша (зареєстрована 24 березня 2005 р.). Причина появи одразу двох партій угорців полягає, як вже зазначалось, у суттєвому впливі угорської політичної ситуації: організації М. Ковача підтримувалась угорською партією ФІДЕС, а організації, які очолював І. Гайдош, спиралися на підтримку угорських соціалістів⁷. Формально обидві партії могли брати участь у виборах 2006 року, хоча цілком очевидно, що шансів подолати 3 % бар'єр і пройти до вітчизняного парламенту у них практично не було (розуміючи це, вони й не брали самостійно участі у жодних парламентських виборах).

Свої владні амбіції мають і українські румуни. На відміну від угорців вони утворили МОРСУ не як політичну партію. Проте перед виборами заявили про свою готовність забезпечити підтримку румунською громадою ту політичну силу, яка «оголосить про пріоритетність захисту прав національних меншин та інтеграції України до ЄС». Румуни також завжди були серйозно налаштовані на боротьбу на місцевих виборах і прискіпливо оцінювали кадрові призначення влади у місцях їх компактного розселення – Герцаївському, Глибочькому та Новоселицькому районах на Буковині⁸.

Ще одним етноконфесійним політичним проектом в Україні була створена в Донбасі в 1997 році Партія мусульман України (ПМУ), основну кількість якої становили саме татари, хоча серед членів є й представники інших національних меншин. Проте спроба політизувати мусульманську громаду провалилася – на парламентських виборах 1998 року партія отримала 52,6 тис. голосів виборців (0,19 %). Найкращий результат вона мала в Криму – 1,5 %, але при цьому конкурувала з висуванцями Меджлісу кримськотатарського народу.

На виборах 2002 року ПМУ взагалі не виставлялась окремим списком. Певна «реанімація» партії відбулася під час президентських виборів 2004 року, коли вона працювала у таборі В.Януковича. При цьому знову таки основну увагу було прикуто до Криму, де кримська організація ПМУ досі не мала жодного первинного осередку, проте

усього за місяць, вони з'явилися в Чорноморському, Нижньогірському, Сакському районах, у містах Джанкої, Євпаторії, Старому Криму, Судаку. Цього разу партія Рашида Брагіна фактично опонувала кримськотатарському Меджлісу, натомість співпрацюючи з опозиційною до нього Координаційною радою громадсько-політичних сил і навіть з радикальною релігійною організацією «Хізб-ут-Тахрир»⁹.

У грудні 2005 року, на початку парламентської виборчої кампанії, V з'їзд Партії мусульман України одностайно ухвалив рішення про саморозпуск партії шляхом ліквідації і про вступ повним складом до Партії регіонів.

Саме у такий спосіб (щоправда без самоліквідації) – покластися на добру волю впливових політичних партій, що самі включають до виборчих списків представників національних меншин, – діють і понині політичні партії угорців України. При цьому їх лідери, зокрема Ласло Брензович цілком, на наш погляд, логічно негативно оцінює таку практику: представники політичної партії угорців замість того щоб напругу бути обраними та звітувати про результати своєї діяльності безпосередньо своїми виборцям, мусять демонструвати лояльність до владної партії, що привела їх до парламенту¹⁰.

Згідно демократичної теорії, національним меншинам, що мають високий рівень самоідентифікації та створили свої партії, саме пропорційна виборча система забезпечує найкращі умови для представлення своїх інтересів. Але, як свідчить вітчизняний досвід, щоб ці умови ефективно спрацювали на інтереси національних меншин – в рамках пропорційної системи не повинен використовуватися виборчий бар'єр, або ж він не може бути занадто високим.

Так, згідно чинного законодавства, політична партія (або виборчий блок) на виборах до Верховної Ради України мусить отримати більше мільйона голосів виборців. Зважаючи на те, що окрім росіян, яких згідно перепису населення 2011 року в країні – 17,3%, жодна національна меншина не нараховує більше півмільйону людей, важко розраховувати на результативну участь у виборах політичної партії будь-якої національної меншини.

Як не парадоксально на перший погляд, та аналіз результатів парламентських виборів у 1990 р., 1994 р. (за мажоритарною виборчою системою) і 1998 р. та 2002 р. (за змішаною виборчою системою) свідчить, що у складі Верховної Ради України першого та другого скликань етнічна структура парламенту за основними параметрами майже співпадала з етнічною структурою українського суспільства. Близько 75% обраних народних депутатів за етнічним походженням

були українцями, 20% – росіянами і майже 5% – представниками інших етнічних груп. При цьому в 1994-1995 р.р. окрім українців і росіян до Верховної Ради України було обрано представників 11 етнічних груп. Таким чином, мажоритарна виборча система не тільки не завадила представленню інтересів національних меншин, а майже повністю відтворювала етнічну структуру українського суспільства. Та більш прискіпливий аналіз такого ефекту з сучасних позицій не дає однозначної відповіді щодо перспектив політичних партій національних меншин України. До середини 90-х років, коли з одного боку лише розпочиналися процеси етнічної ідентифікації та самоорганізації національних меншин, а з іншого – розроблялися різні проекти націєтворення, етнічне походження кандидатів у народні депутати для виборців не мало суттєвого значення.

Водночас вищезазначений ефект спричинений компактним проживанням деяких національних меншин (росіян – в АРК, угорців – на Закарпатті, румун – в Чернівецькій області, болгарів, молдован та євреїв – в Одеській області).

Світовий досвід не дає універсального рецепту вирішення проблеми представлення інтересів національних меншин в органах влади на регіональному та місцевому рівнях.

В Україні невдовзі відбудеться адміністративно-територіальна реформа та місцеві вибори за новим законом, який ймовірно за все, передбачатиме пропорційну виборчу систему за партійними виборчими списками з преференціями.

Укрупнення громад, зміни адміністративних меж може стихійно призвести до зниження долі компактно проживаючих національних меншин у загальній структурі населення адміністративно-територіальних новоутворень.

У зв'язку з цим доцільно нагадати зміст статті 16 ратифікованої нашою країною Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин: «Сторони утримуються від застосування заходів, що змінюють пропорційний склад населення в місцях компактного проживання осіб, що належать до національних меншин».

Варто також зазначити, що згідно Остаточного звіту Місії зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДПЛ у 2012 році в процесі утворення виборчих округів у Автономній Республіці Крим, Чернівецькій та Закарпатській областях було порушено принцип неперервності їхніх меж; округи формувалися без урахування особливостей адміністративно-територіального устрою України (а також місць компактного проживання національних меншин).

Слід наголосити, що Конституція України (розділ XI «Місцеве самоврядування») не містить жодних норм, що вимагали б врахування якихось етнокультурних традицій чи потреб національних меншин.

Законодавство України не передбачає визначення «місця компактного проживання». Не існує й кількісних та якісних критеріїв для з'ясування їхніх меж.

Таким чином, конституційній комісії, що зараз працює над змінами Основного закону, необхідно ліквідувати цю прогалину.

Вже не перший рік поспіль громадськість вимагає від законодавців закріплення в нормативно-правових актах більш чіткого (кількісного і якісного) визначення понять «компактне проживання» етнічної групи.

Що стосується механізмів забезпечення прав національних меншин України в місцях компактного їх проживання, взагалі на рівні територіальних общин і низових адміністративно-територіальних одиниць, то, на наш погляд, вони детермінують створення на загальнонаціональному рівні політичної партії захисту прав національних меншин з регіональними виборчими списками із представників компактно проживаючих етнічних груп.

1. *OSCE*. Бюро по демократическим институтам и правам человека. Рекомендации, способствующие участию национальных меньшинств в избирательном процессе [Электронный ресурс]. – Варшава, январь 2001. – Режим доступа : www.osce.org/ru/odihr/elections/17569?download-true; Лундские рекомендации об эффективном участии национальных меньшинств в общественно-политической жизни с пояснительными примечаниями. – Гаага, 1999. – 48 с. 2. *Русская правда*. Газета для соотечественников. – 2003. – № 5, августа. 3. *Русская правда*. Газета для соотечественников – 2005. – № 7 (43), февраль. 4. *Комментарии: деловой и общественно-политический еженедельник* [Электронный ресурс]. – 2005. – № 2. – 14 окт. – С. 23. – Режим доступа : www.comments.com.ua 5. *Тищенко Ю.* Політичні партії та національні меншини в оцінках експертів. [Електронний ресурс] / Ю. Тищенко. – Режим доступу : http://lib.rada.gov.ua/LibRada/static/about/text/party-national_2013.pdf 6. *Новини: Ужгород, Закарпаття, Україна, світ* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.uzhgorod.ua> 7. *Тищенко Ю.* Цит. праця. 8. *Новини: Ужгород, Закарпаття, Україна, світ* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.uzhgorod.ua> 9. *Самар В.* Донецький Крим? До питання про практику партійного будівництва / В. Самар // Дзеркало тижня. – 2004. – № 5, 7-13 лютого. 10. *Мартин В.* Угорські ризики [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня, 26 вересня 2014. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/internal/ugorski-riziki-.html>.

Loyko Larysa. Political parties of netinal minorities of Ukrain:the experience of the creation and activity

Formation of political parties by national minorities in Ukraine and their participation in the state- and self – government elections have been studied.

Political parties of Ukrainian national minorities have been defined as a result of ethno-cultural renaissance in the 1990s as well as the search of the state and voting representation technique by national minorities and their civil organizations.

Ethnicity’s politicization, shortage of rights for civil organization to nominate the candidates for the state- and self-government elections, proportional representation are among the reasons, that determine formation of political party based on ethno-confessional characteristics.

According to the analysis of Ukrainian national minorities parties formation, the voting right have been presented only in several groups such as Russians, Carpathian Hungarians and Tatars. These political parties are institutionalized by the civil organizations.

The perspectives for the political parties, which represent national minority interests in the process of authority decentralization, administrative division reform, proportional representation in self-government authority and the inappropriate level of institutional support for the state ethno national policy in Ukraine have been defined.

Key words: interest representation, political parties, civil organizations, national minorities, political party programs, electoral systems, voting blocs, national minority compact inhabitancy.

УДК 323.1

С. А. АСЛАНОВ

**ЕТНОПОЛІТИЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Пропонується теоретико-методологічна основа дослідження явища етнополітичної стабільності. Застосування синергетики, системної декомпозиції, методів аналізу та синтезу вказує на те, що об’єкт дослідження є складовим елементом діалектичної взаємодії, бінарного відношення “етнополітична стабільність/нестабільність” і водночас однією з властивостей етнополітичної

© АСЛАНОВ Стелас Антйович – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Ужгородського національного університету

системи, що найчастіше оформлювалася протягом історії у вигляді держави, як однієї з форм самоорганізації етнополітичного організму.

Ключові слова: етнополітична стабільність, самоорганізація, синергетика.

Асланов С. А. Этнополитическая стабильность: теоретико-методологические основы исследования

Предлагается теоретико-методологическая основа исследования явления этнополитической стабильности. Применение синергетики, системной декомпозиции, методов анализа и синтеза указывает на то, что объект исследования является составным элементом диалектического взаимодействия, бинарного отношения "этнополитическая стабильность / нестабильность" и одновременно одним из свойств этнополитической системы, чаще всего оформлявшейся на протяжении истории в виде государства как одной из форм самоорганизации этнополитического организма.

Ключевые слова: этнополитическая стабильность, самоорганизация, синергетика.

Aslanov Stelas. Ethnopolitical Stability: the Theoretical and Methodological Basis of Research

The author proposes theoretical and methodological basis of ethnopolitical stability phenomenon studying. Application of synergetics, system decomposition, methods of analysis and synthesis indicate that stability is an integral element of a dialectical interaction, binary relation "ethnic and political stability / instability" and at the same time is one of the characteristics of ethnopolitical system often functioning as a state as one of ethnopolitical body self-organization forms .

Key words: ethnopolitical stability, self-organization, national security, synergetics.

В історичному контексті стабільність є однією з іманентних характеристик розвитку суспільства в межах державної самоорганізації. Як зазначають українські етнополітологи Ю. Римаренко, С. Римаренко та Л.Шкляр, існування будь-якої органічної системи спирається на самоорганізаційні засади. Самоорганізація є способом функціонування будь-якого організму – як природного, так і соціального, вона має антиентропійний характер. Дослідники підкреслюють, що в суспільстві, зокрема його етнонаціональній сфері, де також діють антиентропійні принципи, самозбереження відбувається шляхом ускладнення внутрішньої системи етнонаціонального буття¹. Виходячи з цього, припускаємо, що перехід до більш складної структури дозволяє ефек-

тивніше протидіяти ентропії та стабілізує таку етнополітичну систему. У своєму дослідженні запропонуємо таке, на наш погляд, більш сучасне визначення системи етнополітичного буття як етнополітичної системи. Саме з метою забезпечення самозбереження та розвитку етнополітична система має характеризуватися такою ознакою, як етнополітична стабільність.

Це підтверджує наукове визначення ентропії, покликані протидіяти якій всі впорядковані самоорганізовані системи, включаючи політичні та етнополітичні системи. Філософська енциклопедія визначає ентропію, зокрема як функцію стану системи, що характеризує напрям довільних процесів в цій системі та є виміром їх незворотності². В широкому політологічному сенсі ентропія означає ступінь неупорядкованості системи: чим менш впорядковані та стабільні елементи політичної системи, тим вища у ній ентропія. Незважаючи на те, що ентропія є терміном термодинамічного походження, у політології вона найчастіше використовується як науковий синонім нестабільності (рівня дестабілізації) системи. Тобто явища протилежного об'єкту дослідження, який також потребує докладного вивчення для досягнення максимально глибокого розуміння досліджуваного явища – етнополітичної стабільності. Адже наукове дослідження – це одна з форм пізнання – систематичного, цілеспрямованого вивчення об'єктів з використанням всіх необхідних методів і засобів науки, що завершується формування цілісного, несуперечливого знання про досліджуваний об'єкт. І одним з перших етапів дослідження є формулювання наукового (понятійного або категоріального) апарату.

Використовуватимемо термінологічну пару «стабільність/нестабільність», а не «стабільність/дестабілізація», незважаючи на поширене використання саме цих антонімів у семантичному полі політичного та медійного дискурсу. Застосування останньої діади «стабільність/дестабілізація» є хибним з наукової точки зору, беручи до уваги трактування стабільності як статичного явища, а дестабілізації як процесу. Безумовно, обидва явища можна розглядати як такі, що перебувають як у статичному стані, так і позначають певний етнополітичний процес. Але процес набуття/запровадження стабільності має назву «стабілізація», тоді як процес встановлення/виникнення нестабільності має назву «дестабілізація» (лат. *de... + stabilis*). Тоді як означенню стану (форми) існування явища, на відміну від процесу його набуття, відповідає термін «нестабільність». Слушність такого припущення підтверджує також словникова база. Політичний словник визначає політичну дестабілізацію саме як процес, в результаті

якого відбувається руйнування стійкості політичної системи³. Економічна енциклопедія подає дестабілізацію як втрату стабільності, порушення встановленого ритму, динаміки процесів, виникнення різних стрибків, крутих спадів у окремих сферах⁴. Словники іноземних слів визначають дестабілізацію як 1) порушення звичного способу життя, рівномірності і сталості якихось процесів, величин, властивостей; 2) дію, спрямовану проти порядку і стійкого стану, наприклад у суспільстві або державі; 3) процес позбавлення чогось стабільності, стійкості⁵.

З метою вивчення співвідношення «стабільності – нестабільності» звернемося до міждисциплінарного наукового підходу. Для аналізу взаємодії цих понять слід застосувати загальнофілософську методологію. Для стабільності і нестабільності характерна діалектична взаємодія, що отримала наукове оформлення у вигляді другого закону діалектики – закону єдності та боротьби протилежностей. Цей закон пропонує сприймати будь-який об'єкт як складне утворення, що містить взаємовиключні елементи, безпосередньо один з одним не сумісні. Так, одну й ту ж ситуацію не можна охарактеризувати як прояв етнополітичної стабільності і нестабільності одночасно. Єдність протилежностей полягає в тому, що вони нерозривно пов'язані між собою; взаємно обумовлюють одне одного і водночас взаємно переходять, трансформуються одне в одне. Наприклад, гібридна війна на Сході України 2014-2015 рр., попри яскраво виражений дестабілізаційний характер, з іншого боку, етнополітично стабілізувала, консолідувала українське суспільство. Водночас боротьба протилежностей полягає в тому, що вони (стабільність-нестабільність) протидіють одне одному, взаємонейтралізуючи. Нестабільність означає брак або відсутність певного рівня стабільності в етнополітичній системі.

Філософи стверджують, що в такий спосіб через зв'язок (боротьбу) протилежних сил, сторін, властивостей розвиваються всі об'єкти світу, в тому числі соціальні системи⁶, а отже й політичні, зокрема етнополітичні системи. Виходячи з цього, у кожного об'єкта є протилежні сторони (властивості, форми існування), що знаходяться в стані єдності і боротьби. Це ж стосується етнополітичної стабільності/нестабільності як стану етнополітичної системи. У цьому випадку доцільним є застосування методу синтезу, протилежного до аналізу, що дозволяє здійснювати об'єднання елементів (частин) об'єкта, який був розчленований у процесі етнополітичного аналізу, встановлюючи зв'язки між частинами і даючи можливість пізнати об'єкт дослідження як єдине ціле⁷.

Висунемо теоретичну гіпотезу щодо того, що взаємодію елементів явища стабільності/нестабільності як стану етнополітичної системи можна оформити також у вигляді бінарного симетричного відношення та застосувати для його вивчення принципи математичного бінарного аналізу. Бінарні відношення є широко використовуваним теоретичним підґрунтям теорії прийняття рішень, оскільки їх властивості якісно інтерпретуються в термінах системи переваг децидента (суб'єкта, який приймає рішення). Відношення визначається як твердження, що відображає взаємний зв'язок між двома чи більшою кількістю об'єктів, з виокремленнями яких набагато простіше і зручніше працювати, ніж з множинністю факторів. Доведені твердження дають можливість побудувати алгоритми перевірки експериментальних відношень на наявність таких важливих властивостей, як транзитивність, ациклічність, лінійність, – аргументує А. Катренко⁸.

Використовуючи теоретико-методологічний апарат теорії прийняття рішень бінарне відношення «стабільність-нестабільність» можна класифікувати як структуру «домінування-байдужість», для якої характерні два аспекти: один відображає перевагу (переважання, домінування) одного об'єкта над іншим, а другий – байдужість (індиферентність, толерантність) об'єктів. Це означає, що в системі може домінувати стабільність, нестабільність, або навіть спостерігатися рівновага між проявами стабільності/нестабільності. Якщо маємо справу зі складною структурою, якою є етнополітична система, то прояви дестабілізації в одній сфері можуть зрівноважуватися стабілізаційними заходами з боку інших підсистем системи. На прикладі України це, зокрема, означає, що етнополітична дестабілізація на Сході в ході гібридної війни нейтралізується централізованими, цільовими діями легітимної влади та зусиллями консолідованого суспільства на підтримку та ініціювання заходів зі стабілізації (допомога армії, переселенням, відмова від протестної активності незважаючи на суттєве погіршення соціально-економічної ситуації). В межах окремої держави найчастіше спостерігається рівновага між стабільністю/нестабільністю, яка періодично порушується на користь одного чи іншого стану, але стабілізується в межах складної етнополітичної системи, яка у свою чергу складається з низки підсистем.

Етнополітологи часто розглядають етнос на рівні етнополітичної системи, називаючи проявом ускладнення структури його буття та розвитку виникнення державницьких інститутів самоорганізації. Адже їх наявність захищає етнос від зовнішнього тиску (поглинання, завоювання, асиміляції), забезпечує його стабільний розвиток. Само-

визначення етносу у вигляді формування держави, квазідержави або автономії є формою ускладнення існування етносу як системи та перетворення його на націю. Ю.Римаренко, С.Римаренко та Л.Шкляр підкреслюють, що в основі механізму етнодержавотворення на методологічному рівні знаходиться антиентропійне прагнення етнонаціонального організму⁹ до самозбереження та розвитку. У вчених не виникає сумніву в тому, що етнонаціональні спільноти інтегровані у вигляді певних етноорганічних систем, існують на засадах самоорганізації, що означає здатність системи чи організму до стабільності та розвитку, який не супроводжується ламанням «етнічного стереотипу поведінки», а його поступовою видозміною шляхом еволюції і адаптації до умов довкілля та геосоціальних реалій життя. Сучасні науковці переконані, що самозбереження і розвиток етнополітичних систем (у різних трактуваннях це можуть бути етноси, держави) неможливі без забезпечення стабільності.

Водночас, слід констатувати труднощі систематизації теоретико-методологічної основи для дослідження етнополітичної стабільності виключно як етнополітичного явища. Розглядаючи етнополітичну стабільність як характеристику/властивість/стан етнополітичної системи, яка, в свою чергу, є одним з видів політичної системи, обов'язково слід скористатися науково-методологічним інструментарієм синергетики або теорії складних систем. Використання синергетичного підходу під час аналізу політичних процесів в межах етнополітології є не надто поширеним явищем. Однак під час дослідження такого об'єкту як етнополітична стабільність без методології синергетики не обійтися, адже стани найбільшої нестабільності системи є точками біфуркації, в яких передбачати напрямок еволюції етнополітичної системи дуже складно, тож набагато ефективніше вжити заходів стабілізації системи, що запобігають їх виникненню.

Синергетика є міждисциплінарною методологією, яка дозволяє вивчати загальні закономірності явищ та процесів в будь-яких складних системах, що складаються з підсистем на основі принципів самоорганізації. Міждисциплінарний характер синергетики, в тому числі можливість застосування її до аналізу етнополітичних систем, визначається тим, що принципи, які регулюють складні процеси самоорганізації, є однаковими незалежно від природи систем, тому для їх аналізу може застосовуватися математичний апарат. Інколи синергетику визначають також як науку, яка займається вивченням процесів самоорганізації, виникнення, підтримки, стійкості і розпаду структур (систем) найрізноманітнішої природи (біологічних, техніч-

них, соціальних)¹⁰. З цього випливає, що будь-яку синергетичну теорію або гіпотезу, напрацьовану в одній сфері, можна поширювати на системи іншої сфери, звісно ж, враховуючи особливості їх структури та функціонування. Працюють в царині застосування методології синергетики щодо гуманітарних та соціальних наук В. Бранський, Л. Бевзенко, К. Водоп'янов, І. Добронравова, Н. аріцька, Н. Геселева, В. Лутай, В. Василькова, О. Князева, С. Курдюмова.

Попри наявність великої кількості концептуальних розробок науки про самоорганізацію, їх об'єднує розуміння процесу розвитку як послідовної зміни стабільних станів системи нестабільними періодами хаотичної поведінки, в результаті яких відбувається перехід до нового стійкого стану (аттрактору), – підкреслює О. Максимова¹¹. Вибір того або іншого шляху розвитку відбувається в точці біфуркації залежно від особливостей флуктуацій самої системи. З цього випливає, що бінарне відношення стабільність/нестабільність визначає стан системи і відіграє важливу роль в її розвитку та еволюції в часі і просторі.

Синергетика пояснює самоорганізацію в складних системах таким чином. Головним принципом самоорганізації є ускладнення систем через флуктуації або випадкові відхилення станів їх елементів і підсистем. Флуктуації, як правило, нівелюються у всіх динамічно стабільних і адаптивних системах за рахунок негативних зворотних зв'язків, які забезпечують збереження структури і стабільності системи. У більш складних відкритих системах відхилення з часом зростають, накопичуються і завдяки взаємодії з зовнішнім середовищем викликають ефект колективної поведінки елементів і підсистем, що дестабілізує систему аж до хаотичного стану. Через певний час хаос призводить або до руйнування колишньої структури системи, або до виникнення нової більш складної. Оскільки флуктуації мають випадковий характер, то стан системи, її структура після біфуркації обумовлюються дією суми випадкових факторів.

Поява структури (або самої системи) та її ускладнення трактується в межах синергетичної парадигми як загальний механізм еволюції, що спостерігається у всесвіті: від елементарного і примітивного – до складного і більш досконалого. У випадку етнополітичних систем – від етноспільноти (етносу, корінного народу, національної меншини) до нації, якій в процесі етногенезу (еволюції етносу) вдалося сформувати власну державу. О. Максимова запевняє у тому, що використання синергетики у дослідженні політичних процесів має переваги і перспективи, оскільки синергетика як наука про самоорганізацію дозволяє відобразити динаміку політичної системи, зокрема її кризові, в то-

му числі нестабільні стани, надати характеристику тим або іншим політичним процесам, що відбуваються у конкретній політичній системі, визначити подальшу траєкторію розвитку системи тощо¹². Позаяк синергетика володіє універсальним категоріальним апаратом, це дає можливість адаптувати здобутки соціальних, математичних, і навіть технічних, природничих наук до потреб етнополітичних досліджень.

Тому, використовуючи основи синергетики і доробок українських етнополітологів, визначимо етнополітичну систему як самоорганізовану систему. Властивість до державотворення або формування ускладненої самоорганізаційної етнополітичної форми у вигляді нації-держави Ю. Римаренко, С. Римаренко та Л. Шкляр вважають самоорганізаційною підвалиною розвитку етносів. Тобто також, фактично, використовують синергетику як загальну методологію етнополітичних досліджень. А в межах синергетичної парадигми, самоорганізація, яка завершується утворенням нових більш складних структур, може відбутися лише в системах достатнього рівня складності, що мають певну кількість елементів, які взаємодіють між собою, критичні параметри зв'язку і відносно високі значення ймовірностей флуктуацій. З цього випливає, що не кожна етнічна група, яка складається з членів об'єднаних спільною етнічною ідентичністю та володіє певними ресурсами, зможе самоорганізуватися в етнополітичну систему та сформувані державність. В цьому випадку ефект від синергетичної взаємодії її складових буде недостатнім для формування колективної поведінки елементів системи і тим самим виникнення етнополітичної самоорганізації. Недостатньо складні системи не здатні ні до спонтанної адаптації, ні, тим більше, до розвитку. Вони згодом втрачають свою структуру і необоротно руйнуються. Історія налічує безліч зниклих етносів, що були завойовані та асимільовані іншими етносами.

В теорії етнополітичної самоорганізації Ю. Римаренка, С. Римаренка та Л. Шкляра етноси розглядаються як етнополітичні системи. З цієї теорії також можемо зробити висновок, що державність постає головним антиентропійним механізмом, ускладненням етнополітичної системи, що забезпечує стабільний розвиток етносу, але не може бути набутою кожним етносом. Власне, дослідники стверджують, що етноси захищають та відтворюють себе протягом тисячоліть не лише завдяки державності, яку розглядають як стабілізаційний антиентропійний механізм захисту та самозбереження етносу¹³. Навпаки державність постає привілеєм, оскільки переважна більшість етносів не володіють цим інструментом самоорганізації та самозахисту. Припускаємо, що привілейованість державності обумовлена конкурентним

середовищем етнодержавотворення. Одні етноси опиняються в більше сприятливих умовах і використовують свій шанс на формування держави, інші впродовж всієї історії розвитку перебувають у дискримінованому становищі національної меншини. Зауважимо, що державність не є невід'ємним атрибутом етнополітичної системи, однак відстежувати етнополітичну стабільність як етнополітичне явище найзручніше у випадку наявності держави.

Однак не варто переоцінювати значення самоорганізації в етнополітичній системі, яка, як і політична система, є різновидом соціальної системи і володіє більшістю її рис. У соціальних системах самоорганізація поєднується з організацією. Але оскільки в межах етнополітичної системи представників певної етнічної спільноти (наприклад етнічні еліти), які своїми діями впливають на стан, еволюцію, формування структури етнополітичної системи, розглядатимемо як внутрішні елементи системи, їх діяльність можна вважати продовженням самоорганізації системи.

Хоча в українській політології також присутні інші точки зору. На думку О. Максимової, для здійснення ефективного управління політичними процесами еліта повинна бути здатна спрогнозувати наближення фази розбалансування політичної системи, її перехід в нестабільний стан і не допустити входження в зону біфуркації, де ступінь керованості системи різко знижується¹⁴. Тоді як розпізнавання цих чинників – передвісників біфуркації дозволить відповісти на питання про джерела нестабільності політичної системи і запобігти їм. Але з цих тверджень випливає, що політичні еліти є елементами зовнішнього середовища, що впливають на політичну систему зовнішніми організаційними інструментами, що, на наш погляд, не зовсім коректно щодо етнополітичної системи.

Етнополітична стабільність є складним явищем, що дозволяє досліднику застосувати цілу низку загальнофілософських та міждисциплінарних методів під час вивчення його вимірів. Як підтвердило застосування синергетики, методу аналізу та синтезу, стабільність є складовим елементом діалектичної взаємодії, бінарного відношення “етнопілітична стабільність/нестабільність”, присутність якого обов'язкова в будь-якій політичній, в тому числі етнополітичній системі, і водночас однією з її властивостей, форм (станів) існування, котра найчастіше знаходила оформлення впродовж історичного поступу у вигляді держави, як різновиду самоорганізації етнополітичного організму.

1. *Етнодержавознавство*. Теоретико-методологічні засади [підручник] / Римаренко Ю. І., Шкляр Л. Є., Римаренко С. Ю. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 48.
2. *Новая философская энциклопедия* : в 4 т. [Електронний ресурс] / Ін-т філософії РАН. – М. : Мысль, 2010. – Режим доступу : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/3795.
3. *Коновалов. В.* Дестабилизация политическая [Електронний ресурс] / В. Коновалов / Политология. Словарь. – РГУ, 2010. – Режим доступу : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/politology/884>.
4. *Дестабілізація* [Електронний ресурс] / Економічна енциклопедія // Словопедія. – Режим доступу : <http://slovopedia.org.ua/38/53396/378773.html>.
5. *Комлев Н. Г.* Словарь иностранных слов / Комлев Н.Г. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. – С. 210.
6. *Закон единства и борьбы противоположностей* [Електронний ресурс] / Современная философия. – Режим доступу : <http://www.grandars.ru/college/filosofiya/zakon-edinstva-i-bor-byu.html>.
7. *Основи методології та організації наукових досліджень* : навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – С. 107.
8. *Теорія прийняття рішень* : підручник / Катренко А. В., Пасічник В. В., Пасько В. П. – К. : Видавнича група ВНУ, 2009. – С. 49.
9. *Етнодержавознавство*. Теоретико-методологічні засади : підручник / Римаренко Ю.І., Шкляр Л.Є., Римаренко С.Ю. – С. 48.
10. *Курдюмов С.* Концепция самоорганизации. Синергетика: общие положения [Електронний ресурс] / С. Курдюмов / Сайт С.П. Курдюмова. – Режим доступу : <http://spkurdyumov.ru/what/koncersiya-samoorganizacii-sinergetikaobshhie-polozeniya/>.
11. *Максимова О.* Використання синергетики у дослідженні політичних систем / О. Максимова // Вісник СевНТУ. – Вип. 100 : Політологія : зб. наук. пр. – Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2009. – С. 45.
12. Там же. – С. 44.
13. *Етнодержавознавство*. Теоретико-методологічні засади : підручник / Римаренко Ю.І., Шкляр Л.Є., Римаренко С.Ю. – С. 49.
14. *Максимова О.* Використання синергетики у дослідженні політичних систем / О. Максимова // Вісник СевНТУ. – Вип. 100 : Політологія : зб. наук. пр. – Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2009. – С. 48.

Aslanov Stelas. Ethnopolitical Stability: the Theoretical and Methodological Basis of Research

The author proposes theoretical and methodological basis of ethnopolitical stability phenomenon studying. Application of synergetics, system decomposition, methods of analysis and synthesis indicate that stability is an integral element of a dialectical interaction, binary relation "ethnic and political stability / instability" and at the same time is one of the characteristics of ethnopolitical system often functioning as a state as one of ethnopolitical body self-organization forms .

The historical context of stability is one of the inherent characteristics of society organized by the state. Ukrainian scientists are sure that the existence of any organic

system relies on self-organizing principles. Self-organization is a way of functioning of any organism - both natural and social, it has anti-entropy character. The researchers emphasize that in a society, particularly in its ethnonational sphere, where anti-entropy principles also are functioning, self-preservation is a way through which the internal system becomes more complicated.

Therefore, assuming that the transition to a more complex structure allows to counter entropy effectively and stabilize the ethnopolitical system. In this research we propose such on our opinion, a modern definition of ethnopolitical existence sphere as ethno-political system. To ensure the preservation and development of ethnopolitical system it has to be characterized by such features as ethnopolitical stability.

To study the relationship between "stability - instability" it is necessary to use interdisciplinary scientific approach. To analyze the interaction between these concepts we should apply general philosophical methodology. Stability and instability are characterized by a dialectical interaction, which received scientific clearance in the form of the second law of dialectics - the law of unity and conflict of opposites. This law perceives any object as a complex entity that contains conflicting elements which are not compatible.

Thus, the same situation can not be described as a manifestation of ethnopolitical stability and instability at the same time. The unity of opposites is that they are inextricably linked; mutually determine each other; mutually and simultaneously switching, transforming into each other. For example, a hybrid war in Ukraine 2014-2015, despite a destabilizing character, on the other hand, ethnostabilized, consolidated Ukrainian society. Meanwhile, the conflict of opposites is that they (the stability-instability) oppose each other and mutually neutralize. Instability means a lack or absence of a certain level of stability in the ethnopolitical system.

Philosophers argue that in this way because of the relationship (conflict) of opposing forces all objects in the world, including social systems are developing, and thus political, ethno-political system in particular. This is true to ethno-political stability / instability condition of ethnopolitical system. In this case, it is appropriate to use of the method of synthesis, contrary to the analysis, which allows to unite elements (parts, that were divided in the ethnopolitical analysis), establishing connections between parts and giving the opportunity to study the object as a single unit. We propose in theoretical hypothesis that interaction of elements in phenomena stability / instability ethnopolitical system can be studied also as a form of binary symmetrical relationship. It gives the opportunity to apply it to the study of ethnopolitical stability mathematical principles of binary analysis.

However, the difficulty of systematization of theoretical and methodological foundations for the study of ethnopolitical stability exclusively as ethnopolitical phenomenon should be noted. Considering the ethnopolitical stability as a characteristic

/ property / of ethno-political system, which, in turn, is a type of political system, be sure to use scientific and methodological toolkit of synergetic theory of complex systems. But the usage of synergistic approach in the analysis of political processes within ethnopolitology is not too common. However, during the study of such object as ethnopolitical stability we can't proceed without synergetic methodology, because the state's largest system instability are points of bifurcation. It is very difficult to foresee the direction of ethno-political system evolution in a point of bifurcation, so much more effective to stabilize ethno-political system to prevent the point of bifurcation emergence.

Key words: ethno-political stability, self-organization, national security, synergetics.

УДК 323.17

**А. З. СІВЕРСЬКА-ХМАЙ
І. В. БІЛОУСОВА**

НАЦІОНАЛЬНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОЇ МІФОЛОГІЇ ЄВРОМАЙДАНУ

Після проголошення незалежності України в 1991 році молода держава потребувала елементів, які зміцнювали б соціальну згуртованість і консолідували б глибоко розділену країну. Офіційна історична політика, особливо інтенсивно реалізована при уряді Віктора Ющенка, базувалася на міфологічній історії Київської Русі, націоналістичних організаціях ОУН і УПА, на українському фольклорі та козаччині. Автори статті, опираючись на аналізі текстів, веб-сайтів та українських ЗМІ, показують процес формування нової політичної міфології України після Помаранчевої революції, Майдану 2013-2014 рр. і подій у Східній Україні. Вони висувують тезу, що Майдан став ядром політичної міфології сучасної України, засновницьким міфом, таким чином, став важливим елементом української національної ідентичності.

© СІВЕРСЬКА-ХМАЙ Анна Здіславівна – кандидат історичних наук, політолог, заступник директора Інституту цивілізаційних досліджень УІТМ в Жешові

© БІЛОУСОВА Ірина Валеріївна – аспірантка факультету соціальних наук Варшавського університету

Ключові слова: національна свідомість, політична міфологія, нація, Євромайдан.

Северская-Хмай А. З., Белоусова И. В. Национальная самоидентификация граждан Украины в контексте политической мифологии Евромайдана

После провозглашения независимости Украины в 1991 году молодому государству необходимы были элементы укрепляющие социальную сплоченность и консолидирующие глубоко разделенную страну. Официальная историческая политика, особенно интенсивно продвигаемая при правительстве Виктора Ющенко, базировалась на мифологической истории Киевской Руси, националистических организациях ОУН и УПА, на украинском фольклоре и казачестве. Авторы статьи, анализируя тексты, веб-сайты и украинские СМИ, показывают процесс формирования новой политической мифологии Украины после Оранжевой революции, Майдана 2013-2014 гг. и событий в Восточной Украине. Они выдвигают тезис, что Майдан стал ядром политической мифологии современной Украины, учредительным мифом, таким образом, стал важным элементом украинской национальной идентичности.

Ключевые слова: национальное сознание, политическая мифология, нация, Евромайдан.

Siewierska-Chmaj Anna, Bilousova Iryna. Ukrainian national identity in the context of political mythology of Euromaidan

After gaining its independence in 1991, Ukraine - the young state - needed elements, which could reinforce and consolidate social cohesion of divided nation. Official historical policy, promoted especially by the government of Viktor Yushchenko, was based on a mythologized history of Kievan Rus', the extreme nationalist organization, i.e. OUN, UPA and the Ukrainian and Cossacks folklore. Authors based their article on an analysis of texts, websites and monitoring of Ukrainian media. Article shows the process of forming a new political mythology of Ukraine after the Orange Revolution, 2013-2014 Maidan unrest and current events in eastern Ukraine. Authors state that Maidan events have become the core of modern Ukraine's political mythology, its founding myth, which constitutes a crucial element of Ukrainian national identity.

Key words: national identity, political mythology, nation, Euromaidan.

Кожна людина має складну само ідентифікацію, починаючи від тієї найбільш індивідуальної, приватної, і навіть інтимної, і закінчуючи широкою самоідентифікацією зі своїм народом. Вибір відповідної ідентичності у значній мірі залежить від ситуативного контексту, що

може спричинити поверхневе розуміння цього явища. На цьому наголошує у своїх працях Ентоні Д. Сміт. Групова самоідентифікація презентується виключно з перспективи окремого її представника, а саме: „Можна розуміти її як культурні спільноти і, в деяких випадках, спільноти виділені на основі спільних спогадів, міфів, цінностей і символів. (...) Групова самоідентифікація найсильніше проявляється тоді, коли в її основі лежать елементи культури, як у випадку каст, етнічних груп, релігійних спільнот або народів. У той час, як інші види колективної ідентичності, засновані на класовому поділі або регіональному самовизначенні, функціонують як групи інтересів і при досягненні своєї мети швидко розпадаються, то спільноти зі спільною культурою є значно стабільнішими”¹. Така тривалість у часі культурної ідентичності виникає, передусім, із елементів, на яких вона базується, і які, насправді, не мають нічого спільного з парадигмою глобалізації – спільною пам’яттю, спільними цінностями, сакральними символами, засновницькими міфами чи навіть культурою споживання їжі та смаками дитинства.

Потреба визначення власної ідентичності є інтегральною частиною потреби бути кимось більшим, ніж просто людською істотою, одним із 6 мільярдів інших істот. Самоідентифікація в цьому світлі розуміється як певний стан свідомості, який штовхає нас до саморозвитку і самореалізації, надає відчуття власної вартості. Якби самоідентифікація була ефектом виключно історичних та мовних зв’язків, то вже сьогодні можна було б зауважити спад (зникнення) цього поняття і всього іншого, що криється за ним. Тим часом у багатьох країнах спостерігається відродження національної свідомості, яка з огляду на політичні ігри, дуже часто ототожнюється із націоналізмом. У цьому контексті розглянемо це явище на прикладі України.

Політична міфологія

Важко уявити націю без політичних міфів, які формують групову свідомість. У той час, коли суспільство може існувати, об’єднане широким поняттям спільних інтересів, то нація вимагає набагато сильнішого зв’язку. Зв’язку, який дозволив би вийти поза межі групового інтересу, переступити через власні амбіції та егоїзм і творити свою долю, не зважаючи на суспільний поділ. Тому життєвою потребою кожної групи, що претендує називатися „нацією”, є існування великих міфічних оповідей. Міфи формують соціальну реальність такої групи на кожному рівні, підтримуючи групові контакти і взаємозв’язок, визначаючи нові взірці культури,

надаючи спільне аксіологічне підґрунтя. Особливо важливим міф є для політичної сфери, можливо, навіть важливішим, ніж для інших сфер життя. Бо саме міф стає основою національної свідомості, джерелом соціополітичного відродження, чинником, що знову й знову вивільняє енергію народу. Ніщо краще не сформує політичної самосвідомості, ніщо не зможе замінити такий великий символічний капітал, як міф.

Існує багато визначень міфу, починаючи від тих, які підкреслюють розповідну структуру міфу, такого собі „святого оповідання” про переломні події, і закінчуючи тими, що роблять акцент на їхній функції „одомашнення звіриної стихії існування, гетерогенної асиміляції, надавання сенсу безглуздому, раціоналізації недоречного”². Те, що поєднує більшість із них – це одностайність авторів, що міф – це елемент людської культури, який не можна усунути, і визволення з його влади стає практично неможливим. Таку концепцію поділяють К. Юнг, М. Еліаде та Л. Колаковський².

Функціональну роль міфу підкреслює також Джозеф Кембелл, який у міфах бачить, передусім, силу дії, котра підтримує соціальну однорідність, надаючи людям певних впорядковуючих взірців, що поєднують усі тенденції до поділу, пов’язують їх в одне ціле. Нація повинна мати спільну мету, щоб діяти, як одна сила³.

Подібну думку висловлює Френсіс Фукуяма, наголошуючи в „Історії політичного устрою”, що більша соціальна синергія спокон віків давала перевагу у боротьбі за існування, а джерелом синергії були вірування і ритуали, які забезпечували нормами поведінки, підсилювали групову відповідальність і змушували до спільної діяльності, не зважаючи на інтереси одиниць⁴.

Політична міфологія часто виникає як реакція на швидкі зміни, особливо ті, які пов’язані з кровопролиттям. Архетип „смерть – відродження” Юнга стає основою для однорідної міфології – раціоналізує поразку і дозволяє її прийняти. Втрата порушує почуття порядку і безпеки, тому вина проєктується на когось іншого – зрадника, чужого.

Історична правда в конфронтації з політичним міфом практично завжди програє, проте залишається врятована національна гордість і віра в існування якогось Вищого Порядку. Міфічну правду не потрібно доводити, в неї можна вірити не зважаючи ні на що – міфи дають непохитну точку відліку в світі хаосу, створюють видимість порядку там, де його було порушено. Саме тому міфи проростають на хиткому ґрунті, виростають в місцях, де конфлікти вирвали

„дірки” в соціальному тілі, заповнюють щілини скам’янілих ідеологій.

Для кожної великої групи осіб міф – це не тільки оповідання, але щось таке, що насправді існує, впливає на відносини і прийняті рішення, є джерелом загально прийнятих знань, але в той же час воно саме не потребує обґрунтування. Таким чином міф є ядром національної ідентичності, нація без міфу не може існувати. Тому питання, чи існує український народ протягом багатьох років ставили не тільки російські, але й західні дослідники.

Міф – ідентичність – нація

Україна стала незалежною у 1991 році, але її мешканці дуже довго не могли визначитися зі своєю ідентичністю. Досягнення XIX століття, від публікації „Енеїди” Котляревського в 1798 році, через епоху романтизму, яка і в Україні була часом національного відродження, формування новітньої української мови (Іван Котляревський, Тарас Шевченко) і формування нових політичних і культурних еліт, на чолі з київським братством Кирила і Мефодія, аж до переосмислення поняття „Україна” і „українці” як контридеології офіційної позиції Російської імперії (Михайло Драгоманов, Михайло Грушевський), були практично знищені після 1876 року. Українська ідея стала для царської влади, а потім і для радянських лідерів синонімом небезпечного, агресивного націоналізму, а подальші події, наприклад, створення ОУН і їхня співпраця з Німеччиною проти СРСР надовго скомпрометували українські національні прагнення.

Творець міфічно-символічної парадигми Джон А. Армстронг розробив власну концепцію етнічної приналежності і найбільш повно описав її у своїй книзі „Нації до націоналізму”, розглядаючи, зокрема, феномен українського націоналізму. Слід зазначити, що Армстронг проводив дослідження українського націоналізму в період деколонізації європейських імперій, коли поняття „націоналізм” мало позитивні конотації, як ідеологія національного визволення. Це важливо тому, що зараз ідеї автора найбільше критикуються за ідеалізацію інтегрального націоналізму, і несприйняття небезпеки, яку він у собі несе⁵. Тим часом, Армстронг у праці „Український націоналізм, 1939-1945” пояснив, що „інтегральний націоналізм був лихоманкою, що охопила найбільш активні прошарки України, (...) але це легше зрозуміти, і, можливо, сприйняти саме в цій, а не в інших країнах, які мають більше можливостей проявити себе через розвиток держави, на підставі закону”⁶. Метою Армстронга,

зрештою, не були ОУН чи УПА, а скоріше бажання показати український націоналізм як захисну реакцію на націоналізм географічних сусідів⁷. У першу чергу його цікавила національна ідеологія, яка використовувала історичні міфи, які зміцнювали, і, може, навіть створювали національну ідентичність українців. Армстронг побачив силу політичного міфу, ядром якого були, вибірково, події з минулого України, основною масою – творчість Тараса Шевченка, Івана Франка і Миколи Костомарова, а оновленням і переосмисленням – діяльність Михайла Грушевського.

Згідно з Армстронгом, український націоналізм виник як відповідь на німецький і польський національний рух за незалежність в Галичині у ХІХ столітті. Проте, здається, що більше його цікавив не вплив Фіхте або Гердера на Дмитра Донцова, Степана Бандеру, чи Романа Шухевича, а більше процес „зачарування” світу і міфологізація реальності ідеологами українського націоналізму. Поступовий зріст національної самоідентичності, підкреслювання своєї унікальності, політична міфологізація часу і простору є значно важливішими для Армстронга, ніж політична діяльність ОУН-УПА. "Якщо коли-небудь існувала група, яка була готова боротися з труднощами, здавалося б, неможливими до подолання, це була ОУН. Кілька тисяч недосвідчених і недозброєних молодих людей не тільки вирушали на Схід, аби змінити радянську систему, але і мали відвагу кинути виклик, як тоді їм здавалося, непереможній німецькій військовій машині. У світі, де страх перед лицем нападу тиранії стає буденністю, такого роду доблесть вирівнює багато недоліків"⁸ – пояснює Армстронг, вбачаючи в ОУН-УПА „романтичний” та „волютаристський” рух.

Вірять у роль засновницького політичного міфу багато дослідників, зокрема, ті, хто досліджує Україну та інші пострадянські держави, які ще не завершили процес національного будівництва. Тарас Кузьо стверджує, що "виключно націоналізм може забезпечити альтернативний набір міфів і символів, які змогли б замінити дискредитовану радянську і марксистсько-ленінську спадщини та поєднати розпорошене суспільство (...). Націоналізм дає регіональним елітам ідеально допасовану легітимність їхніх прагнень суверенітету в момент розпаду імперії"⁹.

Наступність національної ідентичності поколінь залежить, згідно із переконаннями Армстронга, від комплексу міфів, які виходять за рамки часу і простору. "Наскільки ефективними будуть конкурентні міфічні структури в просуванні стабільної політичної системи,

залежить від змісту міфів та їхньої здатності витіснити міфи інших політичних систем”¹⁰. У етносимволічній парадигмі міф, символ, зв'язок і набір установок, як правило, є важливішим для тривалого існування нації, ніж суто матеріальні чинники. Випадок України, схоже, підтверджує тезу Джона Армстронга.

Історичний досвід кожної нації стає джерелом політичних міфів, які – збережені в колективній пам'яті нації – стають резервуаром енергії, що вибухає в переломні моменти. У 1991 році, після проголошення незалежності України, українські інтелектуали добре розуміли, що, зростаючий протягом багатьох десятиліть, аксіологічний вакуум необхідно заповнити змістом. Молоде суспільство потребувало сильного міфологічного підґрунтя, аби подолати етнічні та релігійні розбіжності, щоб перетнути егоїстичні інтереси окремих груп, щоб створити сильну державу. Але якщо міф, як пише Ролан Барт, це, в першу чергу, слово, повідомлення, система порозуміння¹¹, то в Україні навіть вибір мови був проблемою.

Політична міфологія Сполучених Штатів Америки може бути виражена в мові кожної діаспори, яка проживає в США, і це в жодному разі не послаблює її міцності. Американський міф про Місто на пагорбі (A City upon a Hill) Джона Уінтропа є міфом нереалізованого потенціалу; він не згадує того, що було, тільки показує, як може бути. Він не змушує наслідувати героїв (тому, що вони не існують), але стверджує, що кожен може стати героєм. Засновницький міф Сполучених Штатів забезпечує почуття ідентичності, є джерелом самоідентифікації, але він також не вимагає відмови від своїх коренів, тому що тут – всі чужі, мандрівники, які будуть створювати нову Землю Обітовану¹².

Американський засновницький міф, однак, є винятком. Україна має довгу історію і повинна оглядатися на міфічні "джерела часу", в той час, як в Україні навіть вибір мови є свого роду самоідентифікацією – мешканець, що розмовляє російською, має інші міфи, ніж його сусід, для якого рідна мова - українська. За даними дослідження, проведеного у березні 2013 року, 56 відсотків українців назвали своєю рідною мовою українську, 40 відсотків – російську, а 4 відсотки населення вибрали іншу мову, або не змогли відповісти на це питання¹³. Справа ускладнюється ще й тим, що російська поширена, в основному, в Східній Україні і в містах, в той час, як українська переважає на Заході країни і в селах. І ситуація не змінилася після проголошення незалежності, тільки Помаранчева революція і, пов'язані з нею соціально-культурні рухи намагалися

переглянути „українськість”, яка раніше сприймалася виключно через призму народного фольклору та націоналізму під прапором Степана Бандери (отже, так само, як в епоху Радянського Союзу). "Це абсурд, що в Україні необхідно бути міні героєм, щоб розмовляти українською!" – сказала якийсь час тому письменниця Ірена Карпа¹⁴.

Зараз ситуація змінилася, тому що українська мова стала мовою політики і суспільного життя, вона пов'язана з діяльністю неурядових організацій та проєвропейських політичних партій. Отримання українською статусу „мови політики”, може виражати суть українських національних міфів.

Міфи України після 1991 року

Дмитро Олександрович Горун, аналізуючи міфи сучасної України, в 2002 пише про існування трьох міфів, що функціонують в українському суспільстві: європейський міф, комуністичний міф і український (національно-романтичний) міф¹⁵.

Міф про Європу, як про місце загального процвітання, необхідний Україні, як спосіб вирішення багатьох проблем – безробіття, безнадії, злиднів та корупції. Українці бачать Європу, як міфічну землю щастя, до якої вони колись належали (як частина Польщі), і, зрештою, коли-небудь до неї повернуться. Європейський міф стоїть понад часом, і тому "повинен вирішити проблеми сьогоденного дня і майбутнього, ґрунтуючись на досвіді минулого"¹⁶.

Вілен Горський описує ряд міфологем, що створилися довкола міфу про Європу: проїнята месіанськими настроями міфологема України-рятівниці Європи. Саме Україні, вважають приборчани цієї позиції, судилося звільнити людство від руйнівних однобічностей Заходу та Сходу¹⁷, врятувати Європу від кризи, від загинання; Україна – центр Європи. В сучасній українській суспільній думці образ Європи – це образ жаданого ідеалу, втілення Істини, Добра й Краси. Виявом цього є й численні декларації про „повернення у Європу”, „прилучення до Європи”, які проголошуються під час політичних дебатів, наукових дискусій або культурних акцій¹⁸. Подекуди тенденція ця набирає комічного присмаку, „збагачуючи” українську мовну палітру такими неологізмами, як „євроремонт”, „єврообслуговування”, „євровікна”, і які повинні підкреслити якість і бренд¹⁹.

Комуністичний міф в Україні діяв відповідно до тієї ж схеми, що і європейський міф, із тією лише різницею, що міфічна земля щастя – це неіснуючий СРСР із ідеалізованою, широко окресленою

слов'янською спільнотою. Міф цей додатково підтримується ностальгією за чорно-білим, спрощеним поглядом на світ і образи на "поганий" Захід і Сполучені Штати. За словами Олександра Литвиненка, "коли імперія "відпускає" колонію, перший спосіб полягає в моделюванні розвитку столичної еліти за прикладом метрополії, щоб продовжувати "старі добрі часи"²⁰. Створення комуністичного міфу було звичайною захисною реакцією на невпевненість у майбутньому після розпаду СРСР.

Третій міф – це насправді вся українська націоналістична міфологія, яка виросла із "мовчазного протесту проти "неповноцінності" української культури та комплексу "молодшого брата" по відношенню до Росії, а потім і офіційної комуністичної міфології"²¹. Ключовими особливостями цієї міфології є віра в месіанізм українського народу і віра в те, що після стількох страждань Україна заслуговує на спеціальну нагороду від Бога чи історії, ідеалізація власної історії, а також її витоків із найдавніших часів – від скіфів, антів, трипільців, кіммерійців, індоєвропейців і, нарешті, ідеалізація українського народу, як кращого від його сусідів.

Міфотворчі спроби можна приписати творцям епохи романтизму Миколі Костомарову, Тарасу Шевченку чи Пантелеймону Кулішу, хоча тільки в 90-х роках ХХ століття вони стали насправді важливими в творенні української національної ідеї. Для українських романтиків характерним був пошук українського національного духу, схованого в народній культурі та релігії. Дух нації – це свого роду голос Бога, втіленням духу народу відтак є сам народ, а не його еліта²². Українські романтичні міфи чудово пристосовані до зміцнення національної ідеї в молодій країні, але їхнє фольклорне коріння тільки поглиблювало поділ мешканців на російськомовних містян на україномовних сільських жителів.

У 2002 році Д. Горун підкреслював, що, хоча українське суспільство переживає кризу ідей, все ж Україна і досі не має єдиної міфології, яка могла б стати основою для сильної національної ідеї. Але виявилось, що сьогодні його погляди не відповідають дійсності.

Міф і народження нації

Починаючи з дев'ятнадцятого століття, в Європі домінують переконання, що найбільш важливим джерелом самоідентифікації людини є її почуття приналежності до певної національної спільноти. І чим більше підкреслювалося, що основою особистості кожної людини є не релігія, а народ, тим більше функцій, раніше

зарезервованих для релігії, приписувалося нації. Суверенна нація набула майже містичного значення – це вже не була просто група людей, пов'язаних між собою спільністю походження і культом предків, але окремий об'єкт, який мав власну долю, власне бачення світу і право на його реалізацію. Християнство, приймаючи від євреїв ідею освячення народу за допомогою релігії, надало нації священний першоелемент²³. Це почуття святості, яке сприяє національній ідентичності, було підкріплене величчю міфічних оповідань, які є невід'ємною частиною історії.

Процес зачаровування світу, міфологізації фактів, навіть якщо у своїх намірах він не завжди був політичним, то таким швидко ставав. Усе, що будує національну самосвідомість, визначає унікальність певної групи і задовольняє колективну потребу в уточненні, стає інструментом влади. Політична міфологізація включає в себе простір і час: символічно освячує важливе місце (великі битви, переломні події), а також дату, створюючи альтернативний політико-історико-міфологічний календар. Колективна пам'ять, таким чином, стає сховищем політичних міфів, про які нагадують річниці та пам'ятні дати.

В Україні створення політичних міфів, що сакралізували український народ, почалося відразу після проголошення незалежності в 1991 році. Під керівництвом різних лідерів, особливо за часів правління президента Віктора Ющенка (2005-2010), було розроблено нову політику, яка повинна була сприяти відділенню України від російського впливу, зменшуючи поділ на Східну і Західну Україну і, насамперед, для створення згуртованої української нації. Українці, які в 1991 році і пізніше почали навчатися у школі, вже не пам'ятають іншої реальності, ніж українська держава. "Україна в її нинішніх кордонах для них – реальність, яка не викликає сумнівів. Повнолітні в 2013 році громадяни України (...) це на сьогодні біля 7 млн осіб, понад 15% населення"²⁴. Саме українці, виховані по нових підручниках історії, де прославлявся український народ і його герої, були рушійною силою протестів Помаранчевого майдану в 2004 і Революції гідності у 2013-2014 роках.

Джон-Пол Химка, розглядаючи міфи як ідеологічну версію історії, описав міфотворчу діяльність офіційних представників державної влади України: "У червні 2007 року офіційно відзначається сторіччя з дня народження командира УПА Романа Шухевича. Незабаром Українська Пошта надрукувала поштову марку на честь Шухевича, на якій були емблеми ОУН і УПА. Трохи згодом Ющенко

посмертно присвоїв звання Героя України Роману Шухевичу. (...) На початку 2010 року перед завершенням каденції на посту Президента, Ющенко посмертно присвоїв звання Героя України Степану Бандері, лідеру радикального крила ОУН, відповідального за етнічні чистки у роки Голокосту"²⁵. Химка, будучи українцем, висловлює дуже критичне ставлення до української історичної політики, міфологізації Голодомору та українських націоналістичних організацій ОУН і УПА. Розуміючи владу політичних міфів, він все ж критикує вибір крайніх націоналістів на роль народних героїв, довкола яких побудована нова українська національна ідея, визнаючи одночасно, що істина є цінністю сама по собі, а міфи, навіть якщо вони консолідують український народ, не можна будувати на вибірковій інтерпретації історії.

Аналогічні аргументи наводить Девід Р. Марплз, підкреслюючи, що ядром політичної міфології України після 1991 став міф про мучеництво, в якому персоніфікована Україна представлена жертвою Росії, Польщі та Третього Рейху. Тому втіленням образу українського героя стають солдати УПА, яким приписуються ідеалізм, самопожертва, мужність, звитяга і лицарство. Подібна міфологія також відноситься до часів Козаччини²⁶.

Слід зазначити, що, на думку більшості українських політологів, українці дуже вибірково ставляться до історії ОУН-УПА, а сам Бандера асоціюється у них, насамперед, із боротьбою за незалежність, а не з етнічними чистками. "Сьогодні українці, які вважають Бандеру героєм, ставляться до нього і його руху, як до непримиренної опозиції до Радянського Союзу в 1939-1955 рр. Ніхто не схвалює насильства над поляками і євреями, але для більшості значення Бандери і націоналістів полягає в головній мірі на їхній відмові від усього радянського, відмежування від антиукраїнських образ і безумовній відданості справі незалежності України. Бандера і націоналісти також сприймаються, як абсолютна протилежність корумпованим, некомпетентним і корисливим українським елітам, які невміло управляють Україною уже понад двадцять років. Звичайно, таке прочитання історії України є одностороннім і потрібно пам'ятати, як хороші, так і погані речі, які зробили Бандера та націоналісти. Але одностороннє прочитання історії не рідкість, особливо серед націй, які борються за збереження своєї недавно отриманої незалежності"²⁷, – говорить Олександр Мотиль.

Цю думку також поділяє і Микола Рябчук. Автор звертає увагу на те, що для більшості українців вибір не полягає на виборі між

націоналістичною диктатурою в стилі ОУН-УПА і європейським баченням ліберальної демократії. Більшість із них зробила цей вибір давно. Справжнім вибором є захист суверенітету, гідності та приналежності, або відмова від них на користь Росії та людей, їй підлеглих. У цих умовах, ваги набирає частина спадщини Бандери, яка стосується патріотизму, національної солідарності, посвячення себе ідеї та ідеалістичної відданості спільним цілям і цінностям²⁸. Рябчук переконаний, що Україна, як молода держава, потребує міфів, щоб консолідувати суспільство, навіть якщо міфи ті будуть суперечливими, як, зрештою, і значна частина політичних міфів інших народів.

Наталія Амельченко стверджує, що саме пошуки „душі” нації призвели до хаотичного творення міфічних „арійців”, „трипільської культури”, „козацької вольниці” як джерел української ментальності. Аби процес творення міфів істориками та філологами міг вийти поза межі книжкової продукції та паранаукового дискурсу і стати, нарешті, живим міфом, який буде мобілізувати суспільство, поєднувати людей, змушувати діяти, він (міф) повинен „резонувати” із важливими людськими потребами та їхнім досвідом. Міф повинен бути частиною екзистенції, а без цього, твердить науковець, залишиться тільки „гарною картинкою”, але не міфом, бо не матиме резонансу із досвідом сучасного покоління. Український філософ, один із підписантів „Відкритого листа до лідерів української демократичної опозиції щодо участі партії „Свобода” у Комітеті опору диктатурі”²⁹, Наталія Амельченко, від самого початку мала дуже критичне ставлення до базування офіційної історичної політики України на минулому. А в 2008 році вона писала, що основою для національного міфу не може залишатися Велика Вітчизняна Війна, радянське чи австро-угорське минуле, ані міфи про козаччину – „жоден міф про минуле, який буде реанімувати повернення до коріння, нас не поєднає, бо сучасні мешканці України мають різне минуле, різні цінності і свята. (...) Треба зробити все можливе, щоб новий український міф створювався не на основі міфології „відродження”, а брав за основу майбутнє”³⁰. Амельченко неодноразово виступала проти етнічного визначення нації в Україні і пошук міфів, які таке визначення підтверджують: „Етнічний образ нації був створений філологічними націоналістами (за визначенням Ярослава Грицака). Вони вважають, що нація – це єдина група зі спільним походженням, культурою, мовою та певною історією. Уособленням такого

розуміння українського народу був президент Віктор Ющенко, який саме такий образ популяризував і сам в нього вірив. (...) Таке етнічне розуміння нації може бути небезпечним. Це викликає у людей, які не є етнічними українцями, напруженість і створює чужих на своїй землі”³¹.

Офіційна політична міфологія України, побудована довкола радикальних націоналістичних рухів і деміфологізованого минулого, як і передбачила Н. Амелеченко, не тільки не змогла поєднати українську націю, але стала ще одним аспектом поділу, тим паче в часи президентства Віктора Януковича, який змінив курс історичної політики. Міф жертви, який був суттю офіційної історичної політики України, ідеально вписувався в спосіб мислення старшого покоління українців, незалежно від їхніх політичних поглядів та розуміння самого слова „українськість”.

Вище згадана месіанська міфологічна схема, побудована навколо ідеї „обраного народу”, ідеї незаслужених страждань та історичної місії, відповідає потребам тієї частини українського суспільства, яке не віднайшло себе у новій ситуації після розпаду Радянського Союзу і створення незалежної держави. Молоде ж покоління українців потребує інших міфів та інших героїв. Вони не бажають бачити Україну в ролі жертви, а частиною Європи, їх не цікавив націоналістичний радикалізм ОУН і УПА тому, що це не поєднувалося з європейськими цінностями.

Національна самосвідомість молодого покоління українців формується під час шкільного навчання, тому всі молоді громадяни України отримують однакові знання з української мови, української історії, географії та літератури. Вони вивчають дисципліни в однаковому обсязі від Маріуполя до Ужгорода. "Вони знайомляться не тільки з поезією Шевченка, але і з переконанням, що він Пророк, „наше Все”, альфа і омега національної культури. Дізнаються про героїчну (але і анархістську) традицію козацтва, вбирають в себе розповідь, згідно із якою український народ "вічно" (принаймні останні тисячу років) не тільки боровся за незалежність, але й "соборність", цілісність усього українського етнічного ареалу в межах однієї держави. Символічні місця ж такої України не лежать на заході чи на сході країни. Захід занадто західний, занадто мало в ньому козаччини і Шевченка. Схід взагалі немає ніякої історії, яка сягала б поза дев'ятнадцяте століття. "Символічним" центром України є центральна Наддніпрянщина: її серце б'ється в Києві, Каневі та Чигирині, в Холодному Яру і на Хортиці”³².

Таке спільне для всіх молодих українців патріотичне підґрунтя стало основою створення нових міфів, змістом яких стали протести на Майдані і наступні події на сході України.

Українські міфи після Євромайдану

Олександр Зінченко, історик і журналіст українського порталу „Історична правда”, пояснює, чому Україна потребує зміни поколінь, аби зрозуміти власну історію і називає те, що комунізм зробив із його країною "ампутацією пам'яті", "трепанациєю черепа і виколупування головного мозку ложкою"³³. Це жахливе порівняння відображає ситуацію України після здобуття незалежності в 1991 – відсутність будь-якої соціальної пам'яті, яка може об'єднати глибоко розколоте суспільство. Ця відсутність міфічно-символічного капіталу, який „згори” спробували заповнити офіційною історичною політикою, була основною перешкодою на шляху до зміцнення ідеї нової української держави і робила неможливим об'єднання української нації.

За Ентоні Смітом, нація – це "визначена (окреслена) людська спільнота, що живе на рідній землі, має спільні міфи і спільну історію, спільну суспільну культуру, єдину економіку і загальні для всіх членів права і обов'язки"³⁴, і тому постає питання про те, чи у 1991 році існувала українська нація. Навіть якщо припустити, що основні критерії були дотримані, такі, як існування спільної мови³⁵, спільної віри в етнічну приналежність, усвідомлення існування національної ідентичності, почуття державності³⁶, то, як і раніше, вражає відсутність бази спільних ідей, спільної символіки і міфології, єдиної психологічної системи, які могли б побудувати ідентичність нації. Національна ідентичність підживлюється загальною історією та культурою, але також потребує постійної інтерпретації, оновлення, підсилення спогадів, цінностей, символів, міфів і традицій. Потребує емоційних зв'язків, які виникають в процесі колективного переживання національної культури і національної історії. Вона потребує свіжої крові і жертв, принесених на національний вівтар.

Кров і жертви були надані Євромайданом, який став невичерпним джерелом міфів і символів, даючи початок новій політичній міфології України. Ще в 90-тих роках відомий гурт „Тартак” співав:

Національна ідея, як засіб спекуляції.

Здобули державу, втратили націю...

Коли ж у народу більше немає відваги,

Немає власної гордості, немає самоповаги,

*Коли кожен за себе у своїй хаті скраю –
У такого народу і героїв немає!
Я не хочу бути героєм України –
Не цінує героїв моя країна!...*

Сьогодні Україна має і цінує своїх героїв³⁷.

21 листопада 2013 року Віктор Янукович оголосив про припинення підготовки до підписання Угоди про асоціацію з ЄС, руйнуючи надії українців на краще майбутнє. Янукович, так само як і В. Путін, який змусив першого ухвалити саме таке рішення, не розуміли всієї сили міфу про Європейський Союз і його міцність у свідомості українців. Динаміка подій Євромайдану здивувала навіть самих протестувальників, які самоорганізувалися через соціальні мережі без ніякої ідеологічної чи логістичної підтримки з боку жодної політичної сили. Уперше саме люди диктували правила гри, а опозиція, яка приєдналася до протестувальників трохи згодом, відіграла другорядну роль. Це вже не було повторення Помаранчевої революції 2004 року, коли вірилося кожному слову Юлії Тимошенко чи Віктора Ющенка. Цього разу це була „Революція гідності”, яка надавала слово самим українцям³⁸. Загально прийнятим вітанням на Майдані стало привітання бандерівців „Слава Україні! – Героям слава!”, але цілком відірване від свого ультра націоналістичного походження.

Євромайдан став центром нової української політичної міфології, забезпечуючи символами, образами і міфами, заповнюючи аксіологічну порожнечу, яку відчувала більша частина населення. Все так, як писав Еліаде: за допомогою нових образів і символів, міф Євромайдану почав розповідати свою історію, розкривати таємниці, давати знання, допомагати розумінню³⁹. За допомогою аналізу змісту українських ЗМІ і соціальних мереж, стає ясно, що жертви Євромайдану дуже швидко стають новими героями української нації, зміцнюючи її внутрішню єдність і служать зразком для наслідування і формування нової системи цінностей. Вороги Євромайдану (бійці підрозділу „Беркут”, снайпери, Янукович і його політичні прихильники) стали уособленням метафізичного Зла, яке можна подолати тільки за допомогою соціальної солідарності, що стала нормою життя українців під час вище згаданих подій, так як і нова міфологія стала інструментом зміцнення національної самосвідомості.

Міф має безліч функцій – містичну, яка дозволяє людині заглянути в таємниці всесвіту і зрозуміти трансцендентний вимір буття; космологічну, яка дозволяє подолати страх існування в світі хаосу і надати сенс існуванню. Для сфери політики, однак, найбільш

важливою функцією міфу є соціологічна функція, яка складається з "підтримки і виправдання певного соціального порядку"⁴⁰ та четверта – педагогічна, яка показує, як потрібно жити, надає взірці та підштовхує до їхнього наслідування. Українські політики від 1991 року намагалися створити міфи, які могли б стати інструментом влади. Деякі з них стали важливою частиною української культури, такі, як міф про Голодомор, що поділяється більшістю населення; міф про ОУН-УПА було скеровано до вузького кола людей, радикалізуючи настрої Правого Сектору і його послідовників. Навіть офіційна історична політика, однак, не створила міфу сучасної України, який поділяють усі, який став би основою національної ідентичності, надаючи форму сьогоденню і впливаючи на майбутнє.

Євромайдан і супутні події стали ядром нової української міфології. Наталія Дев'ятко зазначила, що на Майдані 2004 року народився і почав жити міф, а люди раптом стали нацією з власною історією і пам'яттю⁴¹. Але тільки на Майдані 2013-2014 рр., коли звичайні громадяни, а не політики, почали говорити про національну єдність між мешканцями країни, коли народилося відчуття сили, але сили творчої – не руйнівної. Українці здивували самі себе, уникаючи анархії під час протестів – люди організувалися, ввели свій власний порядок, розподіляли між собою обов'язки. Народ майже по усій країні проявив солідарність із протестувальниками. Відродилися козацькі архетипи – з традиційним одягом, відповідним кодексом честі, зачісками, вірою. Козаччина, яка раніше була чимось на зразок інструментально використаного фольклору, екзотичною прикрасою, стала невід'ємною частиною нової української міфології⁴².

Варто відзначити, що Євромайдан географічно не обмежений Києвом, кожне містечко мало свій власний Майдан, із символами, національними прапорами. Саме тому „Майдан” – психологічний феномен, із серцем у Києві – це ядро нового політичного міфу України⁴³. Таке почуття національної інтеграції та солідарності може викликати тільки живий міф, особливо міф кровопролиття. Майдан 2004 року, також відомий як Помаранчева революція, був політичним Майданом, а Євромайдан став подією, яка в очах українців набрала міфічного значення. Це було повстання проти усієї системи нищення людської гідності, і, як будь-яка інша революція, опиралося на майже релігійну віру в можливість цілковитого оновлення, докорінної зміни світу.

Самі українці – журналісти, блогери, політологи, а також звичайні мешканці швидко оцінили значення Євромайдану і наступних подій

не тільки у політичному чи економічному контексті, але і в контексті символічному і навіть міфологічному:

„Це вже не був звичайний протест, в центрі Києва народилася нова країна – країна мрій. Тисячі чоловіків і жінок змінили затишні домівки на намети на Майдані. З димом вогнищ вони вдихали запах свободи. Через нього, як вірус, передавався дух супротиву. І тут пролилася перша кров...”⁴⁴, – фрагмент фільму „Революція гідності”.

„Перед лицем ворога сильний народ об'єднується. Наша сила в єдності!”⁴⁵, – Святослав Вакарчук, музикант.

„У Києві молодь масово записується в добровольці і військкомати, готується до війни. Такої кількості українських прапорів я там ніколи не бачив – дуже великий патріотичний підйом. На очах народжується українська нація. Ось де духовні скріпи!”⁴⁶ – депутат Госдуми РФ, член партії „Справедлива Росія” Ілля Пономарьов.

„Друзі Українці, Вас усіх від усього серця вітаю з Днем Народження нашої України. З першим днем народження, адже фактично вона народжується зараз. Я щасливий, що я українець. Зі святом! Слава Україні!”⁴⁷ – Семен Семенченко, командир батальйону „Донбас”, росіянин за походженням.

„Нова нація народжується на очах здивованого світу”⁴⁸ – Борис Філатов, депутат ВРУ.

„Коли все закінчиться, Україна залишиться з армією, національною ідеєю, символікою та дорогою до Європи. Росія – з безіменними могилами”⁴⁹, – Леонід Волков, російський опозиційний політик.

Символічного значення набули навіть могили предків. Великої популярності у соціальних мережах набула історія Тетяни Малахової: „Це випадок 20-річної давності. Я жила в Горлівці, а за містом, в селі Зайцеве, у нас була дача – симпатичний сільський будинок із величезним садом. Якось в автобусі Микитівка – Зайцеве виникла невелика суперечка – якою мовою говорили корінні жителі Донбасу. Багато хто стверджував, що Донбас – це Росія, і російська мова тут головна споконвіку. Інші спростовували, але крапку в суперечці поставила старенька бабуся. Вона суворо подивилася на захисника "російського світу" і запитала: "Де могили твоїх діда і баби?" Чоловік відповів, що старенькі поховані у Володимирській області, а батько, який приїхав піднімати Донбас, похований в Горлівці. Бабуся підняла вгору чорний кривий палець: "Оце я і хотіла почути! А мої дід і баба, прадід і прабаба, прапрадід і прапрабаба поховані у цій землі! І всі вони розмовляли українською!

І всі були українцями! Тепер ти зрозумів, чия це земля?”. Минуло 20 років. Цієї бабусі вже немає на світі, її Батьківщину бомбить Росія, але дуже хочеться, щоб її просте і мудре пояснення почули сьогодні!”⁵⁰. Питання про могили предків дуже швидко стає частиною процесу національної самосвідомості, а символіка землі, освяченої могилами предків, стала частиною нової української міфології.

Кожен народ потребує засновницького міфу. До цих пір Україні не вдалося зробити вибір між Київською Руссю і Австро-Угорською Галичиною, між вибірково прийнятою історією українських націоналістичних організацій ОУН і УПА, та Голодомором і Повстанням Хмельницького, між мученицьким минулим і мріями про „повернення в Європу”. Політичні міфи, що базуються на спільному корінні, в Україні не справджуються. Не тільки тому, що вони виключають значну частину суспільства в етнічному плані, але й тому, що функціонування цих міфів вимагає більших ресурсів соціальної пам'яті, яка систематично знищувалася за часів панування інших держав: Польщі, Австро-Угорщини, Російської імперії чи СРСР.

Нова політична міфологія України, побудована навколо Євромайдану, має усі шанси стати основою для нового символічного порядку і встановлювати свої власні концепції реальності. Це не тільки інтерпретація подій минулого, але, перш за все, спільне бачення майбутнього.

Засновницький міф є основою національної самоідентифікації, що зберігає спадкоємність проживання народу на певній території, це гарантія прав на землю. Відроджується почуття вкоріненості, створюється система цінностей і зміцнюються зв'язки різних груп; міф буде площиною співпраці, і тому не тільки зберігає традиції, але й буде майбутнє.

Процес ідентифікації з групою, однак, також тісно пов'язаний із пошуком ворога. Сила нової української політичної міфології відразу показала свою офенсивну і виключаючу функції. Поділ на „ми – вони” йде на крок попереду кожної революції. Сучасні міфи реалізуються не тільки через розповідь, але й за допомогою суштєвних образів, якими сповнений Інтернет – професійні та аматорські фільми про героїв Євромайдану переплітаються із зображеннями жахів, що здійснюються сепаратистами на сході України, сакралізація української нації супроводжується пошуками зрадників, поруч із героями з'являються карикатури ворогів.

Національні міфи – це, в першу чергу, символічна матриця, що надає форми соціальній реальності форму – визначає ідентичність, зміцнює довіру і віру, яка об'єднує народ у труднощах на шляху до кращого майбутнього. Отже, навіть, якщо частина українського суспільства відчуває себе виключеними з новітньої історії, яка пишеться саме зараз, більшість українців отримали нову політичну міфологію як стимул до змін, соціальної консолідації та національного відродження.

1. *Smith A D. Nacjonalizm, Sic!* / Smith A.D. – Warszawa, 2007. – С. 33.
2. *Descombes V. To samo i inne. Czterdzieści pięć lat filozofii francuskiej (1933-1978)* / tłum. B. Banasiak, K. Matuszewski. – Warszawa, 1997.– С. 128.
3. *Протилежну* думку висловлює Р. Бартез, котрий у своїх книгах дуже широко визначав міф, одночасно підкреслюючи, що міф не є чимось постійним у людському існуванні, над міфом можна панувати, деміфологізувати реальність за допомогою ретельного мовного аналізу.
4. *Campbell J. Potęga mitu* / Campbell J. – Kraków, 1994. – С. 211.
5. *Fukuyama F. Historia ładu politycznego. Od czasów przedludzkich do rewolucji francuskiej* / Fukuyama F. – Poznań, 2012. – С. 54-55.
6. Противником міфологізації українських націоналістичних організацій ОУН і УПА є Джон-Пол Химка, котрий закидає працям Армстрога анахронізм і використання неповних джерел. Армстронг насправді аналізував український націоналізм, беручи інтерв'ю у живих членів ОУН і УПА та аналізуючи документи тих організацій. Але він не знає історію злочинів проти поляків та євреїв, скоєних українськими націоналістами : *Himka John-Paul. Collaboration and or Resistance : The OUN and UPA during the War; Ukrainian Jewish Encounter Shared Narrative Series: Conference on Issues Relating to World War II, Potsdam, 27-30 June 2011* [Електронний ресурс] / Himka John-Paul. – Режим доступу : https://www.academia.edu/577915/Collaboration_and_or_Resistance_The_OUN_and_UPA_during_the_War.
7. *Armstrong John A. Ukrainian Nationalism, 1939–1945* / Armstrong John A. – New York : Columbia University Press, [1955] 1963. – С. 23.
8. Там само. – С. 8.
9. Там само. – С. 283.
10. *Kuzio Taras. Ukrainian nationalism w: „Journal of Area Studies”*, 1994, 2:4 [Електронний ресурс] / Kuzio Taras. – Режим доступу : – [http://www.taraskuzio.net/Nation%20and%20State%20Building_files/Kuzio_Nationalis .pdf](http://www.taraskuzio.net/Nation%20and%20State%20Building_files/Kuzio_Nationalis.pdf), 6 – С., 83-84.
11. *Armstrong John A. Nations before Nationalism. Dz. cyt.* – С. 167.
12. *Barthes R. Mit i znak* / Barthes R. – PIW, Warszawa 1970. – С. 25.
13. *Siewierska-Chmaj A. Mit polityczny jako fundament ideologii* / A. Siewierska-Chmaj // *Przekazy polityki, Rzeszów-Kraków-Zamość.* – 2009. – С. 29-32.
14. *Pogorzelski P. Barszcz Ukraiński* / Pogorzelski P. – Gliwice, 2014. – С. 52.
15. Там само. – С. 56.
16. *Aleksandrowicz Gorun D. Mity współczesnej Ukrainy* / D. Aleksandrowicz Gorun // *Sprawy narodowościowe.* –

Poznań. – 2002. – 21/20026. – С. 56. **17.** Там само. – С. 181. **18.** Горський В. С. [Електронний ресурс] . – Режим доступу : <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Culturology/uvuk/UkraineEurope/Europe.html>. **19.** Горський В. С. Україна-Європа: погляд з обох боків. Універсальні виміри української культури / Горський В. С. – Одеса, 2000. – С. 6-26. **20.** Шайгородський Ю. Міфотворчість в Україні як соціальна технологія [Електронний ресурс] / Шайгородський Ю. – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/ukrpolituk/3/5.pdf> **21.** Литвиненко О. В. Інформаційні впливи і операції: Теоретико-аналітичні нариси : монографія / Литвиненко О.В. – К. : Нідс, 2003. – С. 88-89. **22.** Aleksandrowicz Gorun D. Цит. праця. – С. 183. **23.** Pawluczuk W. Ukraina. Polityka i mistyka / Pawluczuk W. – Kraków, 1998. – С. 59-66. **24.** Siewierska-Chmaj A. Religia a polityka. Chrześcijaństwo / Siewierska-Chmaj A. – Warszawa, 2013. – С. 82-95. **25.** Olszański T. A. Więcej jedności niż podziałów. Zróżnicowania wewnętrzne Ukrainy // «Punkt widzenia» nr 40/2014. – Warszawa 2014 [Електронний ресурс] / Olszański T. A. – Режим доступу : http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/pw_40_wiecej_jednosci_niz_podzialow_net.pdf. **26.** Himka J.-P. Challenging the Myths of Twentieth-Century Ukrainian History // The Convolutions of Historical Politics [Електронний ресурс] / Himka J.-P. – Режим доступу : https://www.academia.edu/2033835/_Interventions_Challenging_the_Myths_of_Twentieth-Century_Ukrainian_History_. **27.** Marples D. R. Heroes and Villains: Creating National History in Contemporary Ukraine / Marples D. R. – Budapest-New York, 2007. – С. 139. **28.** Motyl A. Ukraine, Europe, and Bandera / A. Motyl // Cicero Foundation Great Debate Paper. – March 2010. – no. 10/05. – С. 9. **29.** Riabczuk M. Bandera's controversy and Ukraine's future // «Russkii vopros» 1/2010, \ [Електронний ресурс] / М. ;Riabczuk. – Режим доступу : http://www.russkiiivopros.com/?pag=one&id=315&kat=9&csl=46#_edn16. **30.** Відкритий лист до лідерів української демократичної опозиції щодо участі партії «Свобода» у Комітеті опору диктатурі [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://zaxid.net/news/showNews.do?vidkritiy_list_do_lideriv_ukrayinskoji_demokratichnoyi_orozitsiyi&objectId=1251995. **31.** Амельченко Н. Інтерв'ю [Електронний ресурс] / Амельченко Н. – Режим доступу : <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page81-1318.html>. **32.** Амельченко Н. Політичний міф і сучасність [Електронний ресурс] / Амельченко Н. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=yMG3kx5AbNE>. **33.** Olszański T. A. Цит. праця. – С. 13-14. **34.** Pogorzelski P. Цит. праця. – С. 221. **35.** Smith A.D. Цит. праця. – С. 25. **36.** Мовний критерій в Україні є досить неоднозначним. Згідно з дослідженнями Київського міжнародного інституту соціології у 1991-2003 роках, біля 30% мешканців України самовизначились як «російськомовні українці», 47,6% як „україномовні українці”, більш ніж 14% як „російськомовні росіяни”, решта як „інші етнічні групи” [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://kiis.com.ua/materials/articles_HVE/16_linguaethnical.pdf. З іншого боку, американський Інститут Геллапа в 2008 році проводив опитування і давав можливість вибору мови анкети. 83% мешканців України вибрали анкету російською мовою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gallup.com/poll/109228/Russian-Language-Enjoying-Boost-PostSoviet-States.aspx?version=print>. Можна припустити, що у новіших дослідженнях зросте відсоток «україномовних українців», але на такі дослідження ще треба зачекати.

37. *Waldenberg M. Narody zalezne i mniejszości etniczne w Europie Środkowo-Wschodnie / Waldenberg M. – Warszawa, 2000. – С. 23-24.* **38.** *Україна* має нових героїв, людей, котрі протестували на Майдані і людей, що захищають країну від проросійських сил на Сході. Це, для прикладу, козак Михайло Гаврилюк, котрого бійці «Беркуту» роздягли на морозі і знущалися, одночасно знімаючи відео знущань на телефони [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://foreignpolicy.com/2014/01/27/cossack-at-the-heart-of-kiev-protests-refuses-to-give-in/>, сотник Володимир Парасюк, виступ котрого підштовхнув людей до подальшої боротьби [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2014/02/24/7016048/>, Семен Семенченко, комбат «Донбасу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2014/09/1/7036436/> і багато інших, на чолі з «небесною сотнею», котрі вже стала невід’ємним елементом української популярної культури [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.coolmojito.com/artist/P-Lyve/1/1013653>, <http://nebesnasotnya.com.ua/>

39. *Революція гідності. Як це було (відеохроніка)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26702443.html> **40.** *Eliade M. Czas święty i mity / Eliade M. // Antropologia kultury. Wiedza o kulturze, tom I, red. A. Mancwel. – Warszawa, 2001. – С. 112.* **41.** *Campbell J.* Цит. праця. – С. 61.

42. *Дев’ятко Н. В.* Міф як основа відродження національної свідомості через ЗМІ [Електронний ресурс] / Дев’ятко Н. В. – Режим доступу : <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2197> **43.** *Згадані мотиви найчастіше з’являються на аналізованих інтернет-ресурсах таких як <http://maidanua.org/>, <http://www.segodnya.ua/> та ін.* **44.** Пишучи про ядро міфу, так як і Ганс Блуменберг, визнаємо, що це є ідентифіковане оповідне ядро міфу, що має високий рівень тривалості і тк само високі можливості творення варіацій : *Blumenberg H. Praca nad mitem / Blumenberg H. – Warszawa, 2009. – С. 32.*

45. <https://www.youtube.com/watch?v=qukYAIUHX6k> **46.** Фрагмент фільму „Революція гідності” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=qukYAIUHX6k> **46.** Стаття інтернет-видання газети «Сегодня» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/na-glazah-rozhdaetsya-ukrainskaya-naciya-deputat-gosdumy-rf-514489.html> **47.** Стаття інтернет-видання газети

«Комсомольская правда в Украине» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kp.ua/politics/467187-semenchenko-ukrayna-rozhdaetsia-seichas> 48. Пост в соціальній мережі Фейсбук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/borys.filatov/posts/676234509125116> 49. Пост в соціальній мережі Твіттер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://twitter.com/leonidvolkov/status/504650530640371713> 50. Інтернет-сторінка громадської організації Інформаційний центр “Майдан-Моніторинг” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://maidanua.org/2014/11/tak-chyuyatse-zemlya/>

Siewierska-Chmaj Anna, Bilousova Iryna. Ukrainian national identity in the context of political mythology of Euromaidan

Article by Anna Siewierska-Chmaj and Iryna Bilousova is centered around the issues of national identity and political myth of modern Ukraine. The authors argue that it is very difficult to imagine a nation without political myths that shape collective consciousness. While the public may be combined only fairly loose knot of common interest, inasmuch nation needs a lot stronger ties. Those that help transcend group interests, to cross the threshold of individual self-interest and compel people to act across boundaries. The existence of the great mythical narrative is therefore a vital need for each group, which aspires to become the nation. By maintaining ties group, redefining cultural patterns, providing a common axiological ground, myths shape the social reality at almost every level of her. In the political sphere, perhaps even more strongly than in any other. They are the building blocks of national identity, the source of sociopolitical revitalization, they repeatedly social energy can be released. Nothing better than myths do not form political self-consciousness, nothing can replace the great symbolic capital.

The analysis of political myths, both those currently functioning as well as the old, it is clear that the political mythology is often a reaction to rapid changes, particularly those associated with bloodshed. Jung’s archetype of the death-rebirth becomes a basis for a coherent mythology – it rationalises defeat and tame it mentally. Lost violates the sense of order and security, therefore the blame is designed on someone else – a traitor, a stranger. The historical truth in the face of political myth almost always loses, but is rescued national pride and belief in the existence of a metaphysical Order. Myths do not have to prove, so you can not believe after all – they give a constant point of reference in the world of chaos, create a semblance of order where the balance has been upset. This is why political myths grow in places where conflicts wrested holes in the social fabric, fill the slots on petrified ideologies.

According to the authors of the article for any great collective myth it is not only a story, but something really existing, influencing the attitudes adopted and decisions taken, is the source of widely shared knowledge, and while he is not

asking for justification. Myth, then, is the core of national identity, a nation without myth cannot exist.

The authors analyze whether and when we can talk about the existence of the Ukrainian nation. Historical experiences of each nation become a source of political myths that – stored in the collective memory of the nation – act as a reservoir of energy, triggered the breakthrough moments. In 1991, after the proclamation of independence by Ukraine, Ukrainian intellectuals were aware of this, increasing for decades, axiological void that needed to be filled with content. Young nation needed a strong, mythological substrates are overcome ethnic and religious divisions to cross the selfish interests of individual groups, to create a strong state.

Authors of this article conclude after analyzing the Ukrainian media, especially social networking sites, that Euromaidan became the focal point of the new Ukrainian political mythology, providing symbols, images and myths, filling the void axiological previously felt by a large part of the population. Exactly how Mircea Eliade wrote, through new images and symbols, myth of Euromaidan began to tell its own story, reveal secrets, deliver knowledge, facilitate learning. Victims of Euromaidan very quickly become the new heroes of the Ukrainian nation, strengthening its internal cohesion, providing patterns of behavior and building a new system of values. Enemies of Euromaidan (Berkut officers, snipers, Yanukovich and his political supporters) started to identify metaphysical evil that can only be overcome through social solidarity, and this make it easier to liberate, because the new mythology has become a tool for strengthening national identity. It is a paradoxical profit Ukrainian-Russian conflict – the strengthening of Ukraine's national identity and internal cohesion of the Ukrainian society.

Key words: national identity, political mythology, nation, Euromaidan.

УДК 323.1

Ю. В. ЛИСЕНКО

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ

Аналізуються наукові підходи до розуміння сутності поняття «політична нація»; розглядаються основні чинники, що впливають на формування політичної нації в Україні.

© ЛИСЕНКО Юлія Віталіївна – доцент кафедри політології і соціології ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Ключові слова: нація, політична нація, національна самосвідомість, сучасне українське суспільство, демократизація.

Лисенко Ю. В. Формирование украинской политической нации: социально-экономические и социокультурные аспекты

Анализируются научные подходы к пониманию сущности понятия «политическая нация», рассматриваются основные факторы, которые влияют на формирование политической нации в Украине.

Ключевые слова: нация, политическая нация, национальное самосознание, современное украинское общество, демократизация.

Lysenko Yulia. Formation of the Ukrainian political nation: socio-economic and socio-cultural aspects

This article analyzes the scientific approaches to understanding the essence of the concept of "political nation". The article reviews the main factors influencing the formation of a political nation in Ukraine.

Key words: nation, political nation, national identity, modern ukrainian society, democratization.

Сучасне українське суспільство, попри складний етап свого розвитку, перебуває у трансформаційному перехідному стані, що зумовлює особливу специфіку формування української політичної нації. Зазначене визначає потребу дослідження і вивчення основних чинників формування української політичної нації, що дає можливість виявити особливості та тенденції її розвитку.

Різними аспектами питання формування української політичної нації присвячені праці, С. Бульбенюк, С. Вовканича, І. Іванова, Г. Калінічевої, М. Михальченка, Д. Под'ячева, М. Розумного, Ф. Рудича, М. Рябчука, О. Хорошилова та ін.

Вплив соціальних, соціально-політичних, соціально-економічних чинників на формування політичної нації знайшов відображення у працях вітчизняних і зарубіжних науковців: Г. Еспінг-Андерсена, А. Степана, Н. Діденко, Е. Лібанової, Г. Нестеренко, О. Скрипнюка, Т. Семигіної, О. Рудакевича та ін.

Відаючи належне теоретичній і практичній значущості наукових праць зазначених учених, необхідно зауважити, що не достатньо дослідженою проблемою залишається з'ясування соціальних, соціально-економічних і соціокультурних чинників формування української політичної нації, що не дає можливості зрозуміти особливості її розвитку як цілісної системи.

Варто зауважити, що у вітчизняній науковій літературі існує кілька підходів до визначення сутності політичної нації. В енциклопедичних виданнях нація визначається як політична спільнота, яка «об'єднує всіх громадян держави, незалежно від їхнього етнічного, соціального походження, культурно-мовних та інших особливостей. Спільна державна мова, спільні символи, спільна лояльність до держави та її законів, спільні інтереси та надії на майбутнє, стають новітніми сутнісними характеристиками нації, створюють її синонімічні доповнення – «політична нація», «нація-держава»¹.

Виходячи із засад синергетичної методології, політична нація розглядається науковцями як динамічна система, що розвивається за принципами самоорганізації, нелінійності і нестабільності. Політична нація у такому контексті постає як утворена на основі етнічних груп соціальна система, ключовими рисами котрої є певний рівень національної самосвідомості та воля до політичної самоорганізації².

Один з варіантів розуміння сутності політичної нації обґрунтовує вітчизняний науковець М. Розумний. Цей дослідник висловлює бачення політичної нації як стану інтегрованості спільноти, що характеризується наявністю національної державності, власних механізмів самовідтворення політичної системи та суспільного консенсусу стосовно ключових цінностей. М. Розумний стверджує, що такий стан виникає внаслідок сукупності суспільних інновацій, частина з яких утворюють універсальний (загальноцивілізаційний) алгоритм суспільної самоорганізації даного типу спільноти, а частина належать до специфічного досвіду даної спільноти і відображають особливості подолання нею тих перешкод, з якими дане національно-політичне утворення зіткнулося в процесі свого становлення³.

Цікавим є трактування політичної нації модерного типу в умовах здійснення системних трансформаційних перетворень суспільства і держави у вітчизняній дослідниці С. Бульбенюк. Вона зазначає, що дослідницький дискурс даної проблематики є надзвичайно складним і у обґрунтуванні сутності політичної нації охоплює широке коло питань, пов'язаних з проблематикою глобалістики, теорією модернізації, транзитологічними концепціями, вивченням царини політологічного управління і прийняття політико-управлінських рішень, етнополітологією⁴. Формування сучасного концепту української політичної нації, на думку С. Бульбенюк, має спиратися на конструкти національної ідентичності та етнополітичного менеджменту з урахуванням специфіки перебігу процесів політичної трансформації у країнах перехідного типу. Прим цьому обов'язково слід враховувати

таку характеристику української політичної нації, яка ще перебуває на стадії формування й утвердження, як процесуальність. Оскільки будь-яка політична нація, на думку дослідниці, не виникає «нізвідки» і не йде «в нікуди», то розглядаючи процеси державо- і націєтворення, варто зважати на політичну історію того чи іншого народу; на етнополітичні стереотипи, усталені у суспільстві; на його готовність до системних або часткових змін, здатність адекватно сприймати взірці нового у політиці, економіці, соціокультурній царині існування нації⁵.

Ще один варіант трактування сутності політичної нації пропонує до розгляду вітчизняний фахівець Г. Нестеренко. Дослідниця, вивчаючи принципи та механізми самовідтворення української політичної нації, розглядає політичну націю як створену на основі етнічних груп соціальну систему, яку характеризують певний рівень національної самосвідомості (достатній для підтримки спільної мети) і воля до політичної самоорганізації, що обумовлює формування держави з демократичним способом правління і націєністю на спільне майбутнє. Спільна мета і воля до сумісного політичного майбуття виступають основними системотворчими факторами політичної нації⁶.

Функціонально політична нація є формою й наслідком соціально-політичної консолідації населення певної території і суб'єктом міжнародного політичного, економічного, соціального, культурного життя. Якщо розглядати політичну націю як форму суспільної організації, то її характеристики як типу спільноти виявляються у соціально-структурній площині.

І сучасна, і більш ранні спроби українського націєтворення спричинені внутрішніми джерелами, що дає можливість говорити безпосередньо про самовідтворення української політичної нації⁷. Розглянемо деякі аспекти цього питання. Вітчизняна дослідниця Г. Нестеренко виділяє дві основні групи механізмів самовідтворення української політичної нації: самоорганізаційні та ентропійні. Перші дослідницею визначені як механізми, дія яких спрямована на розгортання процесів організації / самоорганізації. Прикладами таких є мова внутрішньоструктурних комунікацій, родинні традиції освіти і самоосвіта, корпоративна культура, самоуправління громадських організацій, релігія, підприємництво тощо. Дія ентропійних механізмів спрямована на збільшення чи зменшення ступеня впорядкованості системи – такими, на думку науковиці, є державна мова, державне управління, національна система освіти, державна ідеологія, церква, державне регулювання економіки тощо. Досліджуючи історичний аспект,

Г.Нестеренко вказує на фактори соціальної ентропії (розпорошеності) української політичної нації. До таких факторів, які найбільш стало в історії прихованого і явного розвитку української політичної нації сприяли збільшенню її ентропії, дослідницею віднесено:

- тривале існування на межі Західної та Східної цивілізацій і пов'язану з цим двоїстість ментальності українського етносу;
- розмитість змісту національної ідеї і надмірну нерівноважність;
- сподівання на підтримку від суб'єктів зовнішнього оточення;
- релігійно-конфесійну, регіональну, етнічну різноманітність;
- слабкість державної організації історична схильність до вільної самоорганізації;
- слабкість авторитету національної еліти чи недостатню поінформованість населення про її наміри;
- невідповідність управління самоорганізаційному вектору системи і пов'язане з останнім домінування структури над функцією⁸.

На думку Г. Нестеренко, ситуацію ускладнює те, що на ентропійні фактори історичної дії накладаються й сучасні несформовані і зародковиті рис самої політичної нації. Тому показовими параметрами порядку для політичної нації в статичному зрізі дослідниця називає: 1) кількість громадян, які ідентифікують себе з нацією; 2) досягнутий рівень консолідованості демократії; 3) рівень розвитку національної самосвідомості, важливим показником якої виступає і соціальна активність; 4) ефективність державного управління і довіра населення до влади.

Специфіку довготривалих параметрів порядку української політичної нації Г. Нестеренко визначає такими рисами, як :

- існування (безперервність) власних державотворчих ініціатив;
- низький рівень розвитку монархічної ідеї;
- превалювання особистих і регіональних інтересів над державними;
- потреба в сильному (найчастіше одноосібному) лідері;
- схильність до демократії;
- вирішальний вплив соціальних подій на національно-політичне життя;
- перманентне прагнення автономії;
- ідея соборності національної держави в етнічних межах України;
- сильний вплив символів на самоорганізацію національної спільноти;
- складовими ментальності українського етносу⁹.

Політична нація складається з політично свідомих і соціально активних особистостей, взаємодія яких утворює громадянське суспільство і державу як дві основні підсистеми політичної нації. М. Розумний вказує, що формування української політичної нації, започатковане проголошенням незалежності України, надалі втілюється в забезпеченні державного суверенітету, формуванні ефективної політичної системи, громадянської ідентичності, власної політичної культури та сукупності ідеологічних настанов і політичних преференцій громадян¹⁰. Вже згадувана дослідниця С. Бульбенюк слушно зауважує, що за умов політичної модернізації України залишається відкритим питання про закінчення посткомуністичної трансформації держави, без якої неможливо говорити про формування української політичної нації постмодерного типу¹¹. Важливо враховувати й еволюційний характер національної ідеї, яка в процесі формування й розвитку національних держав має пройти декілька фаз, серед яких виокремлюються: ідея боротьби за власну державність; ідея збереження й стабілізації на конституційних засадах цієї державності; ідея удосконалення конституційних основ державності; що потребує відповідних змін у системі державного управління¹².

Основними принципами самовідтворення політичної нації, які виступають базовими стосовно української, на думку Г. Нестеренко, є такі:

– принцип стремління системи до збереження цілісності як визначальної тенденції через забезпечення соціальної справедливості і гідного рівня життя людини;

– принцип чергування домінуючої ролі самоорганізаційних та ентропійних механізмів на різних етапах розвитку політичної нації.

Окремі принципи самовідтворення політичної нації згруповано навколо ентропії:

– принцип залежності етапу самоорганізації нації від рівня соціального самопочуття суспільства (населення)

– принцип поєднання самоорганізаційного та ентропійного напрямку націєтворення;

– принцип необхідної різноманітності методів і форм державного управління (вона має бути не меншою за різноманітність варіантів самоорганізації громадянського суспільства);

– принцип диференціації державного впливу залежно від етапу самоорганізації національної системи¹³.

Цікавими видаються узагальнення дослідниці Г. Нестеренко, яка формує такі пари (де перша складова стосується факторів ентропії, а друга – параметрів порядку української політичної нації):

- сподівання на зовнішню підтримку – очікування на сильного лідера і пов'язана з цим толерантність і гуманістично спрямований індивідуалізм;
- регіональна, етнічна, релігійно-конфесійна різноманітність – природний демократизм української психології та правосвідомості;
- суперечливість між східними і західними регіонами України – вирішальний вплив соціальних подій на політичне життя нації;
- несприятливі геополітичні в сполученні зі сприятливими природними умовами – соціальний фаталізм¹⁴.

Досвід більшості розвинених країн сучасного світу переконує, що ефективність постіндустріальних трансформацій полягає у якісно новому розумінні інноваційних основ соціально-економічного розвитку, пов'язаного насамперед з людським капіталом, у процесі якого людина повинна стати і головним його фактором, і безпосереднім учасником, і головним споживачем. Особлива роль людини як суб'єкта соціально-економічних перетворень є одним із суттєвих соціальних чинників формування консолідованої політичної нації. Двадцятирічний досвід політичних трансформацій українського суспільства демонструє, що і важкі умови соціально-економічного розвитку періоду демократизації в Україні, і загострення соціальних протиріч торкнулися сфери національних і етнонаціональних відносин. Крім того, соціокультурні і соціально-економічні процеси відіграють важливу роль у становленні й формуванні будь-якої нації.

Спробуємо визначити особливості формування української політичної нації. Соціальні-економічні і соціокультурні чинники формування української політичної нації, насамперед, це соціальні і соціально-класові відносини, що є віддзеркаленням соціального та духовного відображення обличчя нації. Будь-яка націоутворююча ознака включає певною мірою соціальне навантаження (проживання на території, спільна система комунікації – мова, формування загальної системи звичаїв, традицій тощо).

Аналізуючи соціальні чинники формування політичної нації у сучасних умовах (демократизації і глобалізації) варто говорити про: формування соціальних стандартів, відповідно до світових вимог; соціальну безпеку як основний соціальний чинник консолідації нації; створення динамічної і гнучкої системи соціального захисту і соціального забезпечення; збереження і подальший розвиток соціальної стабільності як головного здобутку державотворення; досягнення в суспільстві соціальної злагоди і соціальної структурованості; утвердження соціальної справедливості як базової суспільної ціннос-

ті. Важливими в даному контексті є питання регулювання міграційних процесів, здійснення захисту соціально-трудових відносин, охорони праці, освіти, охорони здоров'я, розвитку відносин соціального партнерства¹⁵.

Значна частина громадян посткомуністичних країн пасивно і з недовірою ставиться до базових демократичних процедур та інституцій. На думку С. Бульбенюк, «нові демократії» мають зміцнювати й розширювати соціальну базу прихильників демократичної і ринкової культури з метою консолідації суспільства. Дослідниця вказує, що серед дієвих чинників консолідації української політичної нації модерного типу науковець Д. Под'ячев виділяє такі: по – перше, досвід спільного досягнення мети (незалежності, свободи тощо). По-друге, ними можуть стати в «ролі» допоміжних мова, історичний міф, етнос. По-третє, цінності добробуту та соціальної справедливості¹⁶.

Втілення концепції соціальної справедливості у реалізації принципів соціальної державності і засад соціальної політики в Україні дозволить консолідувати націю у досягненні кращих показників якості і рівня життя, прискорити пошук консенсусу серед різних верств населення. Втілення принципу соціальної справедливості можливе через пошук нових парадигм розвитку нації, а саме: визначенням рівня добробуту суспільства має стати прагнення людини до покращення рівня і якості життя, а не просто збагачення, розвитку споживацьких настроїв, як зазначає вітчизняний фахівець-соціолог Е. Лібанова¹⁷. Гострі соціальні протиріччя, які загрожують перевтілитися у пряме протистояння соціальних груп, втрата соціальної мобільності і соціальної стабільності в цілому вимагають впровадження інтеграційно-орієнтованої соціальної політики.

Стабільно низький рівень життя, скорочення чисельності та старіння населення аж до можливої демографічної кризи посилюють негативні тенденції дезінтеграційного характеру всередині титульного етносу. На підставі зазначеного можна стверджувати, що він потребує з боку держави окремої уваги, а саме, розробки й реалізації заходів, що будуть сприяти його адаптації до умов розбудови національної держави та змін, які відбуваються в державі в період трансформації основ політичної, соціальної, економічної та духовної сфер суспільного життя¹⁸. Важливо, що якість життя не досягається індивідуально, а проявляється у покращенні рівня життя всього суспільства, нації в цілому.

Аналізуючи соціальні чинники формування української політичної нації через призму реалізації соціальної політики, більшість до-

слідників єдині в тому, що однією з головних причин її неефективності є відсутність стратегічного науково-обґрунтованого системного підходу, побудованого на аналізі актуальних тенденцій суспільно-економічного розвитку та об'єктивному визначенні реальних можливостей держави. Ефективність вітчизняної моделі соціальної політики на сучасному етапі залежить від її здатності максимально розв'язувати соціальні суперечності перехідного періоду, нейтралізувати негативний вплив ринку на сферу суспільного розвитку, пом'якшувати соціальні негаразди і, в такий спосіб, сприяти соціальній справедливості й інтеграції нації.

Характеризуючи соціальні і соціально-економічні чинники формування сучасної політичної нації спираємось на те, що нація через виробничі відносини створює відповідну соціальну структуру, враховуючи національну культуру, історичні умови, традиції. В Україні ж формується соціальна структура під впливом стихійного ринку. Тому основою формування і розвитку соціальної структури, її складових є виробничі відносини, які пов'язані з поділом праці. Нове класове утворення являють собою підприємці, їх діяльність заснована на індивідуальній, партнерській та акціонерній формах власності і відбувається в рамках великого, середнього і малого бізнесу, що надає їм можливості самореалізуватися. Серед них відокремлюються групи: власне підприємці, самозайняті, бізнесмени-менеджери, менеджери співвласники, наймані менеджери. Вони мають можливості не тільки забезпечити себе, свій добробут, а й особливо сприяють відродженню економіки України, що стане підґрунтям для формування української політичної нації. Одночасно корпорації стають істотним джерелом самоідентифікації, соціальні наслідки чого проявляються у тому, що відбувається формування, відокремлення і водночас розмежування різних галузей, тобто складаються нові неоднорідності, створюються чинники формування ідентичності, що мають змінити традиційну соціальну структуру суспільства і у майбутньому зміцнити націю.

Найбільш соціально активні індивіди знаходять нові форми економічної діяльності на базі приватної, акціонерної, групової форми власності. Так виникають нові соціальні спільноти, економічно активні групи, що започатковують зародження нової соціальної структури суспільства, впливають на вироблення нових цінностей, норм, способів життєдіяльності¹⁹.

Певною мірою погіршуються показники рівня життя населення, реальні доходи якого, з урахуванням цінового фактору, зменшуються, а це веде до зубожіння населення. Підтвердити цю думку можемо мір-

куваннями Д. Полозенка, який наголошує, що в Україні відсутній баланс інтересів різних верств населення. Крім того, дослідник наводить той факт, що за результатами дослідження, проведеного серед 24-х європейських країн, у тому числі в Україні, за рівнем доходів наша країна посідає передостаннє місце, а за довірою до влади і фінансових інститутів – останнє²⁰. Отже, показники якості життя українського суспільства є переконливим проявом недостатнього рівня реалізації соціальної політики. Відзначається щорічне зменшення державних асигнувань на систему охорони здоров'я, освіти та ін.

Значних обсягів набрала вимушена неповна зайнятість або латентне безробіття. Однією з проблем соціально-економічної сфери є високий рівень тінізації зайнятості населення, оскільки майже третина застрахованих осіб сплачує пенсійні внески із заробітної плати, що не перевищує мінімальну. Зайнятість населення перестала виступати гарантом людського добробуту²¹. Разом з тим, Україні притаманна значна регіональна асиметрія показників соціального розвитку, яка з часом не зменшується. Зокрема мають місце значні регіональні розбіжності в рівнях оплати праці, які створюють складні проблеми у забезпеченні єдиних національних стандартів рівня життя населення, у подоланні бідності та становленні середнього класу в країні. Це зумовлює поширення таких соціальних явищ як соціальне незадоволення через зuboжіння населення, погіршення якості життя людей, бідність. Соціальна поляризація суспільства загрожує демократичним основам українського державотворення, що призводить до подальшого витіснення України на узбіччя сучасних трансформаційних процесів світового і регіонального значення.

Виходимо на те, що на якості життя українського населення негативно позначається незавершеність системного реформування соціальної сфери, що у свою чергу негативно відбивається на динаміці формування української політичної нації

Демографічні ризики українського суспільства виражаються у проблемі високого рівня смертності і низьких показників народжуваності, що продукує тенденцію старіння нації. Такі зміни демографічної структури не найкращим чином впливають на рівень соціальної активності населення в процесах демократичних перетворень. За умов тривалої депопуляції, що спостерігається в Україні, принципово важливою є концентрація зусиль передовсім на поліпшенні якісного складу населення, забезпеченні сталого людського розвитку, зокрема через значне збільшення інвестицій в освіту, охорону здоров'я, формування здорового способу життя, розвиток ринку праці тощо.

Варто зауважити, що за останні двадцять років змінилися уявлення населення про рівень соціальних потреб і якість соціальних послуг. Значна частина громадяни все ще не можуть реалізовувати професійні знання. Це проявляється у складності пошуків роботи, яка б дозволяла отримувати достойну заробітну плату і забезпечувати належну якість життя конкретної людини. За показниками очікуваної тривалості життя при народженні, що характеризує ступінь реалізації основоположного права людини прожити довге і здорове життя, Україна посідає 110 місце у світі²². Продовжуючи цю думку, фахівці наголошують, що гірші показники спостерігаються лише у Російській Федерації, країнах Східної, Південної Азії та Африки. Як наслідок, Україна – чи не єдина європейська країна, що досі залишається в групі країн із середнім рівнем людського розвитку за глобальним рейтингом Програми ООН. У країнах, що досягли найбільших успіхів у людському розвитку, суспільні видатки на охорону здоров'я сягають 6-8 % ВВП.

Це неповний перелік актуальних проблемних питань, що існують і накопичуються у соціально-економічній сфері українського суспільства.. Зазначені проблеми суттєво знизили ефективність державної соціальної політики, виявилася неспроможною подолати значні соціальні загрози. Найвагомішими з них у сучасному українському суспільстві є:

по-перше, низький рівень та якість життя населення, наявність значної кількості бідного населення, зокрема працюючого, різке розшарування населення за рівнем доходів та несприятливі умови для формування середнього класу;

по-друге, низький рівень здоров'я населення та посилення демографічної кризи; низький рівень оплати праці та відсутність безпосереднього зв'язку між заробітками та ефективністю праці не забезпечують громадянам якість життя, співставну з якістю життя громадян європейських країн.

Таким чином мова йде про обмеження можливостей реалізації потенціалу людини у полі професійного і соціального росту, а відтоді і людини-громадянина у процесі формування політичної нації. Враховуючи вищезазначене, вважаємо, що на даному етапі доцільно сприяти забезпеченню стабільного становища людини в суспільстві, покращення якості її життя, розвитку людського потенціалу в цілому. Зростання людського фактора у досягненні конкурентних переваг, забезпечення якісних параметрів економічного зростання повинні стимулювати зміни у пріоритетах державної політики щодо

справедливого розподілу доходів у суспільстві між надмірно багатим прошарком і відповідного збільшення частини національного доходу для малозабезпеченої частини як потужного каталізатора збільшення інвестицій на формування в Україні умов для підвищення якості людських ресурсів за якісними показниками і доступністю медичного обслуговування, моральним й освітнім рівнями, здійсненням освітньої і культурної політики. Вищезазначене визначає передумови забезпечення розвитку людського капіталу²³.

Одним з показників рівня забезпечення соціальних потреб і реалізації соціальної політики, як згадувалось вище є якість життя людини. Це виявляється у показниках рівня життя людини, які виражаються через добробут населення, рівень людського розвитку та нагромадження людського капіталу. Забезпечення належної якості життя людини, її прав і свобод визначає необхідність побудови відкритого громадянського суспільства, що є нормою для більшості демократичних країн світу. Це можливо лише в умовах національної консолідації, зміцнення засад творення політичної нації.

Як слухано зауважує С. Бульбенюк, одним з найсуттєвіших показників успішності націєтворення стають якісні, структурні зміни у масовій політичній свідомості та політичній культурі суспільства. Науковиця наводить приклад розмірковувань американського політолога С. Хантінгтона, який пов'язує можливості авторитарного «відходу» з дією таких чинників: слабкою вкоріненістю демократичних цінностей у свідомості політичної еліти та мас, глибинними економічними потрясіннями, зростанням соціальних суперечностей і різкою соціально-економічною і політичною поляризацією суспільства²⁴. При цьому С. Бульбенюк додає, що такі фактори, як правило, стають гальмівними і в процесі націєтворення, підтвердженням чого вважає і суперечливий шлях становлення української політичної нації двох останніх десятиріч.

Якість життя пересічного українця значною мірою погіршилася, що негативно впливає на перебіг соціально-політичних процесів і містить загрозу соціально-економічних вибухів: розгортання глибоких соціально-економічних криз, підвищення соціальної диференціації населення та зростання маргіналізації суспільства, поширення у суспільній свідомості почуття соціального розчарування, недовіри до демократичних цінностей сучасного суспільства. Погоджусь з міркуваннями вітчизняної дослідниці С. Бульбенюк про те, що «політичними та соціокультурними наслідками такої ситуації виявилася політична апатія громадян, їхні край низькі потенції до самоорганізації

і вияву політичної активності, до національно-політичної само ідентифікації, а отже – і доволі невелика легітимність інституцій влади, неузгодженість між формальними і неформальними політичними практиками за умов домінування останніх та також вкрай розмиті у масовій суспільній свідомості українських громадян, особливо окремих регіонів півдня та сходу, уявлення про необхідність і важливість зміцнення політичної нації як основи Української державності»²⁵.

У контексті формування української політичної нації модерного типу, гостро стоїть питання необхідності змін у підходах щодо визначення ролі людини як суб'єкта політичного процесу та її потреб як об'єкта, що мають стати визначальними у соціально-економічному розвитку країни на сучасному етапі функціонування української політичної нації. Політична, громадська, економічна, соціальна стабільність суспільного і державного життя, як обов'язкова передумова забезпечення належної якості життя людини, формується через становлення дієздатної, соціально активної, раціонально мислячої особистості. Соціальну справедливість в цьому контексті доречно розглядати як цінність, що несе в собі не тільки нормативні вимоги, але й формує риси певного суспільного ідеалу, з метою реалізації якого у суспільстві здійснюються соціальні перетворення. Саме за таких умов соціальна справедливість, підкріплюючись нормами права, виступатиме інтегруючим чинником об'єднання політичної нації, сприятиме досягненню соціальної згоди і поліпшенню соціального самопочуття громадян.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна сформулювати наступні висновки. Враховуючи історичні особливості формування української нації можемо стверджувати, що найбільш сприятливі і реальні умови для розвитку соціокультурного середовища української політичної нації сформувалися в умовах сьогодення, а життєдіяльність нації істотно залежить від соціально-економічних і соціокультурних чинників. Становлення української політичної нації відбувається у складних умовах демократичної політичної модернізації і є незавершеним, а це означає, що перед дослідниками і науковцями постають нові завдання у вивченні динаміки процесів демократизації і їх впливу нанацієтворення.

1. *Політологічний енциклопедичний словник* / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид.. – К. : Генеза, 2004. – С. 396. 2. *Бульбенюк С. С. Проблеми політичної модернізації сучасної України: націєтворча складова* / Бульбенюк С. С. // *Українське суспільство на шляху до політичної нації: історія і сучасність* : колективна монографія / кер. кол. авт. і наук ред.

- І. Д. Дудко ; Ін-т історії українського суспільства ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». – К.: КНЕУ, 2014. – С. 260. **3.** *Розумний М. М.* Суспільні ідеї як чинник формування політичної нації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пол. наук / М. М. Розумний ; Ін-т журналістики Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – К., 2006. – С.7. **4.** *Бульбенюк С. С.* Цит. праця. – С. 269. **5.** Там само. – С. 269–270. **6.** *Нестеренко Г. О.* Самовідтворення української політичної нації: принципи та механізми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філософ. наук / Г. О. Нестеренко ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К., 2009. – С. 27. **7.** *Нестеренко Г. О.* Цит. праця. **8.** Там само. – С. 18. **9.** Там само. – С. 25. **10.** *Розумний М. М.* Цит. праця. – С. 256. **11.** *Безверха Т. В.* Державне управління етнонаціональними відносинами в контексті формування української національної ідеї : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управління / Т. В. Безверха ; Дніпропетровський регіональний ін-т держ. управління Нац. академії держ. управління при Президентіві України. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 12. **12.** *Нестеренко Г. О.* Цит. праця. **13.** Там само. **14.** Там само. – С. 22-23. **15.** *Лисенко Ю. В.* Соціальні чинники формування української політичної нації / Лисенко Ю. В. // Українське суспільство на шляху до політичної нації: історія і сучасність: кол. монографія / кер. кол. авт. і наук ред. І. Д. Дудко ; Ін-т історії українського суспільства ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». – К. : КНЕУ, 2014. – С. 310. **16.** *Бульбенюк С. С.* Цит. праця. **17.** *Лібанова Е.* Стратегічні пріоритети соціальної політики України на початку ХХІ століття / Е. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – № 1. – С. 12–15. **18.** *Безверха Т. В.* Цит. праця. **19.** *Іванов І. Ю.* Формування української політичної нації в сучасних умовах: проблеми і перспективи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук / І. Ю. Іванов ; Київ. нац. ун-т будівництва і архітектури Київ, 2005. – С.10-11. **20.** *Положенко Д.* Розвиток соціальної сфери як важлива умова економічного зростання України / Д. Положенко // Фінанси України. – 2010. – № 10. – С. 15–20. **21.** *Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015 : Національна доповідь* / [за заг. ред. В. М. Гейця та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – С. 127-128. **22.** Там само. **23.** *Діба О. М.* Соціальна сфера й особливості інвестування у людський капітал / О. М. Діба // Функціональна економіка Вчені записки. – 2010. – Вип.12. – С. 97. **24.** *Бульбенюк С. С.* Цит. праця. – С. 259. **25.** Там само. – С. 259-260.

Lysenko Yulia. Formation of the Ukrainian political nation: socio-economic and socio-cultural aspects

This article analyzes the scientific approaches to understanding the essence of the concept of "political nation" The article reviews the main factors influencing the formation of a political nation in Ukraine.

The formation of the Ukrainian political nation is difficult in a democratic and political modernization is incomplete. In domestic scientific literature, there are several approaches to defining the essence of the political nation.

Researcher expresses the vision of the political state of the nation as a community of integration, characterized by the presence of national statehood, own mechanisms of self-reproduction of the political system and social consensus on the key values.

Formation of the concept of modern Ukrainian political nation should be based on the constructs of national identity.

Functionally political nation and the result is a form of social and political consolidation of the population of a territory and a subject of international political, economic, social and cultural life.

A political nation is composed of politically conscious and socially active individuals whose interaction forms the civil society and state as two major subsystems of the political nation.

Given the political modernization of Ukraine remains an open question about the end of the post-communist transformation of the state, without which it is impossible to talk about the formation of the Ukrainian political nation postmodern type.

Analyzing social factors formation of a political nation in modern conditions should talk about: the formation of social standards, in accordance with international standards; social security as the main social factor of consolidation of the nation; creating a dynamic and flexible system of social protection and social security; preservation and further development of social stability as the main achievement of state; achieving social cohesion in society and social structuring; of social justice as a basic social value

The implementation of the concept of social justice in the implementation of the principles and foundations of the social state social policy in Ukraine will consolidate the nation in achieving better quality of life and accelerate the search for consensus among the various segments of the population.

The author analyzes the current problems in the socio-economic sphere of the Ukrainian society, their impact on the national consciousness. Overcoming socio-economic problems in the future may promote the development of social justice and national integration. The author believes that a successful nation-building indicators are qualitative, structural changes in the mass political consciousness and political culture.

The article states that the quality of life of the average Ukrainian is largely deteriorated, which adversely affect the course of social and political processes and contains the threat of social and economic explosions deployment of deep socio-economic crisis, increased social differentiation of population growth and the mar-

ginalization of society, dissemination of public consciousness sense of social frustration, distrust of the democratic values of modern society.

The article raises the question of the need for change in the approach to determine the role of man as the subject of the political process and its needs as objects that have become crucial to the socio-economic development at present functioning of the Ukrainian political nation.

Given the historical features of formation of the Ukrainian nation the author argues that the most favorable conditions for real and socio-cultural environment of the Ukrainian political nation formed in the present and the livelihoods of the nation depends essentially on the socio-economic and socio-cultural factors.

Key words: nation, political nation, nationalidentity, modern ukrainian society, democratization.

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 32.351:303

К. О. ВАЩЕНКО

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД В НАУКОВІЙ ОБҐРУНТОВАНОСТІ ПОЛІТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ

Системність розглядається як чинник цілісності та наукової обґрунтованості політичного аналізу й прогнозування.

Ключові слова: *принцип системності, наукова обґрунтованість, політична аналітика, прогнозування.*

Ващенко К. А. Системный подход к научной обоснованности политического анализа и прогноза

Системность рассматривается как фактор целостности и научной обоснованности политического анализа и прогнозирования.

Ключевые слова: *принцип системности, научная обоснованность, политическая аналитика, прогнозирование.*

Vashchenko Kostantyn. A systematic approach to the scientific validity of the political analysis and forecast

Consistency is considered as a factor of integrity and scientific validity of the political analysis and forecasting.

Key words: *the principle of systematic, scientific validity, political analyst, forecasting.*

Слід зазначити, що політичні аналітика і прогностика виконують хоч і важливу, але все ж таки допоміжну роль. Створюючи можли-

вості для попередження негативних політичних процесів або подій, самі по собі вони не можуть стати на заваді їх здійснення. Водночас відсутність або низька якість аналізу та прогнозування спричиняє виникнення численних проблем, на подолання яких іноді витрачаються роки й десятиліття. Наближені до нас події кінця 2004 – початку 2005, 2014 – початку 2015 років, що у новітній політичній історії відомі як „Помаранчева революція” та “Революція Гідності” явили собою яскравий приклад того, як нехтування системним аналізом та виваженим прогнозом разом із відсутністю стратегічного планування розвитку країни здатне зневільювати благородні та справедливі ідеї, заради яких українські громадяни вийшли на Майдан. Внутрішня боротьба за ресурси у стані переможців, помилки у кадровій політиці, коливання зовнішньополітичного курсу, відсутність реальних успіхів на антикорупційному фронті, хибні економічні рішення, що призвели до цукрової, бензинової, тарифної та інших криз, – усе це значною мірою є наслідком слабого аналітичного й прогностичного супроводу діяльності політичних сил, які прийшли до влади за підсумками останніх президентських та парламентських виборів про що неодноразово наголошувалося у публікаціях провідних вітчизняних вчених: В. Андрущенка, О. Бабкіної, В. Бебика, А. Гальчинського, М. Головатого, В. Горбатенка, О. Кіндратець, Л. Кочубей, В. Кременя, М. Михальченка, В. Ребкала, Ф. Рудича, С. Телешуна, В. Тертички, В. Ткаченка, Ю. Шаповала, Ю. Шемшученка та ін.

Об’єктивною основою політичного аналізу і прогнозування є системна побудова політичного явища чи процесу, що досліджується. Справа у тому, що орієнтація на принцип системності складає одну з головних особливостей сучасного стилю наукового мислення, який, з’явившись у другій половині ХХ ст., тривалий час займає одне з центральних місць як у вітчизняній, так і світовій науці. Водночас протягом всього цього часу тривають дискусії з приводу цілей і завдань “загальної теорії систем”, змісту принципу системності, зокрема у політичних дослідженнях. Так, В.Н. Садовський у своїй роботі “Основания общей теории систем”, яка побачила світ ще у 70-х роках ХХ ст., вже наводив більше сорока визначень самого поняття “система”¹, що говорить про багатоманітність цілей і завдань, що постають перед системними дослідженнями².

Принцип системності за своїм змістом близький до принципу зв’язку, а саме зв’язку між складовими елементами системи. Розвиток сучасних системних досліджень демонструє, що вимоги виявляти зв’язки між об’єктами того чи іншого роду належать до кола

основних, на які й спирається принцип системності. Однак між принципом системності і принципом зв'язку існують певні розбіжності. На практиці, явно або неявно, ми завжди беремо до уваги ще один критерій, називаючи системою лише таку сукупність взаємозалежних елементів, якій відповідає певна якісна визначеність. Іншими словами, сукупність елементів може утворити систему лише у тому випадку, коли відносини між ними породжують системну, або інтегративну, якість, завдяки якій дану сукупність відрізняють від навколишнього середовища. Суттєво, що ця якість є такою властивістю сукупності, яка „позначає” собою кожний із елементів, що їй належить, та привласнюється ним³.

На цілісності як одній із найважливіших якостей системи концентрує увагу багато авторів⁴. Цілісність системи більшість дослідників вважає її інтегративною якістю. Адже ніхто не називає системою просту сукупність – результат додавання адитивного, що не породжує нової якості. Саме цілісну сукупність і називають системою. Цілісність можна при цьому розглядати як ступінь консолідації системи, міру інтегративної якості. У цілісній системі, особливо системі соціального порядку, підкреслює послідовний прибічник системного підходу В. Афанасьєв, зв'язок між компонентами настільки тісний та органічний, що зміна одного з них спричинює зміну інших, а часто й систему в цілому. Наявність такої тісної взаємодії, органічного зв'язку компонентів і зумовлює той факт, що у різного роду процесах, у взаємодії із середовищем цілісна система завжди виступає як дещо єдине. Тому зв'язок компонентів цілісної системи більш стійкий, ніж зв'язок цієї системи та її окремих компонентів з іншими утвореннями⁵.

Урахування такої якості, яка властива елементам лише в системі, є одним із критеріїв системного підходу: він дає необхідну ознаку, за якою об'єкт повинен бути віднесений або до системи, або до її навколишнього середовища. Цього, на жаль, часто не враховують дослідники, і в результаті важко знайти, наприклад, двох політологів, які однаково відповідали б на запитання про структуру політичної системи й склад її елементів. Одні вбачають у ній лише встановлену правом сукупність суспільних інститутів, причетних до влади, другі – соціальні групи, а треті – навіть економічне й географічне середовище.

Щодо політичної системи, то її інтегративною якістю є політична влада. Лише ті реалії, які в даний момент мають причетність до її реалізації, можуть бути віднесені до такої системи й бути об'єктом дослідження як елементи політики. Все інше – середовище, з яким система взаємодіє.

Ще одна важлива якість, яка присутня у визначеннях системи, – упорядкованість. Так, В. Садовський визначає систему як “упорядковану певним чином множину елементів, що пов’язані між собою та утворюють певну цілісну єдність”⁶. А. Уйомов, у свою чергу, вказує на три головних концепти системи – упорядкованість, взаємозв’язок і цілісність⁷.

Не менш важливою якістю системи є властивість ієрархічності, яка полягає у тому, що будь-яка система розглядається як частина (підсистема) більш широкої системи з відповідними зовнішніми зв’язками, а компоненти системи (підсистеми) також можуть розглядатись як системи. Окрім того, жодна система не є абсолютно замкнутою, ізольованою від іншого світу. Будь-яка система тією чи іншою мірою є відкритою, оскільки формує і виявляє свої властивості в процесі взаємодії із середовищем, яке впливає на систему, і водночас само зазнає впливу з боку системи⁸. Сукупність взаємозалежних систем, що породжує свою системну якість, являє собою систему більш високого порядку, гіперсистему, де окремо взята система відіграє роль елемента, підсистеми. У свою чергу, кожний з елементів досліджуваної системи може бути розглянутий як її підсистема, тобто система більш низького порядку⁹.

Отже, системний підхід найчастіше розуміють як сукупність принципів і положень теоретико-методологічного характеру, які орієнтовані на розгляд об’єктів у вигляді систем (тобто сукупностей елементів, що пов’язані взаємодією і в силу цього виступають як єдине ціле) і дають можливість виявляти багатоманітні зв’язки та відносини всередині системи, що аналізується, так і взаємовідносинах її із зовнішнім середовищем, її функціонування і розвиток, урахувати принципи цільового характеру функціонування системи¹⁰.

Таким чином, принцип системності враховує поділ цілого на частини і елементи. Разом з тим він фіксує спеціалізацію таких елементів та їх підпорядкованість певній функціональній єдності. На рівні цілого диференціюються функції між складовими системи, а наявні структури пристосовуються до характеру функціонування цілого. В результаті система не зводиться до простої сукупності своїх елементів, вона не детермінується однозначно тими чи іншими елементами. Навпаки, самі елементи детермінуються цілим, і в його рамках вони отримують пояснення і виправдання¹¹.

Отже, кожна система має свій особливий спосіб зв’язку власних елементів. Цей спосіб зв’язку формує певну її ієрархію та структуру, пізнання яких розкриває специфічний спосіб функціонування

системи в усіх основних проявах. Визначаються ці конкретні форми зв'язків і залежностей між окремими частинами й елементами даної системи з метою пошуку функціональних залежностей між елементами системи та між системою і зовнішнім середовищем. У результаті формується загальне уявлення про предмет, збагачене врахуванням усієї сукупності зв'язків, що істотно відбивається на його якісних характеристиках¹².

Системний підхід також передбачає аналіз середовища об'єкта, тобто факторів його виникнення і поведінки, умов його існування. Разом з тим, системність передбачає, з одного боку, стабільне існування, збереження основної якісної визначеності цілого, з іншого – вказує на виокремленість системи із середовища та її відносну автономію¹³.

При цьому якості, компоненти та структури цілого пізнаються, як правило, не ізольовано, а у взаємному зв'язку, разом, хоча на певному історичному етапі пізнання цілого на перший план може виступати пізнання якоїсь однієї з його сторін. Знання властивостей дозволяє розкрити будову цілого, що в свою чергу, дає можливість поглибити уявлення про його властивості. В результаті у процесі пізнання настає такий момент, коли розрізнені, з першого погляду не пов'язані знання про властивості, склад й структуру виступають в тісній єдності, такій, що більш-менш відбиває ціле, яке існує об'єктивно¹⁴.

Зв'язки і відносини, притаманні системам, характеризуються в категоріях частини і цілого, речі і процесу, причинності і випадковості, можливості і необхідності, простору і часу¹⁵. Тому принцип системності передбачає аналіз внутрішніх взаємозв'язків цілого, суперечливих тенденцій його стійкості, рухомості та розвитку, якісних переходів у новий стан, цільових характеристик його елементів.

Потреба управління складними суспільними, у тому числі й політичними, процесами, необхідність прогнозувати наслідки дій зі здійснення поставлених цілей робить актуальним застосування системного аналізу, розгляд елементів, що беруть участь у процесі, і факторів, які впливають на нього, у взаємозв'язку. Управління тими або іншими елементами суспільної конструкції без урахування реакції інших елементів, зміни характеру наявних між ними відносин може призвести до непередбачуваних наслідків. Об'єкт, який цікавить аналітика, повинен бути розглянутий як система, якщо дійсно є таким. Застосування системного підходу припускає дослідження явища в різних його аспектах – у всіх або в деяких із них¹⁶.

Загальноновизнаною перевагою системного підходу у політичній науці є те, що він дає можливість представити об'єкт вивчення в його єдності й цілісності, і, отже, сприяючи знаходженню кореляцій між взаємодіючими елементами, допомагає виявити „правила” такої взаємодії, або, інакше кажучи, закономірності функціонування політичної системи. Принцип системного підходу до вивчення політичних об'єктів націлює аналітика на виявлення цілісного об'єкта, тобто виявлення його меж, відокремлення від інших об'єктів, якісної визначеності. Система як цілісність має певні інтегративні якості, які відсутні в окремо взятих елементах і виявляються тільки в рамках всього цілого, що й дозволяє відокремлювати одну якісно визначену систему від інших систем¹⁷.

Сутність аналізу як ефективного засобу наукового пізнання полягає у розчленуванні цілого на компоненти, частини, що його утворюють, у виокремленні їх із загального зв'язку, у вивченні та визначенні місця та ролі кожної з них у цілісній системі¹⁸. При цьому розчленування системного об'єкта відбувається не довільно, а відповідно до закономірностей, йому притаманних, до його складу, структури та функцій, з урахуванням внутрішньосистемних зв'язків та зв'язків компонентів системи у природному вигляді. Аналіз здійснюється з розрахунком того, щоб потім був можливий синтез – відтворення системи в її вихідному стані. “Аналіз, – вважає М. К. Мамардашвілі, – є виокремленням та розглядом характерних властивостей, зв'язків предмету, в силу яких він є частиною певної сукупності предметів і які, відповідно, мають значення при розгляді відношення координатії предметів усередині цієї сукупності”¹⁹.

Конкретні форми аналізу, підкреслює В. Афанасьєв, визначаються як природою самого цілого, характером багатоманітності його компонентів, внутрішніх та зовнішніх зв'язків цілого та його компонентів, так і завданнями, цілями, які ставляться для вивчення того чи іншого цілого. В одному випадку дослідник прагне встановити генетичний зв'язок різних компонентів цілого, виявити в ньому залишки минулого, основу теперішнього та зародок майбутнього і вловити, визначити тенденцію його розвитку. В іншому випадку постає завдання розкрити координатію і субординацію частин цілого, виявити інтеграційні фактори цілісного утворення, що досліджується. У третьому випадку потрібно встановити взаємодію даного цілого з іншими цілісними утвореннями тощо. Звідси й різні принципи пізнання²⁰.

У будь-якому випадку, застосовуючи системний підхід, аналітик уявно розчленовує об'єкт дослідження, виділяє його елементи, його

зовнішні і внутрішні зв'язки, структуру і висуває припущення про механізм його функціонування та розвитку.

У ситуації системної кризи, що охоплює тривалий час український соціум, необхідна радикальна зміна її структури, формування нових елементів і скасування старих, зміна нормативної основи їхньої взаємодії. Подібні зміни не проходять миттєво, тому важливо забезпечити надійне функціонування цієї системи в будь-який момент перехідного стану, коли старі елементи значною мірою ліквідовані, а нові ще не сформовані. При цьому важливо постійно враховувати реакцію суспільства, здатну зруйнувати нестійку на перехідному етапі політичну систему, а разом з нею і весь суспільний організм. Іншими словами, вітчизняна політика сьогодні відчуває гостру потребу в надійному аналітичному інструментарії, який уможливило оперативне проведення багатоаспектних комплексних досліджень²¹.

Як зазначає В. Горбатенко, однією з найважливіших вимог системного підходу щодо аналізу і прогнозу соціально-політичних процесів є така: дослідження певної соціальної системи в сучасних умовах є неможливим без виходу за її межі. Такий підхід здатен змінити не тільки спосіб мислення, а й практичні дії в процесі реформування суспільного організму. Невиконання принципу виходу за межі старої системи, небажання відмовитись від відомого набору стереотипних уявлень, як правило, замість модернізації суспільства зумовлюють її видимість²².

Проте деякі дослідники цілком справедливо звертають увагу на те, що слід тверезо оцінювати можливості системного підходу й розуміти, що математично строго поставлене завдання й отримання результатів у числових показниках самі собою не вирішують усіх проблем, що виникають при аналізі політичних відносин²³. З цим важко не погодитись, але чи можна впроваджувати системний підхід у політичному пізнанні до виявлення кількісних параметрів політичних процесів? Дійсно, якщо виходити за межі наявної системи, тоді кількісні розрахунки можуть зводитись до такого собі моделювання соціальних процесів на кшталт таких сценаріїв розвитку, як оптимістичний, реалістичний, песимістичний. Це також мало б якусь користь, щонайменше психологічного типу – певне пом'якшення шоку від майбутнього. Але навряд чи це складає ядро чи навіть одну з центральних тем і завдань системного підходу. Як було зазначено вище, цей підхід узагалі уможливило цілісне бачення соціальних процесів: залежно від того, наскільки послідовно він застосовується, ці процеси постають як більш або менш цілісні. Не перебільшуючи

можливості людини і навіть людства, слід розглядати і формувати цілісності в об'єктивному світі, а також усвідомлювати значущість цих цілісностей для світу як такого. Однак, на нашу думку, саме поняття системності втілює ступінь людського впливу на світ. Ще екзистенціалісти стверджували, що світ має стільки сенсу, скільки вкладає в нього людина, сам по собі він абсурдний.

Звідси випливає завдання конкретизувати можливість й межі принципу системності у політичному аналізі та прогнозуванні. Системний підхід уможливує цілісне бачення соціальних процесів: залежно від того, наскільки послідовно він застосовується, ці процеси постають як більш або менш цілісні. Не перебільшуючи можливості людини і навіть людства, слід розглядати і формувати цілісності в об'єктивному світі, а також усвідомлювати значущість цих цілісностей для світу як такого. Системність прогнозування означає, що, з одного боку, політика розглядається як єдиний об'єкт, а з іншого боку – як сукупність відносно самостійних напрямків (блоків) прогнозування. Цей принцип дозволяє отримати цілісну модель досліджуваного об'єкта в усій сукупності його прямих і зворотних, ієрархічних та координаційних зв'язків, визначити і виокремити його основні системні ознаки – елементарний склад, структуру, зміст, функціонування, способи реалізації. Причому цілісність, комплексність, системність прогнозування полягає не в простій механічній сумі зусиль експертів вузькоспеціалізованих галузей, а у використанні комплексно-методологічного принципу узгодження результатів прогнозування. Механічна сума прогнозів спеціалістів різних галузей не дає цілісного загального соціального або політичного прогнозу, на підставі якого можна було б успішно здійснювати окремі аспекти соціального/політичного прогнозування.

1. *Садовский В. Н.* Основания общей теории систем / Садовский В. Н. – М. : Наука, 1974. – 280 с. 2. *Казарян А. С.* Межтеоретические отношения и системность науки (гносеологический и методологический анализ) / Казарян А. С. – Ереван : Изд-во АН Армянской ССР, 1978. – 112 с. 3. *Швырев В. С.* Фальсификация / В. С. Швырев // Новая философская энциклопедия : в 4 т. – М. : Мысль, 2000–2001. – Т. 4. – 2001. – С. 100-110. 4. *Шабров О. Ф.* Политическая система: демократия и управление обществом / О. Ф. Шабров // Государство и право. – 1994. – № 5. – С. 116-125; Пospelов Г. С. Программно-целевое планирование и управление / Г. С. Пospelов, В. А. Ириков. – М. : Сов. радио, 1976. – 440 с.; Афанасьев В. Г. Системность и общество / Афанасьев В. Г. – М. : Политиздат, 1980. – 368 с. 5. *Афанасьев В. Г.* Общество: системность, познание и управление

/ Афанасьев В. Г. – М. : Политиздат, 1981. – 432 с. **6.** Садовский В. Н. Методологические проблемы исследования объектов, представляющих собой системы / Садовский В.Н. // Социология в СССР : в 2 т. – М. : Мысль, 1965–1965. – Т 1. – 1965. – 532 с. **7.** Уйюмов А. Філософія і наука в системному підході / А. Уйюмов // Філософська думка. – 2001. – № 5. – С. 19-40. **8.** Коваленко А. О. Політичний аналіз і прогнозування / Коваленко А. О. – К. : Науковий світ, 2002. – С. 52-53. **9.** Швырев В. С. Цит. работа. – С. 110-110. **10.** Уёмов А. И. Свойства системы и сложность / А. И. Уёмов // Вопросы философии. – 2003. – № 6. – С. 96-110. **11.** Левин В. Г. Детерминизм и системность. Методологический анализ специфики системной детерминации / Левин В. Г. – Куйбышев. : Изд-во Саратовского унта ; Куйбышевский филиал, 1990. – 134 с. **12.** Коваленко А. О. Цит. праця. – С. 53. **13.** Левин В. Г. Цит. работа. **14.** Афанасьев В. Г. Цит. работа. **15.** Степин В. С. Философия и эпоха цивилизационных перемен / В. С. Степин // Вопросы философии. – 2006. – № 2. – С. 5-17. **16.** Анохин М. Г. Информационно-коммуникативные технологии в политике / М. Г. Анохин, М. Ю. Павлутенкова // Вестник Российского университета дружбы народов. – Серия: Политология. – 1999. – № 1. – С. 40-52. **17.** Коваленко А. О. Цит. праця. – С. 52-53. **18.** Афанасьев В. Г. Общество: системность, познание и управление. **19.** Мамардашвили М. К. Процессы анализа и синтеза / М. К. Мамардашвили // Вопросы философии. – 1958. – № 2. – С. 51-55. **20.** Афанасьев В. Г. Общество: системность, познание и управление. **21.** Анохин М. Г., Павлутенкова М. Ю. Цит. работа. – С. 40-52. **22.** Горбатенко В. Принципы, методи і основні етапи політичного прогнозування / В. Горбатенко // Людина і політика. – 2003. – № 5. – С. 47. **23.** Коваленко А.О. Цит. праця.

УДК 328.34 (342.52)

В. В. КОЛЮХ

ЗАКОНОДАВЧА ФУНКЦІЯ ПАРЛАМЕНТІВ ТА ПРАКТИКА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВАХ

Досліджуються особливості здійснення законодавчої функції парламентом у зарубіжних державах. Аналізується світовий досвід розгляду законопроектів парламентами. Визначено суб'єктів права законодавчої ініціативи. Проаналі-

© КОЛЮХ Валерій Вікторович – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

зована практика активного залучення громадськості та інших зацікавлених груп до опрацювання законодавчих ініціатив, що перебувають на розгляді парламенту. Досліджена процедура прийняття законопроектів за умови стану законодавчої необхідності. Надано пропозиції щодо вдосконалення реалізації законодавчої функції у Верховній Раді України шляхом залучення громадськості.

Ключові слова: законодавча функція, законодавча ініціатива, законодавча діяльність, законопроект, обговорення законопроекту, парламент.

Коліух В. В. Законодательная функция парламентов и практика их реализации в зарубежных государствах

Исследуются особенности осуществления законодательной функции парламентом в зарубежных государствах. Анализируется мировой опыт рассмотрения законопроектов парламентами. Определены субъекты права законодательной инициативы. Проанализирована практика активного привлечения общественности и других заинтересованных групп к разработке законодательных инициатив, находящихся на рассмотрении парламента. Исследована процедура принятия законопроектов при условии состояния законодательной необходимости. Представлены предложения по совершенствованию реализации законодательной функции в Верховной Раде Украины путем привлечения общественности.

Ключевые слова: законодательная функция, законодательная инициатива, законодательная деятельность, законопроект, обсуждение законопроекта, парламент.

Kolyukh Valerii. The legislative function of the parliament and the practice of its implementation in the foreign states

The features of performance of the legislative function of parliaments in foreign countries are studied. The foreign experience of the bill drafting by parliament is analyzed. The author has determined the variety of subjects of the legislative initiative. The practice of dynamic involvement of public and other interested groups in the process of exercising bills in parliament is analyzed. The bill's making procedure providing the condition of the legislative necessity is studied. The author provides by the proposals regarding the improvement of the process of implementation the legislative function of the Parliament of Ukraine by involving the public.

Key words: legislative function, legislative initiative, legislative activity, bill, discussion of the bill, parliament.

Парламент здійснює широке коло функцій і повноважень, серед яких найбільш значущою є законодавча функція. Якщо інші функції (наприклад, установча, бюджетно-фінансова, контрольна) притаманні

парламенту та іншим органам державної влади, то законодавча цілком належить до повноважень виключно парламенту. Однак, як зазначається у теорії конституційного права, в Україні ефективність здійснення парламентом законодавчої функції часто оцінюється політиками лише за кількісними показниками. Зокрема, «чим більше прийнято законів, чим швидше внесено зміни до чинного законодавства, яке належним чином не застосовується на практиці, тим ефективніше працює парламент»¹.

Натомість, у багатьох зарубіжних державах закони приймаються лише тоді, коли певна проблема не може бути вирішена в інший спосіб, а роль парламенту у законодавчому процесі полягає, насамперед, не просто в ухваленні законів, а прийнятті таких з них, які б узгоджувались з вже прийнятими законодавчими актами і могли застосовуватись на практиці, враховували інтереси максимально широкого кола суб'єктів, на яких поширюватиметься їх дія, були зрозумілими для суспільства та справедливими². Таким чином, порівняльний аналіз законодавства зарубіжних держав, у частині реалізації законодавчої функції парламенту, надасть можливість модернізувати вітчизняне законодавство в цій частині у відповідності до міжнародної практики.

Проаналізувавши дослідження, присвячені механізмам здійснення парламентом законодавчої функції, автор робить висновок, що ця тема є недостатньо вивченою як у теорії конституційного права так і в теорії парламентаризму. Лише окремі її аспекти були розглянуті в роботах О. Барабаша³, Н.Л. Омельченка⁴, В. Ф. Погорілка⁵, С.В. Сороки⁶, В.М. Шаповала⁷ та інших. Водночас, вважати дослідження цієї проблематики вичерпним неможливо, оскільки у контексті реформування національного та зарубіжного законодавства виникають питання, що потребують наукового осмислення та аналізу.

Проводячи дослідження, автор ставив наступні цілі: розкрити особливості прийняття законопроектів парламентами зарубіжних держав; проаналізувати стадії проходження законопроекту через ряд читань.

Законодавча функція парламентів полягає у прийнятті законів, внесенні змін до них, визнанні їх такими, що втратили юридичну силу, скасуванні або призупиненні дії законів. Відповідна функція є головною, пріоритетною у системі функцій парламенту, оскільки основні повноваження парламенту спрямовані на прийняття законів, які визначають якість правової держави. Не викликає заперечень той факт, що «всебічне і повне уявлення про законодавчу функцію пар-

ламенту неможливе без знання механізму її здійснення, тобто елементів, суб'єктів законодавчої та іншої, щільно пов'язаної із законотворенням, діяльності»⁸.

Почнемо з того, що процедура прийняття законопроектів включає в себе кілька стадій. Зокрема, стадії розгляду законопроектів передусє процедура їх внесення парламенту, що має назву право законодавчої ініціативи. У теорії конституційного права відзначають, що право законодавчої ініціативи не є всезагальним та не належить всім без винятку суб'єктам (громадянам, державним органам чи громадським організаціям). Кожна держава в залежності від її природи і призначення вирішує по-своєму питання суб'єктів права законодавчої ініціативи⁹.

Так, аналіз конституційних положень зарубіжних держав, в частині реалізації парламентом законодавчої функції, свідчить про те, що суб'єктами права законодавчої ініціативи виступають окремі парламентарії, чи їх група, постійні парламентські комітети (комісії), парламентські фракції, палата парламенту (у двопалатних парламентах), глава держави, уряд, представницькі органи суб'єктів федерації, автономних утворень, місцевого самоврядування, вищі суди, громадські організації, певна кількість виборців та ін. Залежно від суб'єкта законодавчої ініціативи розрізняють парламентську, президентську, королівську, урядову, судову, народну та спеціальну законодавчу ініціативу. Так, право законодавчої ініціативи закріплено за органами виконавчої влади та членами парламенту (Республіка Болгарія (далі – Болгарія) (ст. 87 Конституції)¹⁰, Грецька Республіка (далі – Греція) (ст. 73 Конституції)¹¹, Федеративна Республіка Німеччина (далі – ФРН) (ст. 76 Основного Закону)¹², Французька Республіка (далі – Франція) (ст. 39 Конституції)¹³, главою держави, урядом, комітетами (Латвійська Республіка (далі – Латвія) (параграф 78 Конституції)¹⁴.

В окремих державах поширеною є практика закріплення права законодавчої ініціативи не лише за парламентом, урядом, президентом, але й за виборцями. Наприклад, за Конституцію Литовської Республіки (далі – Литва) (ст. 68) право законодавчої ініціативи закріплено за 50 000 виборців¹⁵, Республіки Польщі (далі – Польща) – за 100 000 виборців (ст. 119)¹⁶. Видається, що закріплення права законодавчої ініціативи за виборцями слід вважати вдалим кроком законодавця, оскільки «народна ініціатива» дозволяє розширити участь громадськості у законодавчому процесі.

У зарубіжних державах процес обговорення законів має свої особливості. Загальною рисою обговорення є наявність читань, які

проходить кожний законопроект під час його розгляду в парламенті (Франція, Болгарія – законопроекти розглядаються у двох читаннях; ФРН, Польща, Латвія – законопроекти розглядаються у трьох читаннях). Так, наприклад, у Конституції Фінляндської Республіки передбачено, що пропозиції щодо внесення змін до законодавства, а також проекти змін до Регламенту розглядаються на засіданнях парламенту за процедурою двох читань (за винятком законопроектів, які не було підписано президентом (параграф 41 Конституції)¹⁷. Згідно зі ст. 88 Конституції Болгарії, проекти законів розглядаються парламентом, принаймні, у двох читаннях, які повинні відбуватись на різних засіданнях парламенту. Як виняток, парламент може розглянути проект у першому та остаточному читанні в один і той же день. Всі інші рішення парламенту (наприклад, постанови), приймаються у першому читанні та в цілому.

Проходження законопроекту через ряд читань дає змогу більш детально його опрацювати. У кожній державі вони мають свою специфіку, але суть їх можна узагальнити. Робота над законопроектом розпочинається з його прийняття до розгляду. Стадія розгляду законопроекту передбачає його вивчення та проведення детального аналізу. Парламентарії, як правило, заслуховують доповідь ініціатора законопроекту і повинні визначитися у тому, чи існує стосовно предмета законопроекту прогалина у законодавстві, а також чи вирішить відповідний законопроект існуючу проблему. Ініційований і розроблений законопроект передається в палату для реєстрації, після чого може бути поставлений на порядок денний і розповсюджений серед парламентаріїв. Зазвичай це здійснюється за чергою, хоча черговість багато в чому залежить від міркувань голови палати. Внесенню законопроекту до порядку денного засідань палати може передувати голосування з цього приводу. Тільки після голосування законопроект вважається прийнятим до розгляду. Відповідні процедури становлять, як правило, перше читання¹⁸.

Так, за Конституцією Польщі законопроект проходить три читання, кожне з яких має певне функціональне значення (ч. 1 ст. 119 Конституції). Такий порядок розгляду дає змогу докладніше обговорити законопроект чи постанову та удосконалити їх. Вперше законопроект заслуховується на засіданні комісії (за винятком законопроектів про зміни в Конституції, проектів конституційних законів, які регулюють основні права та свободи громадян, виборче право з обрання Сейму та Сенату, Президента, право власності та інших важливих законопроектів – вони розглядаються на засіданні Сейму).

Перше читання законопроекту включає обґрунтування проекту ініціатором внесення законопроекту, запитання депутатів і відповіді на них, дискусій щодо загальних принципів проекту. Завершується перше читання на засіданні Сейму передачею проекту до комісії, у тому числі й до законодавчої комісії, або тільки до останньої, якщо Сейм не відхилив проект у цілому¹⁹. У Великій Британії в першому читанні, як правило, оголошується назва законопроекту, потім він роздруковується і надсилається депутатам²⁰. За Конституцією Греції будь-який законопроект чи законодавча пропозиція, які обговорюються відповідними комітетами, виносяться на розгляд пленарного засідання парламенту та ставляться на голосування у першому читанні постатейно та в цілому. Якщо в ході обговорення законопроекту приймаються поправки, голосування відкладається на термін однієї доби з моменту розповсюдження депутатам виправленого законопроекту (ч. 1, 2 ст. 76).

Слід зазначити, що у зарубіжних державах є поширеною практика залучення зацікавлених груп населення до опрацювання законодавчих ініціатив, що перебувають на розгляді парламенту, з метою підвищення якості законодавства та врахування інтересів різних верств населення. Так, у Польщі передбачена можливість винесення законопроекту на обговорення в ході публічних слухань, рішення про проведення яких приймається головним комітетом після розгляду законопроекту у першому читанні, але перед початком його детального опрацювання комітетом. Рішення про час і місце проведення таких слухань оприлюднюється в Інформаційній системі Сейму, яка є відкритою для загального доступу. Право взяти участь у консультаціях мають особи, які письмово повідомили Сейм про бажання взяти у них участь (ст. 70-а Регламенту Сейму)²¹.

У Болгарії проведення публічних консультацій щодо внесених на розгляд парламенту проектів не є обов'язковим. Однак, у випадку надходження пропозицій щодо законопроекту від зацікавлених громадських організацій, головний комітет у своєму звіті за результатами опрацювання проекту перед першим читанням повинен викласти їх суть²².

Під час другого читання законопроекту обговорюються його основні положення у формі доповіді комітету, що працював із законопроектом. Друге читання може бути закінчено або схваленням законопроекту і направленням його в комітет для внесення поправок, або відхиленням. Слід зазначити, що у законодавстві окремих держав існує вимога подання поправок письмово і заздалегідь, щоб комітет

або комісія мали можливість детально їх вивчати та вносити свої зауваження. Так, за Конституцією Франції (ст. 41), уряд може заявити про недопустимість поправки на тій підставі, що вона не входить до законодавчої компетенції парламенту. Розбіжності з цього приводу вирішуються Конституційною радою у восьмиденний термін. Окрім того, після відкриття дебатів уряд може заперечувати розгляд поправки, яка не була раніше подана до комісії (ч. 2 ст. 44).

У відповідності до ст. 45 Конституції Франції, якщо в результаті розбіжностей між палатами законопроект не був прийнятий після двох читань у кожній палаті, то після першого читання Прем'єр-міністр має право скликати засідання змішаної паритетної комісії, яка уповноважена запропонувати акт, який стосується тих положень, у яких залишаються розбіжності. Текст, вироблений комісією, виноситься на схвалення обом палатам. Якщо змішана паритетна комісія не прийме загального документу, або він не буде затверджений палатами, уряд, після нового читання у кожній з палат, може звернутися до Національних Зборів з проханням винести остаточну постанову простою більшістю голосів.

У Болгарії під час другого читання законопроект розглядається постатейно. Обговорюються лише ті поправки, які були внесені членами парламенту протягом встановленого Регламентом строку, а також зміни до них. Друге читання завершується голосуванням за остаточний варіант законопроекту в цілому (ч. 1 ст. 88).

Досить детальні положення щодо процедури розгляду законопроектів у другому читанні закріплено у Регламенті Сейму Латвії (параграф 104), у відповідності до якого законопроект не може розглядатись парламентом у другому читанні, якщо до нього не додано всі пропозиції, внесені у встановлений термін суб'єктами, що мають право на їх подання, а також якщо за 5 днів до дня розгляду законопроекту членам парламенту не була надана можливість ознайомлення із законопроектом та пропозиціями до нього. Після розгляду всіх пропозицій законопроект виноситься на голосування. У випадку його схвалення він передається до головного комітету для підготовки до третього читання²³.

Обговорення законопроектів у третьому читанні є, як правило, формальним етапом в обговоренні законопроекту. Внесення нових поправок уже не допускається, за винятком суто редакційних. Після обговорення законопроекту в третьому читанні проводиться голосування²⁴. Однак не слід виключати того, що законопроект може бути відхилений і на цій стадії. Це буває у випадку, коли законопроект не

набрав необхідної більшості голосів. Якщо ж необхідна більшість отримана, законопроект вважається схвалений палатою.

Так, у ФРН, якщо до законопроекту було внесено зміни, він розглядається у третьому читанні після поширення серед членів Бундестагу тексту відповідних змін (ст. 84 Регламенту). На відміну від другого читання, зміни до законопроекту під час його розгляду у третьому читанні можуть бути запропоновані лише фракціями або 5% членів Бундестагу і лише щодо тих статей законопроекту, які було змінено за у другому читанні. Якщо за результатами розгляду у третьому читанні до законопроекту не було внесено будь-яких змін, він ставиться на голосування в цілому. Окрім того, Бундестаг у третьому читанні може прийняти рішення про направлення законопроекту на розгляд інших комітетів або на повторне друге читання за умови, якщо головний комітет вносить пропозиції щодо перегляду положень законопроекту, схвалених у другому читанні (ст. 86 Регламенту Бундестагу)²⁵.

Аналізуючи законодавчу функцію парламентів зарубіжних держав, не можна не згадати про такий унікальний засіб прийняття законопроектів, як стан законодавчої необхідності, який регламентований у ст. 81 Конституції ФРН (передбачена можливість обійти головний законодавчий орган – Бундестаг, якщо він не бажає прийняти законопроект, який уряд вважає необхідним). За таких умов Президент, на прохання канцлера і за згоди Бундесрату, може оголосити про стан крайньої законодавчої необхідності відносно будь-якого законопроекту, який відхилений Бундестагом, і дозволити прийняти його Бундесратом за повторної відмови Бундестагу. Це положення застосовується також у випадку, якщо законопроект не буде прийнято Бундестагом упродовж чотирьох тижнів після його повторного внесення. Іншими словами, законопроект може бути прийнятий однією лише верхньою палатою.

Протягом періоду перебування Федерального канцлера на посаді, будь-який інший законопроект, відхилений Бундестагом, може бути прийнятий у відповідності до зазначених положень, упродовж шести місяців після того, як уперше було оголошено стан законодавчої необхідності. Однак після закінчення цього періоду в подальшому не допускається оголошення стану законодавчої необхідності протягом строку перебування на посаді цього ж Федерального канцлера²⁶. Слід зазначити, що застосування процедури законодавчої необхідності є досить складним механізмом у зв'язку з чим впродовж всієї історії існування цього механізму він жодного разу не був застосований²⁷.

Натомість, за законодавством Чеської Республіки (далі – Чехії), в ході розгляду законопроекту у третьому читанні до нього можуть бути запропоновані лише зміни техніко-юридичного, стилістичного та граматичного характеру, які впливають із суті змін, запропонованих під час розгляду законопроекту у другому читанні. У третьому читанні на голосування спершу ставляться пропозиції щодо виключення певних положень законопроекту, після цього – інші запропоновані в ході другого читання зміни. В подальшому палата приймає рішення про схвалення в цілому законопроекту або про його відхилення²⁸.

Аналіз положень законодавства зарубіжних держав, в частині реалізації законодавчої функції парламенту, свідчить, що переважна більшість законопроектів ухвалюється простою більшістю голосів від присутніх на засіданні парламенту. При цьому, на засіданні парламенту або палати має бути присутня більшість або не менше половини депутатів від загального складу. Наприклад, у Конституції Болгарії, Польщі та Греції передбачено, що закони та інші нормативно-правові акти приймаються більшістю присутніх на засіданні членів парламенту за умови присутності на засіданні більш ніж половини (ст. 81 Конституції Болгарії, ст. 67 Конституції Греції) чи не менше половини (ст. 120 Конституції Польщі) членів від конституційного складу парламенту. Натомість, за Конституцією Чехії, засідання палат є повноважним за умови присутності на них не менш ніж третини членів палат. Відповідно рішення палати вважається ухваленим, якщо за нього проголосувала більшість присутніх на засіданні членів відповідної нижньої або верхньої палати (ч. 2 ст. 39)²⁹. Таким чином, більша кількість голосів потрібна для остаточно ухвалення законопроектів. Такий підхід дозволяє забезпечити стабільність окремих найважливіших законів, а також врахувати інтереси правлячих партій.

Однак процедура ухвалення простою більшістю голосів від присутніх на засіданні парламенту застосовується не щодо всіх законопроектів. Зокрема, у відповідності до ст.ст. 136, 168 Конституції Португальської Республіки (далі – Португалії) рішення з питань зовнішніх відносин, а також щодо положень виборчих законів, які не передбачають регулювання питань, віднесених Конституцією до сфери регулювання органічних законів, а також закони щодо голосування громадян Португалії, які проживають за кордоном, щодо виборів до парламенту, приймаються двома третинами голосів від присутніх на засіданні членів парламенту, але більшою ніж абсолютна більшість від загальної кількості повноважних членів парламенту кількістю голосів³⁰. За Конституцією Франції (ст.ст. 88-5, 89) трьома п'ятими від

складу парламенту приймається закон про внесення змін до Конституції Франції, а також закон про ратифікацію угоди щодо набуття певною державою членства в ЄС, якщо проекти таких законів не було винесено на затвердження загальнонаціональним референдумом.

Таким чином, процедура декількох читань законопроекту є довготривалою, однак необхідною для прийняття закону високої якості, щоб у подальшому не виникало потреби його змінювати або скасовувати. Для тих випадків, коли не можна довго чекати ухвалення закону, законодавство передбачає термінові процедури, у яких допускається можливість позачергового розгляду та скорочення кількості читань. Так звана прискорена процедура розгляду дістала назву невідкладних законопроектів (Франція, Греція, Латвія, ФРН, Польща). Подання на розгляд відповідних законопроектів має бути належно вмотивованим і потребує згоди більшості членів парламенту. Під час розгляду законопроектів за прискореною процедурою, обмежуються строки їх опрацювання в комітетах і внесення на розгляд парламентів, строки поширення серед депутатів, а також строки між проведеннями різних читань. Однак при цьому депутати, як і за умов прийняття законів за звичайною процедурою, не обмежуються у праві виступу, розгляді пропозицій, винесенні їх на голосування тощо.

Так, у ФРН законопроект, який був визнаний урядом невідкладним, може бути розглянутий у більш короткі строки (через три тижні замість шести, які передбачені для звичайних) за рішенням Бундестагу, прийнятим більшістю від присутніх на його засіданні депутатів³¹. У Польщі розгляд законопроектів за скороченою процедурою може передбачати: а) розгляд законопроекту у першому читанні відразу після поширення тексту законопроекту серед депутатів; б) розгляд законопроекту у другому читанні відразу після першого читання, без направлення законопроекту на розгляд комітету; в) розгляд законопроекту у другому читанні невідкладно після розповсюдження тексту законопроекту серед народних депутатів³². Однак у деяких державах існують певні обмеження щодо розгляду та схвалення законопроектів за прискореною та спрощеною процедурами. Так, у Франції розгляд проекту за прискореною процедурою не може проводитись, якщо відповідне клопотання уряду не підтримано конференціями президентів обох палат парламенту (ст. 102 Регламенту Національних зборів)³³.

В подальшому відзначимо, що у законодавстві окремих зарубіжних державах містяться положення, які забороняють протягом певного часу після відхилення парламентом законопроекту повторно

вносити такий самий або аналогічний за змістом проект на розгляд парламенту. Така практика є поширеною у Франції, Латвії, Болгарії. Так, у відповідності до ст. 84 Регламенту Національних Зборів Франції, законопроект, який внесений членами нижньої палати та відхилений може бути повторно внесений на розгляд палати лише через рік з дня його відхилення³⁴. Натомість, у Болгарії, якщо законопроект відхилений парламентом у першому читанні, він може бути повторно внесений на його розгляд не раніше ніж через 3 місяці після його відхилення, однак за умови внесення кардинальних змін до нього (ст. 72 Регламенту Національних Зборів).

В цілому проведене дослідження щодо визначення напрямів реалізації законодавчої функції парламентів у зарубіжних державах, дає підстави для таких висновків. Позитивним та вартим запозичення є врахування положень ст. 68 Конституції Литви та ст. 119 Конституції Польщі щодо закріплення права законодавчої ініціативи за виборцями. Окрім того, вважаємо доцільним запозичення правового досвіду зарубіжних держав (ст. 70-а Регламенту Сейму Польщі, ст. 69 Регламенту Національних Зборів Болгарії) щодо залучення зацікавлених груп населення до опрацювання законодавчих ініціатив, що перебувають на розгляді парламенту та створення окремої рубрики на веб-сторінці Верховної Ради України, через яку громадяни мали б можливість надсилати свої пропозиції та зауваження до законопроектів, які готуються до розгляду парламентськими комітетами.

1. Ковриженко Д. Правове регулювання законодавчого процесу: досвід країн ЄС та пропозиції для України / Д. Ковриженко // Парламент. – № 1. – 2011. – С. 2. **2.** Там само. **3. Барабаш О.** Законотворення – основна функція парламенту : посібник / Барабаш О. – К. : Заповіт, 1997. – 169 с. **4. Омельченко Н. Л.** До визначення поняття законодавчої функції Верховної Ради України / Н. Л. Омельченко // Правова держава : зб. наук. праць. – Вип. 21. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – С. 174-182. **5. Погорілко В. Ф.** Функції українського парламенту. Від номінального до реального / В. Ф. Погорілко // Віче. – 2002. – С. 17-20. **6. Сорока С. В.** Взаємодія уряду та парламенту в законодавчому процесі країн Європейського Союзу / С. В. Сорока // Наукові праці. – Випуск 202. – Т. 214. – С. 20-25. **7. Шаповал В. М.** Парламентаризм і законодавчий процес в Україні : навч. посіб. / Шаповал В. М., Борденюк В. І., Журавльова Г. С. – К. : Вид-во УАДУ. – 2000. – 216 с. **8. Омельченко Н. Л.** Цит. работа. – С. 179. **9. Дутка Г. І.** Конституційно-правові основи законодавчої ініціативи в Україні / Г. І. Дутка // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 68. – С. 69-74. **10. Конституція** Республіки Болгарія от 13 июля 1991г. [Електрон-

- ный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.uznal.org/constitution.php?text=Bulgaria&language=r> **11.** Конституция Греции от 11 июня 1975 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.uznal.org/constitution.php?text=Greece&language=r> **12.** Конституция Федеративной Республики Германии от 23 мая 1949г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.uznal.org/constitution.php?text=Germany&language=r> **13.** Конституция Французской Республики от 4 октября 1958 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.uznal.org/constitution.php?text=France&language=r> **14.** Конституция Латвийской Республики от 15 февраля 1922 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.uznal.org/constitution.php?text=Latvia&language=r> **15.** Конституция Литовской Республики от 25 октября 1992 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.uznal.org/constitution.php?text=Lithuania&language=r> **16.** Конституция Польской Республики от 2 апреля 1997 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.uznal.org/constitution.php?text=Poland&language=r> **17.** Основной закон Финляндии от 11 июня 1999г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.uznal.org/constitution.php?text=Finland&language=r> **18.** Шаповал В. М. Зарубіжний парламентаризм / В. М. Шаповал В. М. – К. : Основи, 1993. – С. 115. **19.** Дмитриев Ю. А. Система государственной власти в России и в мире: историко-правовая ретроспектива / Ю. А. Дмитриев, А. М. Николаев. – М. : ООО «Профобразование», 2002. – С. 68. **20.** Конституционное право зарубежных стран : учебник / [под. общ. ред. М. В. Баглая, Ю. И. Лейбо и Л. М. Энтина]. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 2002. – С. 145. **21.** Дмитриев Ю. А. Цит. работа. – С. 146. **22.** Автономов А. С. Конституционное (государственное) право зарубежных стран : учебник / Автономов А. С., Сивицкий В. А, АЧеркасов А. И. ; под ред. д. ю. н. А. С. Автономова. – М. : Юриспруденция, 2003. – С. 118. **23.** Перерва Ю. М. Розгляд законопроектів парламентами зарубіжних країн / Ю.М. Перерва // Право і безпека. – №4 (36). – 2010. – С. 20-23. **24.** Там само. – С. 21. **25.** Регламент Бундестага от 29 января 1952 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://parliament.am/library/kaponakarger/GERM_BUNDESTAG.pdf **26.** Конституция Федеративной Республики Германии от 23 мая 1949г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.uznal.org/constitution.php?text=Germany&language=r> **27.** Зіллер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС: Порівняльний аналіз / Зіллер Ж. – К. : Основи, 1996. – С. 84-85. **28.** Конституционное право зарубежных стран : учебник / [под. общ. ред. М. В. Баглая, Ю. И. Лейбо и Л. М. Энтина]. – С. 643. **29.** Конституция Чешской Республики от 16 декабря 1992 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.uznal.org/constitution.php?text=Czech_Republic&language=r **30.** Конституция Португальской Республики от 2 апреля 1976 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.uznal.org/constitution.php?text=Portugal&language=r> **31.** Schick R. The German Bundestag. Function and Procedures

/ R. Schick, W. Zeh. – Rheinbreitbach :NeueDarmstadterVerlangstalt,1999. – С. 75.
32. Конституционное право зарубежных стран : учебник / [под. общ. ред. М. В. Баглая, Ю. И. Лейбо и Л. М. Энтина]. – С. 639. **33.** Регламент Национального собрания Франции 3 июня 1959г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://parliament.am/library/kanonakarger/FRANC.pdf> **34.** Там само.

Kolyukh Valerii. The legislative function of the parliament and the practice of its impementation in the foreign states

Parliament carries out a wide range of functions and powers by the whole of the most significant is the legislative one. So as the other functions (eg. institutional, fiscal, control) are inherent to the parliament and other state bodies, as the legislative completely belongs to the exclusive authority of parliament. The features of performance of the legislative function of parliaments in foreign countries are studied. The foreign experience of the bill drafting by parliament is analyzed. The author has determined the variety of subjects of the legislative initiative. That subjects are the member of parliament or their group, permanent parliamentary committees (commissions), parliamentary fractions, House of Parliament (in bicameral parliaments), President, Government, representative bodies of federation, autonomous formations, local governments, higher courts, public organizations, a number of electors and others. Depending on the subject of legislative initiative, the parliamentary, presidential, royal, governmental, judicial, people's and special legislative initiatives are distinguished. The range of subjects of the legislative initiative as a rule depends on the form government and state system. Based on the analysis of the constitutional provisions of foreign countries, the process of bill's drafting at the various stages of parliamentary readings is revealed. The practice of dynamic involvement of public and other interested groups in the process of exercising bills in parliament is analyzed. By analyzing the legislative function of parliaments of foreign countries, the author mentioned such a unique way of drafting bills, as the condition of the legislative necessity, which is regulated by the Constitution of Federal Republic of Germany (the ability to bypass the main legislative body – the Bundestag, unless it doesn't want to pass a bill, which government considers necessary is provided). Under such conditions, the President, at the request of the Chancellor and with the consent of the Bundesrat, may declare a condition of the legislative necessity regarding any bill that was rejected by the Bundestag and allow the Bundesrat to pass a bill in the case of the repeated refusal of the Bundestag. This provision also is applicable in the case when the bill was not passed by the Bundestag within four weeks after its re-introduction. Other words, the bill may be passed only by the upper house. There are proposals regarding the improvement of the process of implementation the legislative function of the Parliament of Ukraine by involving the public.

Key words: legislative function, legislative initiative, legislative activity, bill, discussion of the bill, parliament.

А. І. КУРАС

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА БІЛОРУСІ: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Розкрито сутність поняття «національна безпека», питання забезпечення якої особливо актуалізувалися в умовах світової фінансово-економічної кризи і посилення кризових явищ усередині країни. Автором визначено засади та здійснено поелементний аналіз національної безпеки Республіки Білорусь. Аналізуються фактори, що здійснюють, як безпосередній, так і опосередкований вплив на національну безпеку країни: економічні, зовнішньоекономічні і зовнішньополітичні, соціально-політичні. Виокремлюються шляхи подолання негативних наслідків їх функціонування. Розглянуто основні показники різних видів безпеки.

Ключові слова: національна безпека, концепція національної безпеки, безпека Республіки Білорусь.

Курас А.И. Национальная безопасность Беларуси: политологический анализ

Раскрыта сущность национальной безопасности государства, вопросы обеспечения которой особенно актуализировались в условиях мирового финансово-экономического кризиса и усиления кризисных явлений внутри страны. Автором определены основы и осуществлен поэлементный анализ национальной безопасности государства, предложены сценарии развития стратегии национальной безопасности Беларуси. Акцентируется внимание на определении понятия «национальная безопасность». Анализируются факторы, которые осуществляют, как непосредственное, так и опосредованное влияние на таковую: экономические, внешнеэкономические и внешнеполитические, социально-политические. Выделяются пути преодоления негативных последствий их функционирования.

Ключевые слова: национальная безопасность, концепция национальной безопасности, безопасность Республики Беларусь.

© КУРАС Артем Іванович – кандидат політичних наук, молодший науковий співробітник відділу теоретичних та прикладних проблем політології ІПЕНД ім.І.Ф.Кураса НАНУ

Kuras Artem. National security of Belarus: politological analysis

National security is the key element of any country and that is why currently the issues of energy security assume global character. Energy dependence of developed economies raises serious political, economic, social and ecological risks. Such basic and determining imperatives of modern world as political relations, directions and intensity of economic cooperation, tendencies and dynamics of world markets of energy resources are influenced by energy factor.

Since Belarus independence the problem of energy resources supply has been the cornerstone of energy independence. For Belarus producers this problem increases over time especially in metallurgy, chemical and machine-building industries because energy resource consumption of these Belarus industries considerably exceeds the world's. Imported energy resources, first of all oil and natural gas, form the industrial basis of the national economy.

Key words: *national security, national security concept, security of Belarus Republic.*

Самостійне існування нації у тій чи іншій державній формі, національний розвиток і поважне місце на світовій арені все більше залежать і залежатимуть від того, якою мірою буде забезпечена національна безпека держави. Питання національної безпеки є доволі актуальним на сьогоднішній день не лише для окремо взятої країни, а й для всіх країн загалом. Тому для Білорусі питання національної безпеки є одним із основних факторів її існування як самостійної та незалежної держави.

Сьогодні існує багато досліджень у сфері національної безпеки та її складових. Вагомий внесок у теорію і практику національної безпеки зробили провідні західні та російські вчені. Важливу роль у теоретичному дослідженні цієї проблематики відіграє праця В.А. Ліпкана «Національна безпека України». У навчальному посібнику автора розкривається сутність та зміст національної безпеки та її складових. Розроблено науковий підхід до вивчення складових національної безпеки, що дало змогу підійти з позицій уніфікованої методології до дослідження феномену національної безпеки.

Значний внесок у розвиток методології забезпечення національної безпеки України зробили такі відомі вітчизняні вчені як В. П. Горбулін, О. Ф. Белов, С. І. Пирожков, О. С. Бодрук, А. Б. Качинський, О. В. Литвиненко, О. М. Гончаренко, Б. О. Парахонський, О. Г. Данільян, О. П. Дзьобань. Окремим складовим національної безпеки (економічній, екологічній, інформаційній, зовнішньополітичній тощо) були присвячені роботи Г. М. Перепелиці, О. С. Власюка, М. А. Ожевана,

М. М. Різуна, В. І. Мунтіяна, А. І. Сухорукова, Д. К. Прейгера, Я. А. Жаліла, В. М. Гейця, В. А. Ліпкана, Г. П. Ситника та ін.

Водночас, попри велику кількість публікацій залишається багато невирішених проблем у теорії та практиці національної безпеки. Окрім того, ситуацію ускладнює відсутність системності стосовно понятійного апарату у цій сфері, а також обґрунтованих пропозицій щодо впровадження сучасних методів та моделей управління національною безпекою.

Все це й зумовило актуальність вибраної нами теми дослідження.

Концепція національної безпеки Республіки Білорусь становить собою систему поглядів щодо напрямів, засобів і способів захисту життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави. Вона містить методологічну основу побудови системи забезпечення національної безпеки Республіки Білорусь і призначена для використання при плануванні і здійсненні діяльності державних органів по забезпеченню національної безпеки.

Національна безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Загроза національній безпеці – це дії, явища і процеси (або їх сукупність), що перешкоджають реалізації життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави. Забезпечення національної безпеки – діяльність державних органів, організацій, зокрема суспільних об'єднань, а також окремих громадян по захисту життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави.

Забезпечення національної безпеки включає:

- визначення життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави;
- виявлення чинників, що створюють загрозу національній безпеці;
- формування системи протидії негативним чинникам і виникаючим погрозам.

До сфер безпеки Республіки Білорусь належать: 1) політична, 2) економічна, 3) військова, 4) екологічна, 5) інформаційна, 6) гуманітарна.

При чому структурно, розглядаючи кожну сферу безпеки Республіки Білорусь, в концепції визначаються:

1) життєво важливі інтереси Республіки Білорусь (РБ) саме в цій сфері;

2) чинники, що створюють загрозу безпеці РБ в цій сфері;

3) пріоритетні напрями забезпечення безпеки Республіки Білорусь в конкретній сфері¹.

Система забезпечення національної безпеки становить собою сукупність суб'єктів забезпечення національної безпеки, об'єднаних цілями і завданнями по захисту життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави, які здійснюють узгоджену діяльність в рамках законодавства.

Суб'єктами системи забезпечення національної безпеки є державні органи, організації, суспільні об'єднання, а також громадяни.

Новими у порівнянні з багатьма концепціями національної безпеки є вимоги, які висуваються до системи забезпечення національної безпеки. До них належать:

1. Здатність системи до своєчасного реагування на зміни зовнішньої і внутрішньої обстановки і самоудосконалення в міру накопичення інформації про загрози і досвід їх попередження і нейтралізації.

2. Повнота і достовірність інформації про реальні і потенційні загрози, здатність створення організаційних механізмів забезпечення національної безпеки, наявність сил і засобів.

3. Здатність виконання системою заданих функцій в умовах неповної, суперечливої і такої, що нерегулярно поступає, інформації про загрози.

4. Поєднання централізації управління системою забезпечення національної безпеки з самостійністю її окремих елементів.

5. Оперативність вироблення і ухвалення рішень, їх адекватність розгортам національної безпеки.

6. Здатність ефективного використання сил і засобів системи забезпечення національної безпеки і координації зусиль всіх її елементів².

До функцій системи забезпечення національної безпеки належать:

1) аналіз і оцінка поточного стану національної безпеки;

2) визначення пріоритетних напрямів зміцнення національної безпеки в основних сферах життєдіяльності особи, суспільства і держави;

3) розробка і здійснення оперативних і довготривалих заходів по попередженню, виявленню і прогнозуванню внутрішніх і зовнішніх загроз, а також ухвалення заходів по їх нейтралізації або локалізації;

4) підтримка сил і засобів системи забезпечення національної безпеки в готовності, розробка і здійснення заходів по їх ефективній

взаємодії і використанні в повсякденних умовах і при надзвичайних ситуаціях;

5) контроль за діяльністю державних органів, організацій, зокрема суспільних об'єднань, а також громадян, зайнятих у сфері забезпечення національної безпеки;

6) інформування громадян республіки з питань забезпечення національної безпеки.

В пункті 5 чітко простежується недемократичність концепції безпеки РБ, оскільки держава залишає за собою право на здійснення контролю за громадськими об'єднаннями, а також громадянами, які беруть участь у забезпеченні національної безпеки. Відтак фактично, дана концепція є не стільки знаряддям забезпечення національної безпеки, тобто безпеки не лише держави, а й суспільства і окремих громадян, скільки інструментом контролю за ними, відтак тоталітарною машиною поневолення громадян держави. Роль останньої має зводитись не до контролю, а до організації діяльності, виробленні механізмів взаємодії, наданні допомоги, включенні громадян у процес забезпеченні безпеки. Лише такі форми участі громадян можуть розглядатися як демократичні.

Застарілість багатьох положень даної Концепції обумовлена тим, що вона була прийнята ще 27 березня 1995 р., і тоді в цілому достатньо повно визначала напрями політики у області забезпечення безпеки держави.

Разом з тим, за останні роки відбулися значні зміни в республіці і в світі в області внутрішньої і зовнішньої політики. Що зумовило необхідність в розробленні нової Концепції національної безпеки.

У проекті конкретизовано визначення концепції національної безпеки як системи сучасних поглядів щодо напрямів, засобів і способів захисту життєво важливих інтересів суспільства. При розробленні даної концепції враховувалися передусім сучасні геополітичні тенденції.

Зокрема, враховувався той факт, що Німеччина, Франція й інші країни упевнені в своїй економічній, у тому числі і військовій потужності, вважають, що вони можуть вирішувати питання власної безпеки самостійно. Більш того, заяви адміністрації президента про необхідність підтримки демократії в Білорусі, фактично створили в найближчій перспективі умови для впливу на реалізацію Республікою Білорусь стратегічних національних інтересів³.

Як резюме можна зазначити, що характерною ознакою Концепції національної безпеки Республіки Білорусь є те, що фактично вона

становить собою не стільки концепцію національної безпеки, скільки концепцію державної безпеки, тобто концепцію безпеки держави Білорусь. Це потрібно для розуміння джерел формування як загроз безпеці, так і пріоритетних напрямів забезпечення безпеки держави, а також органів, що беруть в ній участь.

Громадська участь у забезпеченні національної безпеки фактично лише декларується, жодного механізму, окрім можливості здійснення контролю державою над ними, не передбачено. Саме це надає можливість зробити висновок, що у методологічному плані в Республіці Білорусь відсутня концепція національної безпеки, у дійсному розумінні цього слова.

Забезпечення національної безпеки – одна з найважливіших проблем сучасності. Система міжнародних відносин, що склалася під час холодної війни, пішла в минуле, а на її місці формується нова геополітична реальність.

Національна безпека як наука – це система поглядів, уявлень, ідей про безпеку особистості, суспільства і держави, а також наука про виявлення й усунення загроз національній безпеці.

Трансформація наприкінці ХХ століття понять національної безпеки та міжнародної безпеки, самої сутності явищ, які стоять за цими поняттями, – це загальноновизнаний факт як для наук, які вивчають міжнародні відносини та право, так і для самої міжнародної практики. Незалежно від теоретичних та ідеологічних підстав вчені, експерти та політики говорять про диверсифікацію загроз міжнародній безпеці, появі принципово нових загроз, які не підпадають ні під одне із раніше прийнятих визначень. З'явилися нові аспекти міждержавної безпеки: інформаційна агресія, а також інформаційна війна, фінансова інтервенція і багато інших, визнані і невизнані на міжнародному рівні загрози, здатні фундаментально порушити внутрішнє життя держави, аж до позбавлення суверенітету. Отже, починають розширюватися часові й географічні кордони національної безпеки⁴.

Світ вступив у стадію кардинальних економічних, суспільних, військово-політичних та інших змін, що характеризуються інтенсивністю і динамічністю.

Інтереси більшості людства порушені процесами глобалізації, які створюють нову об'єктивну реальність і багато в чому впливають на світовий прогрес. Разом з тим її неоднозначний характер і наслідки породжують мнотинні спроби формування і нав'язування ідеології глобалізму, визнаної підмітити або спотворити традиційні духовно-моральні цінності народів.

Триваючий перехід від однополярного до багатополярного світоустрою, активне формування і становлення нових центрів сили загострюють суперництво держав і конкуренцію моделей майбутнього розвитку. Прагнення ряду країн використовувати силові методи, тиск, економічні та ресурсні переваги для просування своїх інтересів, подвійні стандарти в трактуванні демократичних норм і принципів залишається джерелом напруженості. Внаслідок низької ефективності існуючих систем безпеки позначилася тенденція до глобальної нестабільності. Зростаюча ступінь відкритості економік, свободи переміщення товарів, капіталів і трудових ресурсів, міжособистісної взаємодії розмиває грань між внутрішніми і зовнішніми політичними, економічними, інформаційними процесами.

На зміну традиційним системам міждержавних стримувань і противаг приходять наддержавні і транснаціональні регулятори світових відносин та економіки. Зростає усвідомлення значущості інститутів і механізмів партнерства на всіх рівнях міжнародного життя.

Світова економіка активно трансформується і характеризується підвищенням нестійкості, переходом до нового технологічного укладу, становлення і зростання якого визначатимуть економічну динаміку в найближчі десятиліття. У глобальному масштабі відбувається переділ ринків, перерозподіл фінансових потоків і продуктивних сил, загострення конкуренції. Позначаються контури нових центрів економічного лідерства. Розвивається регіональні інтеграційні утворення⁵.

Технологічна еволюція стає джерелом принципово нових загроз, відкривають нові можливості негативного впливу на особистість, суспільство і держава.

Інформаційна сфера перетворюється в системоутворюючий фактор життя людей, суспільств і держав. Посилюється роль і вплив засобів масової інформації та глобальних комунікативних механізмів на економічну, політичну і соціальну ситуації. Інформаційні технології знайшли широке застосування в управлінні найважливішими об'єктами життєзабезпечення, які стають більш уразливими перед випадковими і навмисними впливами. Відбувається еволюція інформаційного протиборства як нової самостійної стратегічної форми глобальної конкуренції. Поширюється практика цілеспрямованого інформаційного тиску, що завдає істотної шкоди національним інтересам.

Актуалізували глобальні проблеми людства, в тому числі нестача продовольчих та природних ресурсів, кліматичні зміни та антропо-

генний вплив на навколишнє середовище, наркотрафік, торгівля людьми, незаконна міграція. Трансконтинентальні і транскордонні людські потоки збільшують ймовірність поширення епідемій, що викликаються новими вірусами. Проявляється напруженість між країнами-постачальниками, транзитерами та споживачами ресурсів.

Людський потенціал став найважливішим фактором соціально-економічного розвитку. Глобальні демографічні тенденції, насамперед старіння населення в розвинених державах на тлі швидкого зростання населення в багатьох країнах, що розвиваються, посилення міграційних потоків, все більш активно впливають на політичну ситуацію, економічний стан і етнокультурний ландшафт країн і регіонів світу⁶.

Наростає потенціал конфліктності, пов'язаний із збільшенням розриву між багатими і бідними країнами, політичним і релігійним екстремізмом, агресивним націоналізмом, сепаратизмом і збереженням територіальних претензій, посиленням релігійної нетерпимості та ксенофобії, високим рівнем терористичної активності і транснаціональної організованої злочинності, розповсюдженням зброї масового знищення та неконтрольованим поширенням матеріалів і технологій, які можуть бути використані для виробництва такої зброї.

Очевидна тенденція до зростання уразливості всіх членів міжнародного співтовариства перед обличчям різноманітних викликів та загроз, спектр і гострота яких еволюціонує, видозмінюється і набуває транскордонний характер.

Республіка Білорусь є здійсненим, незалежною, суверенною державою, яка не відноситься ні до одного з світових центрів сили, проводить миролюбну зовнішню політику і прагне до створення умов для придбання нейтрального статусу. Республіка Білорусь в силу свого географічного положення та відкритості повною мірою схильна впливу більшості відбуваються в світі геополітичних процесів.

Для забезпечення національної безпеки Республіки Білорусь, необхідно забезпечити економічну, політичну, науково-технічну, соціальну, демографічну, інформаційну, військову та екологічну безпеку. Також необхідно зберігати баланс інтересів між суспільством, особистістю і владою, з метою запобігання розбіжностей і протиріч, які можуть виникнути в суспільстві в ході яких подій.

У країнах СНД розробка проблем національної безпеки почалася в 90-х рр. XX в. При підготовці Концепції національної безпеки Республіки Білорусь, затвердженої Радою безпеки 27 березня 1995, поняття національної безпеки розглядається як «стан захищеності сус-

пільства від внутрішніх і зовнішніх загроз». У 1995 р. в Республіці Білорусь була прийнята економічна модель соціально орієнтованої ринкової економіки, що поєднує переваги сучасного ринкового господарства із забезпеченням ефективного соціального захисту громадян.

Сталий розвиток національної економіки є основоположним умовою збереження державного суверенітету кожної країни. Економіка, як основа будь-якої держави і його суспільно-політичної системи, визначає рівень життя населення, національну безпеку і обороноздатність країни⁷.

Найважливішою складовою частиною національної безпеки є економічна безпека, яка зачіпає практично всі сторони життя держави, суспільства, економіки. Одним із головних завдань є забезпечення економічної безпеки країни: ефективний розвиток економіки, інтегрованість в міжнародні спілки, створення механізмів захисту власних економічних інтересів.

Економічна безпека держави – це процес існування та розвитку суспільно-економічної формації в економічному середовищі, стійкий, саморозвиваючийся матеріальний і соціально-економічний комплекс, в межах якого при відображенні загроз певним способом відбувається формування структурних об'єктів, їх взаємодія для ефективного задоволення розвиваються матеріальних потреб суб'єктів суспільства. У свою чергу економічна безпека підрозділяється на енергетичну, продовольчу і фінансову. Всі ці види національної безпеки тісно взаємопов'язані і залежні один від одного. Економічна безпека є основоположною частиною національної безпеки. Це обумовлено важливістю і першорядне значення задоволення потреб особистостей, суб'єктів господарської діяльності, громадських груп у процесі функціонування і розвитку, як економіки окремої країни, так і економіки світового господарства.

Поняття «економічна безпека країни» охоплює всі сектори економіки. В умовах глобалізації світової економіки кожне держава змушена забезпечувати власну економічну безпеку. Цього особливо складно досягти невеликим державам, які не мають достатньої кількості природно-сировинних ресурсів, необхідних для розвитку та сталого становища на світовій арені. До таких держав відноситься Республіка Білорусь. Проблеми національної економічної безпеки набувають важливого значення, як в теоретичному, так і в практичному аспектах.

Економічна безпека має досить складну внутрішню структуру. Аналіз реальних процесів і вітчизняний та зарубіжний досвід дозволяють вичленувати три її найважливіших елементи.

Економічну незалежність, яка в умовах сучасного світового господарства аж ніяк не носить абсолютного характеру. Міжнародний поділ праці робить національні економіки взаємозалежними один від одного. У цих умовах економічна незалежність означає можливість контролю держави за національними ресурсами, досягнення такого рівня виробництва, ефективності і якості продукції, що забезпечує її конкурентноздатність і дозволяє на рівних брати участь у світовій торгівлі, коопераційних зв'язках і обміні науково технічними досягненнями.

Стабільність і стійкість національної економіки, що пропонують захист власності у всіх її формах, створення надійних умов і гарантії для підприємницької активності, стримування чинників здатних дестабілізувати ситуацію, тобто боротьба з кримінальними структурами в економіці, недопущення серйозних розривів у розподілі доходів, що загрожують викликати соціальні потрясіння⁸.

Здатність до саморозвитку і прогресу, що особливо важливо в сучасному, динамічно розвивається. Створення сприятливого клімату для інвестицій та інновацій, постійна модернізація виробництва, підвищення професійного, освітнього і загальнокультурного рівня працівників стають необхідними й обов'язковими умовами стійкості і самозбереження національної економіки.

Положення Республіки Білорусь в світі, зміна її внутрішнього стану пояснили необхідність розробки концепції національної безпеки.

Система забезпечення національної безпеки – це сукупність методів, що забезпечують стабільну ситуацію в країні. Вона припускає: виділення найбільш важливих національних інтересів; виявлення загроз, що перешкоджають реалізації національних інтересів; систему протидії реально існуючим і виникаючим загрозам національній безпеці; механізм впливу всіх суб'єктів національної безпеки, який забезпечує реалізацію захисних заходів.

Ефективність забезпечення національної безпеки досягається здатністю системи забезпечення національної безпеки своєчасно виявити зміни у внутрішній і зовнішній обстановці, які формують виклики і загрози національній безпеці, запобігти наслідки кризових ситуацій.

Державними органами, що входять в систему забезпечення національної безпеки, в межах їх компетенції організовується реагування на виклики та загрози національній безпеці, що припускає:

- збір, обробку та аналіз інформації про розвиток ситуації у відповідних сферах забезпечення національної безпеки;

- оцінку ситуації, прогнозування її розвитку та можливих негативних наслідків;
- розробку пропозицій щодо вдосконалення оперативного реагування на загрози національній безпеці.

У разі зростання небезпеки, формування та загострення загроз національній безпеці виробляються, приймаються і реалізуються відповідні управлінські рішення, включаючи заходи оперативного, середньострокового і довгострокового характеру.

Для забезпечення національної безпеки необхідні розвиток всебічного та взаємовигідного співробітництва з іншими державами, збереження і зміцнення існуючих систем міжнародної та регіональної безпеки. Важливо враховувати особливості географічного положення країни і розвивати систему обслуговування міжнародних транспортних комунікацій.

Основними проблемами забезпечення національної безпеки, виходячи з поглядів білоруських вчених на проблему забезпечення національної безпеки Республіки Білорусь, є:

- динамічний і сталий розвиток економіки та підвищення рівня життя населення;
- переважання імпорту над експортом;
- збереження біосфери і середовища проживання людини на рівні, що забезпечує відтворення поновлюваних і раціональне використання невідновлюваних природних ресурсів з урахуванням задоволення розумних потреб нинішнього і майбутнього поколінь;
- подолання катастрофи на Чорнобильській АЕС та інших негативних впливів на біосферу і середовище проживання людини⁹.

Безпека є результатом певної свідомої, соціальної діяльності із забезпечення безпеки особи, сім'ї, суспільства, держави. Втілення національної безпеки в життя полягає у реалізації національних інтересів, що відображають фундаментальні цінності та прагнення будь-якого народу, його потреби в гідних умовах життєдіяльності, а також цивілізовані шляхи їх створення і способи задоволення, тобто виступають як реалізація природного права народу на самостійне існування та участь його у світовій цивілізації.

1. *Національна безпека Республіки Білорусь. Сучасний стан та перспективи* – Мн. : ЮОО «Право та економіка». – 2003. – С. 21. 2. *Національна стратегія сталого соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на період до 2020 р.* – Мн. : Юніпак. – 2004. – С. 15. 3. *Возженников А. В.* Национальная безопасность: теория, политика, стратегия / *Возженников А. В.* – М. : НПО «Модуль»,

2000. – С. 115. **4.** *Національна безпека Республіки Білорусь. Сучасний стан та перспективи.* – С. 29. **5.** *Амитан В. Н. Экономическая безопасность: концепция и основные модели / В. Н. Амитан // Економічна кібернетика.* – 2000. – № 3-4. – С. 13-20. **6.** *Белоусова І. А. Економічна безпека як складова національної безпеки України / І. А. Белоусова // Економічний часопис-XXI.* – 2010. – № 5-6. – С. 14-17. **7.** *Мясникович М. В. Модель забезпечення економічної безпеки Республіки Білорусь / М. В. Мясникович, В. В. Пузіков // Білоруський економічний журнал.* – 2002. – № 3. – С. 14-21. **8.** *Національна стратегія сталого соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на період до 2020 р.* – С. 34. **9.** Там само. – С. 122.

Kuras Artem. National security of Belarus: politological analysis

National security is the key element of any country and that is why currently the issues of energy security assume global character. Energy dependence of developed economies raises serious political, economic, social and ecological risks. Such basic and determining imperatives of modern world as political relations, directions and intensity of economic cooperation, tendencies and dynamics of world markets of energy resources are influenced by energy factor.

Since Belarus independence the problem of energy resources supply has been the cornerstone of energy independence. For Belarus producers this problem increases over time especially in metallurgy, chemical and machine-building industries because energy resource consumption of these Belarus industries considerably exceeds the world's. Imported energy resources, first of all oil and natural gas, form the industrial basis of the national economy.

According to the Program of Belarus economic reforms, in 2015-2020 «Belarus has excess capacity for electric energy production. However, its capability to provide economy with electric energy is restricted by several problems such as: low efficiency of energy production and transmission, critical financial and economic state of heat generating companies and energy distributing companies, high liability of economic agents in energy markets.

It is necessary to emphasize that energy conflict can strengthen if energy resource country-producer is not a direct energy resource supplier (e.g., Russia has purchased all Middle Asia natural gas until 2015 and became a monopolist-exporter of this resource to European markets). Monopoly power is usually accompanied by political and economic pressure: For example, Russia has constantly put pressure on Ukraine to sell Ukrainian national natural gas transport system. The situation around Ukraine can somehow influence Belarus national security

For Belarus, as an active player in energy market, issues of efficient system of energy security are extremely important and urgent. The necessity of immediate solution of energy problems is being strengthened by the fact that national electric-en-

ergy and oil-gas systems are mostly integrated into a common European energy system because:

In our opinion, the following are key points Belarus has to address in terms of national energy security: financial problems associated with modernization of Belarus gas transport system. Since Belarus cannot afford the required investments on its own it is necessary to finally decide on whose investment proposals, Russia's or the EU's, are more attractive and economically efficient for Belarus; Natural gas consortium with Russia or independent energy policy. In any case, if Belarus manages to attract investments for modernization of its gas transport system, then Belarus will have to take on some corresponding obligations.

The above mentioned key points are associated with the existing external and internal challenges and threats that directly affect Belarus energy security. On the other hand, they define the key directions for increasing the level of Belarus energy security as follows: step by step transformation of the existing production and consumption models of traditional energy resources with simultaneous improvement of production infrastructure and decrease in energy consumption through broad utilization of alternative energy resources; utilization of economically efficient technologies for production, transportation, distribution and consumption of Belarus energy resources. For this purpose, broader involvement of national machine-building sector is required accompanied by an increase in national energy research.

Integration of the Belarus national energy security system into global system of energy security and first of all European currently seems to be the most important issue. It is so since it would result in multi-vector energy policy which is mutually beneficial. In order to realize this goal it is necessary to urgently solve some existing problems discussed in this article. Only resolution of these current problems can result in formation of efficient system of national energy security in Belarus and Europe as a whole.

Eventually Belarus can become an effective participant in collective security system not only as a consumer of energy resources but also as a reliable partner in extraction of energy resource (both domestically and internationally).

Key words: national security, national security concept, security of Belarus Republic.

О. В. СЕМЧЕНКО

МЕХАНІЗМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРУП ІНТЕРЕСІВ

Досліджуються сучасні механізми інформаційного забезпечення політичної стабільності, реалізації ідеї соціального консенсусу, мінімізації соціальних протиріч. Розглядаються інформаційні аспекти функціонування груп інтересів. Зроблено висновки про те, що й держава, і групи інтересів у своїй взаємодії переслідують спільну взаємного впливу: держава прагне впливати на громадську думку, а групи інтересів на ставлення держави до себе.

Ключові слова: політична стабільність, політична система, групи інтересів, механізми інформаційного забезпечення.

Семченко О. В. Механизмы информационного обеспечения групп интересов

Исследуются современные механизмы информационного обеспечения политической стабильности, реализации идеи социального консенсуса, минимизации социальных противоречий. Рассматриваются информационные аспекты функционирования групп интересов. Сделан взвод о том, что и государство, и группы интересов в своем взаимодействии преследуют общую цель взаимного влияния: государство стремится влиять на общественное мнение, а группы интересов на отношение государства к себе.

Ключевые слова: политическая стабильность, политическая система, группы интересов, механизмы информационного обеспечения.

Semchenko Olga. Information management mechanisms of interest groups

Explores the mechanisms of modern information support political stability, implementation of the idea of social consensus, minimization of social contradictions. The mechanisms of information support of interest groups. It is concluded that both the state and interest groups in their interaction pursue the same goal – to influence each other. The state seeks to influence public opinion and interest groups on public opinion of himself.

Key words: political stability, political system, interest groups, mechanisms of information.

Групи інтересів як елемент політичної системи здавна привертають увагу політологів. Однак, незважаючи на це, не можна сказати, що даний феномен став більш зрозумілим для дослідників. Цим якраз і визначається актуальність пропонованої статті. Мета статті: дослідити сучасні механізми інформаційного забезпечення політичної стабільності, реалізації ідеї соціального консенсусу, мінімізації соціальних протиріч. Завдання статті: розглянути механізми інформаційного забезпечення груп інтересів.

Ясно одне, що в будь-якій політичній системі, при будь-якому політичному режимі уряд завжди підпадає під вплив зацікавлених груп. «Держава для того, щоб краще розуміти існуючі в суспільстві запити й переваги, – пише Г. Пушкарьова, – змушена йти на контакти із групами інтересів. У свою чергу, групи інтересів, щоб мати можливість спілкуватися з державними посадовими особами, також зацікавлені у встановленні подібних контактів. У підсумку канали комунікації починають цілеспрямовано вибудовуватися із двох сторін»¹.

Групи інтересів – це добровільно організовані співтовариства людей, метою яких є досягнення своїх інтересів шляхом впливу на процес прийняття рішень через державні інститути, політичні партії і, звичайно, ЗМІ. Добре це, чи погано? Існують різні точки зору на це питання. Ще Платон, Т. Гоббс і Ж.-Ж. Руссо виступали проти «приватного впливу» на владу, на процес прийняття політичних рішень. Американський президент Вудро Вільсон також не підтримував тиск зацікавлених груп на уряд.

На думку Г. Пушкарьової, людина відбирає інформацію у відповідності зі своїми переконаннями, ціннісними пріоритетами, ідеологічними поглядами, інтересами, стереотипами, установками, «становлячи в сукупності потужний перцептивний екран, що пропускає тільки ту інформацію, що є суб'єктивно значимою». Тому, якщо навіть особи, які ухвалюють політичні рішення, одержують величезні потоки інформації, вони не можуть нею скористатися повною мірою. Вудро Вільсон вважав, що людина відбирає інформацію відповідно до того, наскільки авторитетним є її джерело. Із цього приводу він висловився так: «Припустимо, ви приїхали у Вашингтон й намагаєтеся мати справу з урядом. Завжди виявляється, що, хоча вас уважно вислуховують, справді небайдужими вашими співрозмовниками є лише великі банкіри, фабриканти, комерсанти... Уряд США – це прийомне дитя особливих інтересів. Йому не дозволяють мати власну волю»². Інша точка зору заснована на тому, що треба дати свободу соціальним інтересам. Її прихильником був Джеймс Медисон, автор «Записок федераліста».

Сучасний підхід до цієї проблеми близький до іншої точки зору. Багато дослідників і політиків вважають, що групи інтересів поживають демократичний процес і є одним із найважливіших його елементів. Очевидно, що таке бачення демократичного процесу побудоване на його нормативній моделі. Остання має на увазі, що групи інтересів – це, у першу чергу, представники інтересів суспільства. А саме: профспілки робітників та службовців; фермерські (селянські) організації й союзи; професійні асоціації підприємців; феміністські, екологічні, правозахисні, пацифістські та ін. рухи; союзи ветеранів; філософські клуби. У рамках нормативної моделі демократії передбачається, що групи інтересів артикулюють і агрегують бажання суспільства, надаючи їм організованого і ненасильницького характеру. Однак, групи інтересів можуть бути й причиною політичної нестабільності. Якщо придивитися уважніше до сучасних груп інтересів, то ми помітимо, що, в основному, вони представляють олігархат, політичні клани, корумповане чиновництво, чиї інтереси часто не збігаються з інтересами суспільства й держави.

Розглянемо, якими ресурсами володіють групи інтересів для тиску на процес прийняття політичних рішень. У першу чергу, це доступ до високопосадовців держави. Цей доступ, як правило, контролюється апаратом посадової особи (помічниками, секретарями та ін.), яка організовує цей доступ часто у відповідності зі своїм суб'єктивним уявленням про те, кого варто допустити, а кого ні. Групи інтересів враховують цей чинник і намагаються знайти підходи до помічників і секретарів. Зазвичай такий доступ мають групи, наближені до влади – підприємці й великі державні структури.

Показовим став скандал у Великобританії, що виник навколо організації зустрічей бізнесменів з прем'єром Девідом Кемероном і його міністрами в обмін на фінансові пожертвування правлячій партії консерваторів. ЗМІ охрестили цей скандал «Доноргейт». Завдяки журналістам газет «Таймс» і «Сан», що належать медіамагнату Руперту Мердоку, надбанням гласності стали численні факти зустрічей прем'єр-міністра з бізнесменами. "Канцелярія глави британського уряду в умовах наростаючого скандалу була змушена підтвердити дев'ять випадків подібних приватних прийомів у період останніх двох років (2010 – 2012 рр.), п'ять із яких відбулися в офіційній заміській резиденції прем'єра Чекерс, і опублікувати два списки спонсорів, що були присутніми на них. У підсумку з'ясувалося, що гостями Кемерона на Даунінг-стріт були: у минулому глава компанії Джей-Сі-Бі /JCB/ Ентоні Бемфорд, глава хедж-фонду Майкл Хінце, виконавчий

директор «Телеграф медіа груп» /Telegraph Media Group/ Мердок Макленнан, лорд Джон Сейнсбери, глава однойменної британської торговельної мережі, а також співголова Консервативної партії Ендрю Фелдман, глава хедж-фонду Пол Раддок, фінансисти лондонського Сіті Майкл Фармер і Майкл Фріман. Вони вечеряли у прем'єра в липні 2012 року. Також у лондонській резиденції на приватному прийомі у Кэмерона побували магнат у сфері нерухомості Девід Роуланд, банкір Генрі Ангест, глава одного з найбільших у світі незалежних нафтотрейдерів «Вітол» /Vitol/ Іен Тейлор, Майкл Спенсер, який колись був управляючим фінансами торі»³.

Подібний досвід є й у українських чиновників, хоча й колишніх. Ще в 2008 р. Леонід Черновецький, тоді міський голова української столиці організував платний обід з представниками ігрового бізнесу. Під час цього заходу, за словами мера, було зібрано близько 800 тис. доларів. «За останній обід вже заплатили 800 тис. доларів. Заплатили в бюджет. Все це піде моїм бабусям улюбленим. І ще заплатять нам за зустріч з кожним моїм заступником, – повідомив Л. Черновецький журналістам, – Я буду брати не менше 100 тис. доларів за зустріч». Також планувалися платні прийоми всіма основними чиновниками київської міської адміністрації. При цьому за зустріч із першим заступником мера передбачалося одержати 10 тис. доларів, а з начальником земельного управління – близько 5 тис. доларів. Процедура оплати Л. Черновецький описав так: "Спочатку надаєш квитанцію, що ти заплатив за зустріч зі скромним мером, що любить бабусь, 100 тис. доларів, а потім розповідай про свої проблеми. І це буде тільки в бюджет Києва. Там буде оцінка банку: «Заплачено в бюджет Києва для улюблених мером бабусь. Всі!», – сказав Черновецький. – Хочеш швидко зробити справу – будь ласка, заплати в бюджет і спокійно дихай»⁴.

Наступним ресурсом груп інтересів є гроші. Щоб вирішувати свої проблеми, групи інтересів згодні викладати величезні суми грошей. Ці гроші вони витрачають на фінансування політичних партій, за включення у виборчі списки своїх людей, на хабарі чиновникам.

Можливостям впливу груп інтересів на політичні партії сприяє Закон України «Про політичні партії в Україні», що не обмежує приватне фінансування. Хоча такі обмеження частково встановлені Законом «Про вибори народних депутатів України», у статті 36 якого (п. 5, 6) зазначено, що «забороняється робити добровільні внески у виборчий фонд: іноземним громадянам і особам без громадянства; фізичним особам – суб'єктам підприємницької діяльності, які мають заборгованість перед бюджетом будь-якого рівня в день перерахуван-

ня внеску у виборчий фонд». Однак є суб'єкти підприємницької діяльності, які не мають заборгованості перед бюджетом, але мають бажання приймати участь у політичному процесі з метою вирішення своїх приватних питань.

Як відомо, згідно зі ст.17 Закону України «Про політичні партії», партії зобов'язані щорічно публікувати у ЗМІ звіт про свої доходи та видатки, а також звітувати про власне майно. За даними звітності, на рахунки партії Опозиційний блок, що отримала найбільше коштів, надійшло 110 млн грн пожертвувань від невідомих донорів. Доходи лідерів останніх парламентських перегонів – «Народного фронту» та Блоку Петра Порошенка – 102 та 100 млн грн відповідно. «Батьківщина», що на минулих виборах мала найдорожчу кампанію, заробила 84 млн грн. Прибутки «Самопоміч» скромніші – всього третина від суми багатших конкурентів.

Майже всі партії витрачають кошти «на виконання статутних завдань». «Самопоміч» повідомила, що більшість грошей – 27 млн із 29 – було вкладено у медіакампанію. Лише «Батьківщина» оприлюднила загальну вартість майна партії – 1 175 559 грн. Натомість «Опозиційний блок» та «Народний фронт» прямо зазначили, що майно у власності цих партій відсутнє.

У коментарі представнику ЧЕСНО лідер Радикальної партії Олег Ляшко заявив, що «декларація про видатки і доходи партії, відповідно до закону, вивішена на сайті Верховної Ради». При цьому жодних фінансових звітів партій на сайті парламенту не оприлюднено, до того ж закон не передбачає оприлюднення фінансових звітів на сайті ВРУ⁵.

Останнім часом в Україні все частіше лунають голоси на користь державного фінансування. Кабінет міністрів України запропонував Верховній Раді України внести зміни в Бюджетний кодекс і передбачити з 1 січня 2017 року в загальному переліку витрат державного бюджету статтю про фінансування політичних партій. Підготовлений Кабінетом Міністрів України проект закону «Про внесення змін у статтю 87 Бюджетного кодексу України (про фінансову підтримку політичних партій)» (№ 2564) пропонує доповнити частину першу статті 87 Бюджетного кодексу України пунктом, який передбачає: «фінансову підтримку політичних партій». Закон набуває чинності з 1 січня 2017 року. Пояснювальна записка відображає сподівання авторів на викорінення політичної корупції. «Прийняття проекту закону буде сприяти підвищенню прозорості фінансування політичних партій в Україні, протидії політичній корупції, приведенню законодавства в

сфері фінансування політичних партій у відповідність з міжнародними стандартами системи політичного фінансування», – говориться в пояснювальній записці⁶.

Третій ресурс – це технічна компетенція груп інтересів. Їх залучають до експертиз, необхідних для прийняття важливих державних рішень. Таким чином, визнається, що групи інтересів можуть бути в деяких питаннях більш компетентними, ніж влада. Останнім часом групи інтересів стали звертатися до авторитету й популярності відомих людей – артистів, учених, музикантів та ін., які завдяки засобам масової інформації набувають ще більшої популярності.

На наш погляд, цей перелік ресурсів, описуваних у науковій літературі, варто доповнити інформаційним ресурсом. Це обґрунтовано тим, що в інформаційному суспільстві вплив зацікавлених груп стає могутнішим і ефективнішим завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям. Одним із напрямків впливу груп інтересів на владу, поряд із впливом на саму владу, на партії, що контролюють владу, є вплив на громадську думку, яка є одним із найефективніших політичних ресурсів.

Тепер розглянемо, як групи інтересів впливають на центр прийняття політичних рішень. Механізмом інформаційного забезпечення груп інтересів є участь у формуванні так званого «порядку денного». Суть цього процесу полягає в тому, що в інформаційний простір засилають повідомлення, що акцентують увагу осіб, які приймають рішення, на важливості тієї чи іншої проблеми, а також визначають шляхи, що підказують її вирішення в інтересах певних груп. Групи інтересів прагнуть до того, щоб сформувати у посадових осіб, які ухвалюють політичні рішення, потрібні їм бачення проблеми, установки й цінності.

Завдання інформаційного забезпечення зазначених груп – активно представляти свої інтереси в інформаційному просторі. Як зазначає Г. Пушкарьова, «вони самостійно ініціюють створення додаткових комунікаційних каналів, що дозволяють їм донести до державних органів своє бачення проблем суспільного розвитку, свої переваги й пропозиції щодо вдосконалення практики державного вирішення суспільно значимих питань»⁷.

Г. Пушкарьова відзначає нову тенденцію у відносинах груп інтересів і державної влади, що одержала назву *government relations (GR)* – управління взаємодією з державою або зв'язки з державою. *Government relations* дозволяє групам інтересів вибудовувати свої відносини з державою за передбачуваним сценарієм. Цей напрямок настільки

важливий для підприємницьких груп інтересів, що у бізнес-підприємствах створюються навіть спеціальні відділи зв'язків з державними органами. Їхнє основне завдання – збирати інформацію, що полегшує взаємодію з державою й створювати програми формування позитивного образу підприємства, що включає надання вигідної для себе інформації органам державної влади. *Governement relations* надає взаєминам груп інтересів з державою стійкості і системності⁸. Все це дозволяє групам інтересів увесь час перебувати в інформаційному просторі в якості його постійного гравця.

А які ж технології використовує держава для контактів з групами інтересів, і всім громадянським суспільством у цілому? У політиці державних органів більше уваги стало приділятися *Public Relations* (PR) – зв'язкам з громадськістю. Це означає, що держава прагне до ефективного управління комунікацією з громадянами і їхніми структурами. Завдяки технологіям зв'язків із громадськістю держава впливає на групи інтересів, домагається підтримки державної політики з їхнього боку.

Слід зазначити, що й держава, і групи інтересів у своїй взаємодії переслідують одну й ту саму мету – впливати одне на одного. Держава прагне впливати на суспільну думку, а групи інтересів на державну думку про себе.

1. *Пушкарева Г. В.* Информационные технологии в принятии государственных решений: современные тенденции / *Г. В. Пушкарева* [Електронний ресурс] *Г. В. Пушкарева.* – Режим доступу : <http://psibook.com/philosophy/informatsionnye-tehnologii-v-prinyatii-gosudarstvennyh-resheniy-sovremennye-tendentsii.html>

2. *Голосов Г. В.* Сравнительная политология *Голосов Г. В.* – С.-Петербург : Изд-во Европ. ун-та, 2001. – С. 54.

3. В *Великобритании* раскручивается маховик скандала вокруг организации встреч бизнесменов с премьером Дэвидом Кэмероном и его министрами в обмен на финансовые пожертвования правящей партии консерваторов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kk.convdocs.org/docs/index->

4. *Мэр* Киева просит за встречу с ним \$100 тысяч [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://smith.gorod.tomsk.ru/index-1230148962.php>

5. Скільки грошей отримали партії у 2014 р.? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.stb.ua/2015/04/22/skilki-groshej-otrimali-partiui-u-2014-r/>

6. В *Україне* хотят разрешить финансирование политических партий из государственного бюджета [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nikvesti.com/articles/67787>

7. *Пушкарева Г. В.* Цит. работа.

8. Там само.

Semchenko Olga. Information management mechanisms of interest groups

Explores the mechanisms of modern information support political stability, implementation of the idea of social consensus, minimization of social contradictions. The mechanisms of information support of interest groups. It is concluded that both the state and interest groups in their interaction pursue the same goal – to influence each other. The state seeks to influence public opinion and interest groups on public opinion of himself.

Interest groups are attracted the attention of political scientists as part of the political system a long time. However, despite this, we can't say that this phenomenon has become clearer to researchers. We can state that in any political system, for any political regime the government is always is influenced by interest groups. For better understanding the existing needs and preferences of society the state has to contact with interest groups. In turn, groups of interest are also interested in establishing such contacts to be able to communicate with government officials.

Interest groups of interest – are voluntarily organized communities of people with the purpose of achieving their interests by influencing the decision-making process through public institutions, political parties and the media. Many researchers and politicians believe that interest groups galvanize the democratic process and are one of its most important elements. Obviously, such a vision of the democratic process is built on its normative model. The latter implies that the interest groups are, first of all, the representatives of the public interest, especially trade union of workers and employees; farmers (peasant) organizations and unions; professional business associations; feminist, environmental, human rights, pacifist and others movements; veterans unions; philosophical clubs. The normative model of democracy assumes that groups of interest articulate and embody the desire of society, giving them organized and non-violent nature. However, groups of interest may be the cause of political instability. If you look closely at modern interest groups, we note that, basically, they represent oligarchs, political clans, corrupt bureaucracy, whose interests often do not coincide with the interests of society and the state.

Interest groups have different resources to influence the policymaking process. First of all, is access to high-ranking civil servants. This access is usually controlled by apparatus of official (assistants, secretaries, etc.), which often organizes such access in accordance with its subjective perceptions of who should be admit and whom not. Interest groups take into account this factor and try to find approaches to assistants and secretaries. Usually this access has groups, which are close to the authorities – businesses and large government agencies. Another resource of interest groups is the money. Interest groups agree to invest a huge amount of money to solve their problems. This money they spend on financing of political parties, on inclusion the proper persons in the electoral rolls, to bribe officials. Another resource is the technical competence of stakeholders. They are engaged to make expertise, which is necessary for

making important government decisions. Thus it is recognized that interest groups can be in certain cases more competent than authorities. This list of resources, described in the scientific literature, must be supplemented by the information resource. Because in the information society interest groups influence is more powerful and effective through information and communication technologies. One of the ways of influence of interest groups on the government, along with the influence on the authorities, political parties that control power, is the impact on public opinion, which is one of the most effective political resources. It should be noted that the state and interest groups in their interaction pursuing the same goal – to influence each other. The state seeks to influence public opinion and interest groups – to form positive attitude of state to them.

Key words: political stability, political system, interest groups, mechanisms of information.

УДК 321.02

М. В. СПИВАК

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я У ПРАЦЯХ ЗАРУБІЖНИХ ВЧЕНИХ

Проаналізовані наукові джерела і досліджений стан формування та реалізації державної політики в галузі охорони здоров'я у працях зарубіжних вчених. Зазначається, що ефективність функціонування системи охорони здоров'я залежить безпосередньо від взаємозалежності існуючих традицій, соціальних цінностей, медичних технологій та рівня економічного розвитку суспільства. Робиться висновок про те, що Україна є досить перспективною державою, яка може з успіхом використовувати досвід європейських країн у цій сфері.

Ключові слова: здоров'я, громадське здоров'я, політика охорони здоров'я, міжнародний досвід, глобальна політика охорони здоров'я

Спивак М. В. Исследование политики здравоохранения в трудах зарубежных учёных

Анализируются научные источники и исследуется состояние формирования и реализации государственной политики в отрасли здравоохранения в работах

© СПИВАК Марина Вікторівна – кандидат юридичних наук, докторант Інституту держави і права ім. В. М. Корещького Національної академії наук України

зарубежних учених. *Отмечается, что эффективность функционирования системы здравоохранения зависит непосредственно от взаимозависимости существующих традиций, социальных ценностей, медицинских технологий и уровня экономического развития общества. Делается вывод о том, что Украина является достаточно перспективным государством, которое может с успехом использовать опыт европейских стран в этой сфере.*

Ключевые слова: *здоровье, общественное здоровье, политика здравоохранения, международный опыт, глобальная политика здравоохранения.*

Spivak Maryna. Research of politics of health protection is in labours of foreign scientists

In the article scientific sources are analysed and the state of forming and realization of public policy is investigated in industry of health protection in works of foreign scientists. It is marked that efficiency of functioning of the system of health protection depends directly on interdependence of existent traditions, social values, medical technologies and level of economic development of society. Drawn conclusion that Ukraine is the perspective enough state that can with success use experience of the European countries in this sphere.

Key words: *health, public health, politics of health protection, international experience, global politics of health protection.*

Вплив глобалізації, геополітичні зміни, нові захворювання та інфекційні хвороби, бідність дають поштовх для прийняття кардинальних рішень у системі охорони здоров'я. Для України вкрай важливим є врахування міжнародного досвіду в цій сфері, вироблення та запровадження власної моделі на тривалий період. Попри те, що зміна існуючої системи охорони здоров'я вже назріла і навіть розпочався процес її реформування, такі масштабні зміни потребують детального вивчення міжнародного досвіду, критичного аналізу різноманітних альтернативних моделей з метою їх можливого запровадження в державі. Адже важливо не просто змінити систему охорони здоров'я, а зробити її дієвою та ефективною, такою, яка б слугувала людині, зберігаючи її здоров'я.

Нині в Україні триває пошук моделі політики охорони здоров'я, що вимагає відповідного наукового підґрунтя, якого, на жаль, сучасна вітчизняна політична наука ще не виробила.

Праці зарубіжних учених ХХ століття, Е. Ліндблума, Т. Куха, В. Кіндона, М. Блекстера, Джеткінс-Смітта та Сабатьє, М. Хавлетт, М. Рамеш, А. Перла, стали основою для наукових пошуків у сфері політики охорони здоров'я. Водночас ХХІ століття ставить нові ви-

моги і формує нові виклики. Відтак навіть сформовані системи охорони здоров'я в країнах сталих демократій зазнають змін, перебувають у стані удосконалення.

Як зазначає Т. Браят, політика охорони здоров'я і профілактика захворювань, як правило, покладаються на традиційні форми наукових знань, які є напрямом для державної і місцевої політики у цій сфері. Ці знання пов'язані з медичними, клінічними і епідеміологічними показниками. Таким чином інформація про кількісні показники поставила акцент на питаннях способу життя громадян, а не на політичних і соціально-економічних питаннях, які в першу чергу впливають на здоров'я і добробут. На процес формування політики охорони здоров'я впливають ідеологія уряду та конкуренція між медичними та іншими суб'єктами охорони здоров'я.

Серед напрямів, які можливі у політиці охорони здоров'я, науковець притримується класичної класифікації, яка зводиться до двох можливих: перший, звичайний, при якому зміни в політиці охорони здоров'я є цілісним продовженням існуючої політики з невеликими варіаціями. Такі зміни можуть називатися поступовими. Другий, парадигмальний, принципово новий напрям у державній політиці, поява нової парадигми мислення відносно проблеми охорони здоров'я. Наприклад, нова парадигма може бути спрямована на лікарні, діагностичні послуги у сфері збереження здоров'я і профілактики захворювань. Останні передбачають широку спрямованість на соціальні, політичні, економічні й екологічні умови як внеску в здоров'я людини. Такі зміни можна розглядати як парадигму в розумінні здоров'я і причин захворювання. Важливе місце у політиці охорони здоров'я. Браят відводить інформаційній пропаганді, переконанням та ідеології, а також тій частині політики, яка орієнтована на навчання¹.

А. Робертсон у своїй статті говорить, що здоров'я – це продукція із соціальним, економічним і політичним контекстом. Держава повинна робити все можливе для того, щоб зрівняти можливості кожного з громадян із забезпечення належного рівня оздоровлення².

Цікавою є думка тих зарубіжних авторів, які вбачають підтримання належного рівня здоров'я і благополуччя громадян шляхом співпраці держави з альянсами, що впроваджують інноваційні технології. Співпраця з екологічним сектором управління і раціональне використання природних ресурсів може стати потенційною стратегією у політиці охорони здоров'я³.

Аналізуючи програми з охорони здоров'я у Швеції з 1978 по 2004 роки, група дослідників дійшла до висновку, що всі документи, які

стосуються охорони здоров'я, були спрямовані як на індивідуальний, так і на колективний підхід у вирішенні управлінських питань у цій сфері. Дуже важливо у програмних документах, що розраховані на великий проміжок часу, враховувати політичні, економічні й соціальні чинники. Автори переконані, що формування політики залежить від внутрішніх і зовнішніх факторів, серед таких: природні зміни, ідеологія, міжнародні стратегії, національні цілі в галузі охорони здоров'я, місцеві і регіональні проблеми, силові та економічні фактори⁴.

Щодо недоліків в охороні здоров'я, які гальмують політику в цій сфері, шведський досвід свідчить, що це: відсутність міжгалузевої державної оздоровчої політики, у тому числі національної мети стратегії; відсутність усвідомлення того, як інші сектори впливають на оздоровчий розвиток населення; відсутність співпраці й координації між сектором здоров'я і іншими секторами. Якщо говорити про позитивні моменти, то серед них можна виділити методи роботи на місцевому і національному рівнях. На місцевому рівні політики і державні службовці співпрацюють тісніше один з одним. Це означає, що пропозиції та ідеї можуть обговорюватися миттєво і швидко реалізовуватися. Свою ефективність тут показав неформальний підхід до роботи, що полегшує співпрацю місцевої влади з партіями, місцевими університетами і організаціями⁵.

Наукові висновки інших авторів зводяться до того, що процес розробки політичного курсу може характеризуватися двома підходами: раціональним або діалоговим. Перешкодами комплексного розвитку політики охорони здоров'я є неналежна увага з боку суб'єктів охорони здоров'я, неналежний медичний підхід, особисті інтереси зацікавлених суб'єктів⁶.

Окремі автори зазначають, що політику охорони здоров'я повинно формувати законодавство, а уряд на всіх рівнях має проводити політику з подолання шкідливих звичок, таких, як вживання алкоголю та паління, агітацію за здоровий і рухливий спосіб життя, впроваджувати оздоровчо-політичні ініціативи⁷.

На думку інших науковців для державної політики охорони здоров'я важливі такі складові: ключова стратегія; належний клімат на індивідуальних, соціальних і структурних рівнях; зміцнення громадської активності та співпраці у питаннях планування, управління, фінансування тощо; законодавство, що спрямоване на подолання бідності та вирішення соціальних проблем⁸.

Цікавою є думка, що ґрунтується на принципі екологічного громадського капіталу в XXI столітті. Основною ідеєю є орієнтир на по-

літичну екологію, а людина і її здоров'я є частиною екосистеми. Політика екології повинна бути спрямована на розв'язання глобальних проблем та подолання негативних наслідків⁹.

Наукова позиція Дж. Масуда, В. Поланда та Дж. Бекстера теж ґрунтується на екологічному підході. Цей підхід передбачає подолання екологічних ризиків, підтримання культури співжиття і запровадження екологічних цінностей, розвиток екосистеми, прийняття екологічних політичних рішень і контроль за їх виконанням, заохочування, оцінювання екологічної діяльності й проведення різного роду розрахунків, прогнозів, підтримання фізичної активності, відповідальність¹⁰.

Якщо говорити про політику в сфері охорони здоров'я в азійських країнах, то вона спрямована на подолання наслідків глобального потепління та вирішення економічних проблеми. Створюється можливість громадської участі у питаннях охорони здоров'я, практикується діяльність влади із залучення неурядових організацій. Політика охорони здоров'я спрямована на зміну стосунків у державі й запровадження нових концептів. Традиційна охорона здоров'я спрямована на масову імунізацію і водне очищення. Ці два напрями повністю погоджені з державною владою. Санітарна просвіта пропагується через соціальний маркетинг і не виключає індивідуальної відповідальності¹¹.

Політика держави повинна впроваджуватися найкращими фахівцями у цій сфері з найвищим рівнем довіри. Головна ідея – подолання соціальної нерівності. Законодавча реформа візьме на себе вирішення таких питань, як належна якість продуктів харчування, розповсюдження наркотиків, вживання тютюну та алкоголю¹².

Державна політика, у тому числі оздоровча, результат переговорів і компромісу, часто між політичними, комерційними, професійними і громадськими посередниками. Політика охорони здоров'я повинна бути спрямована на досягнення політичних цілей: мета 1: підвищення пропорції оздоровчого сектора фінансування для первинного лікування і оздоровлення; мета 2: реалізація заходів, котрі довели свою ефективність і безпечність; мета 3: реалізація програм, що є ефективними, реальними і політично прийнятними; мета 4: вирішення соціальних, економічних, екологічних проблем здоров'я і несправедливості щодо здоров'я; мета 5: спільні програми в даному напрямку з державним і недержавним секторами; мета 6: заохочувати інші сектори прийняти політику і програми, які зміцнюють сферу охорони здоров'я, фінансування у сфері охорони здоров'я або які безпосередньо стосуються детермінантів здоров'я¹³.

Мк. Мітчел та С. Ватлер переконані, що в країнах, що розвиваються, політика здоров'я відходить на задній план, поступаючись стрімкому розвитку політики у сфері технологій, представлених структурним коригуванням і частковою економічною лібералізацією, яка започаткувала сучасну глобалізацію¹⁴.

На думку К. Мохіндри, для бідних країн і країн, що розвиваються, державна політика у цій сфері зосереджена на макроекономіці. Це дає можливість вирішити низку питань на рівні прийняття програм та надання допомоги міжнародними фінансовими установами після економічних криз та виходу з боргових зобов'язан¹⁵.

Лоуренс Д. Браун свій аналіз розпочинає з визначення зацікавлених суб'єктів політики охорони здоров'я, до яких він відносить державні установи (керівники, законодавці, суди, бюрократичний апарат) і зацікавлених сторін у приватному і громадському секторах (групи за інтересами, ЗМІ), що формують розробку і здійснення політики і програми громадської охорони здоров'я. На практиці він вважає доцільним застосування п'яти заходів з боку цих суб'єктів, що певним чином здатні перетинатися під час реалізації. Перший захід – це захист (дії зосередження на подолання екологічної небезпеки, очищення води, забезпечення якісної їжі тощо). Другий – профілактика, робота, спрямована на щеплення, скринінг (наприклад, цукровий діабет, рак молочної залози і товстої кишки). Тут важливе партнерство між громадськістю та медичним співтовариством у визначенні ризиків та виявлення і застосування профілактики й лікування. Третій – пропаганда, стратегії, що сприяють здоровому способу життя, які можуть заохочувати їсти більше свіжих фруктів і овочів і менше жирної, солоної їжі, займатися спортом, приділяти увагу психічно-емоційному стану тощо. Четвертий – прогноз, що дасть змогу фахівцям зробити правильні розрахунки, визначити негативні чинники впливу на рівень здоров'я, їх наслідки. Це дасть можливість покращити процес планування і взаємодії у даній сфері. П'ятий захід – постачання. Заклади охорони здоров'я, особливо в маленьких містечках, областях, селах повинні мати достатній рівень медикаментозного забезпечення для надання допомоги не тільки захищеним верствам населення, а й тим, хто знаходиться за межею бідності, або не мають страховки, або є громадянами іншої держави. Тут важливо підтримувати зв'язок і співпрацювати з усіма організаціями і рухами щодо впровадження благодійних програм, грантів, утворення пайових фондів, державних асигнувань тощо¹⁶.

Е. Розенберг, Я. Грот, Т. Двік, Т. Хорев, М. Коен, Б. Лев у своєму дослідженні відзначають, що система охорони здоров'я Ізраїлю роз-

вивалася протягом ХХ століття і досягла загального покращення після 1995 року. Показники стану здоров'я різко поліпшилися за останні десятиліття і нині в цілому створюють конкуренцію країнам-членам Організації економічного співробітництва і розвитку. Ініціатива Здоровий Ізраїль (Healthy Israel 2020) була запущена Міністерством охорони здоров'я у 2005 році з метою створення плану профілактики, щодо поліпшення якості життя, підвищення загального рівня довголіття. Однак організаторам та головам комітетів були пред'явлені звинувачення по двадцяти пунктах, зокрема у питаннях, що стосувалися інфекційних захворювань та їх профілактики, підготовки та навчання кадрів, у формальному підході до поставлених завдань та недостовірних звітах тощо.

Згодом політика охорони здоров'я розширила свої напрями, відбулася повна переорієнтація. Як зазначають автори, це відбулося на основі вивчення наукової бази. В політику охорони здоров'я почали впроваджувати теоретичні положення і висновки наукових доповідей, публікацій фахівців, результати наукових конференцій. Ключовими моментами в новій політиці стали три основні моменти, що виходять із способу життя: ожиріння, підвищення рівня активності, здорове харчування. Згодом робота зосередилася на боротьбі проти тютюну на рівні законодавства, контролю над алкоголем, за дитячим травматизмом, попередженні раку шкіри і програмах щодо запобігання хронічним захворюванням. Проведення наукових семінарів, поширення звітів та наукової інформації через традиційні та соціальні медіа підвищили пріоритети і прискорили виконання програми з реалізації політики охорони здоров'я¹⁷.

Європейський Союз виробив комплексну основу політики реагування на виклики в галузі охорони здоров'я, яка поєднує законодавство, співпрацю та фінансування: Стратегія ЄС Здоров'я «Разом за здоров'я». Економічна криза посилила проблеми, що впливають із змін у демографії та формах захворювання, технологічних змін, а також основних загроз для здоров'я. Це стає додатковим навантаженням на становлення системи охорони здоров'я і підвищує зусилля ЄС щодо економічного відновлення і зростання, що викладені в стратегії «Європа 2020». Європейська комісія прийняла основи політики у вигляді пакету документів соціального і медичного спрямування. Статті, що входять до пакету соціальних інвестицій, включають документи, присвячені «Інвестиції в здоров'я». Ця стаття розширює стратегію ЄС у галузі охорони здоров'я шляхом зміцнення своїх основних цілей, твердо зосереджується в рамках європейської політики 2020 і підтверджує, що

здоров'я є цінністю, а витрати на охорону здоров'я повинні зростати. Здорове населення і стабільні системи охорони здоров'я мають вирішальне значення для економічного зростання. Інвестування в систему охорони здоров'я означає, що економічне витрачання, структурні реформи та інновації можуть стати ефективними і забезпечити кращі результати щодо здоров'я. Інвестування в здоров'я людей і сприяння економічному зростанню дасть змогу людям залишатися активними довше і в кращому фізичному стані. Також інвестиції в здоров'я знизять показники соціальної нерівності та бідності¹⁸.

К. Глопті та В. Речел досліджували цілі, що були покладені в основу політики охорони здоров'я у 12 колишніх радянських країнах (Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Україна і Узбекистан). Потім вони порівняли їх wz цілями у сфері охорони здоров'я, що ООН та Цілей розвитку тисячоліття. Вчені дійшли висновку, що лише кілька пострадянських країн прийняли цілі охорони здоров'я в національній стратегії охорони здоров'я, у визначеній кількості та встановлені часові терміни. Інші країни так і залишилися на радянських позиціях у сфері охорони здоров'я, і їх робота зосереджена навколо питань, що стосуються інфекційних захворювань та здоров'я матері й дитини. Також основною проблемою такої політики є кількісний підхід до показників, який заважає проводити профілактику захворювань, контрольні заходи та лікування¹⁹.

Дж. Патз та М. Хетч переконують, що політика охорони здоров'я повинна враховувати кліматичні зміни, які являють собою серйозну проблему для глобальної охорони здоров'я. Вчені доводять цю необхідність на основі даних, що показують, як впливає клімат на здоров'я. Ці показники ґрунтуються на погодних явищах, змінах температури, підвищенні рівня моря та зміні кількості опадів. Науковці вбачають прямий вплив природних аномалій на здоров'я людини та попереджають про наслідки, які можуть спровокувати високу смертність від спеки, алергічні захворювання від забрудненого повітря, інфекційні захворювання, голод. Таким чином, життя на планеті залежить від ураганів, торнадо, посух, пожеж, сильних опадів, гроз і повеней. Зміна клімату в найближчі десятиліття поставить життя і здоров'я людей під загрозу. Уразливі групи населення у зв'язку із зміною клімату по всьому світу порушать пропорційність співжиття на планеті²⁰.

Аналізуючи питання політики охорони здоров'я у планетарному масштабі, І. Кікбум зупинився на позиції, яка зводиться до того, що

здоров'я набиратиме силу як глобальне суспільне надбання тоді, коли воно буде пов'язане з іншими стратегічно транснаціональними питаннями, спрямованими на зміцнення політичної спроможності виробляти глобальні суспільні блага для людини. Без відповіді залишаються важливі питання, вирішення яких могли б дати поштовх для нових політичних підходів у охороні здоров'я, що дасть можливість зробити значний крок вперед: по-перше, поява нової парадигми розвитку охорони здоров'я на період після 2015 року, в основу якої покладена робота Організації Об'єднаних Націй з подолання транскордонних проблем в умовах глобалізації. По-друге, існує занепокоєння, чи буде проявлятися фінансова ініціатива, що останні 20 років сприяла вирішенню питань у сфері охорони здоров'я. По-третє, чи відповідає сучасна політика новим викликам у сфері охорони здоров'я? Чи підходить вона, як і раніше, для вирішення основних глобальних проблем охорони здоров'я, з якими ми зустрінемося після 2015 року? По-четверте, велика кількість глобальних проблем в охороні здоров'я може бути вирішена тільки за допомогою взаємодії з іншими секторами.

Здоров'я за своєю суттю має політичний характер. Належне фінансування і система управління адаптовані до складних багатосторонніх взаємодій, здатні доповнювати та інтегрувати багато тематичних ініціатив. Наступну глобальну епоху охорони здоров'я будуть оцінювати за її політичними платформами, які будуть основою для забезпечення безпеки здоров'я, що сфокусуються на виробництві глобальних суспільних благ для здоров'я за допомогою сильних міжнародних організацій, за підтримки урядів, які мають політичну волю та інституційний потенціал²¹.

Аналізуючи зарубіжну літературу та викладені в ній авторські позиції, ми приходимо до висновку, що політику охорони здоров'я необхідно розглядати у трьох вимірах. Перший, внутрішня політика охорони здоров'я, що зводиться до вирішення проблем у галузі охорони здоров'я, які притаманні певній державі та людям, які в ній проживають. Їй притаманне політичне забарвлення, вона залежить від поглядів правлячої політичної сили. Певним чином може залежати від традицій та культури громадян.

Другий – зовнішня політика охорони здоров'я. Така політика притаманна країнам з низьким рівнем доходів і життя, розглядається як інструмент забезпечення певних благ і досягнення важливих цілей, в тому числі: забезпечення безпеки – пов'язана з подоланням пандемій, протидії поширенню інфекційних збудників, зменшення гума-

нітарних конфліктів, попередження стихійних лих та ін.; сприяння економічному розвитку – заходи щодо забезпечення зайнятості населення, підвищення рівня доходів, соціального захисту, покращення рівня житлових умов і забезпечення надання освітніх послуг та ін.; сприяння соціальній справедливості – заходи щодо зміцнення здоров'я як соціальної цінності та гарантування прав людини на належний захист та збереження здоров'я.

Третій, глобальна політика охорони здоров'я, – це політика в галузі охорони здоров'я, яка охоплює глобальні структури управління, що створюють політики, що лежать в основі суспільного здоров'я у всьому світі. Потреби охорони здоров'я людей всієї планети щодо проблем конкретних країн визнаються пріоритетними. Ця політика заснована на міжнародних актах і впроваджується міжнародними організаціями.

Політика охорони здоров'я має базуватися на наукових концепціях у цій галузі, аналізі попередньої практики та вимог поточного і стратегічного соціально-економічного розвитку як окремої країни, так і всього світу. Україна є досить перспективною державою, яка може з успіхом використовувати досвід європейських країн у цій сфері.

1. *Toba Bryant*. Role of knowledge in public health and health promotion policy change / Toba Bryant // Oxford Journals Medicine & Health Health Promotion International Volume 17, Issue 1Pp. – P. 89-98. 2. *Robertson Ann*. Shifting Discourses on Health in Canada: From Health Promotion to Population Health / Ann Robertson // Oxford Journals Medicine & Health Health Promotion International Volume 13, Issue 2. – Pp. 155-166. 3. *Healthy nature healthy people: 'contact with nature' as an upstream health promotion intervention for populations* / [Maller Cecily, Townsend Mardie, Pryor Anita, Brown Peter, Leger Lawrence St.] // Oxford Journals Medicine & Health Health Promotion International Volume 21, Issue 1. – Pp. 45-54. 4. *The health-promotion perspective in public-health plans in a Swedish region over three decades* / [Barbro M. Forslin, Barbro M. Hjärdis E. Rooth Möller, Roland I. Andersson, Ella M. Sohlberg, Per E. Tillgren.] // Oxford Journals Medicine & Health Health Promotion International Volume 28, Issue 2. – Pp. 269-280. 5. *Mannheimer Louise Nilunger*. Window of opportunity for intersectoral health policy in Sweden – open, half-open or half-shut? / Mannheimer Louise Nilunger, Lehto Juhani, Östlin Pirooska. // Oxford Journals Medicine & Health Health Promotion International Volume 22, Issue 4. – Pp. 307-315. 6. *Hoeijmakers M*. Local health policy development processes in the Netherlands: an expanded toolbox for health promotion / M. Hoeijmakers, E. De Leeuw, P. Kenis, De Vries NK // Oxford Journals Medicine & Health Health Promo-

- tion International Volume 22, Issue 2. – Pp. 112-121. **7.** *O'Neill Michel.* Health promotion in Canada: declining or transforming? / Michel O'Neill, Ann Pederson, Irving Rootman // Oxford Journals Medicine & Health Health Promotion International Volume 15, Issue 2. – Pp. 135-141. **8.** *Jackson Suzanne F.* Integrated health promotion strategies: a contribution to tackling current and future health challenges / Suzanne F. Jackson, Fran Perkins, Erika Khandor, Lauren Cordwell, Stephen Hamann, Supakorn Buasai // Oxford Journals Medicine & Health Health Promotion International Volume 21, Issue suppl 1. – Pp. 75-83. **9.** *Bentley Michael.* An ecological public health approach to understanding the relationships between sustainable urban environments, public health and social equity / Michael Bentley // Oxford Journals Medicine & Health Health Promotion International Volume 29, Issue 3. – Pp. 528-537. **10.** *Masuda Jeffrey R.* Reaching for environmental health justice: Canadian experiences for a comprehensive research, policy and advocacy agenda in health promotion / Jeffrey R. Masuda, Blake Poland, Jamie Baxter. // Oxford Journals Medicine & Health Health Promotion International Volume 25, Issue. – Pp. 453-463. **11.** *Health promotion in South-East Asia: Indonesia, DPR Korea, Thailand, the Maldives and Myanmar.* Rob Moodie, Chris Borthwick, Seri Phongphit, Rhonda Galbally, Bridget H.-H. Hsu-Hage // Oxford Journals Medicine & Health Health Promotion International Volume 15, Issue 3 Sandra Carlisle. – Pp. 249-257. **12.** *Carlisle Sandra.* Health promotion, advocacy and health inequalities: a conceptual framework / Sandra Carlisle // Oxford Journals Medicine & Health Health Promotion International Volume 15, Issue 4. – Pp. 369-376. **13.** *Rychetnik Lucie.* Advocating evidence-based health promotion: reflections and a way forward / Lucie Rychetnik, Marilyn Wise // Oxford Journals Medicine & Health Health Promotion International Volume 19, Issue 2. – Pp. 247-257. **14.** *McMichael Anthony J.* Emerging health issues: the widening challenge for population health promotion / Anthony J. McMichael, Colin D. Butler. // Oxford Journals Medicine & Health Health Promotion International Volume 21, Issue suppl 1. – Pp. 15-24. **15.** *Mohindra KS.* Healthy public policy in poor countries: tackling macro-economic policies / KS Mohindra. // Oxford Journals Medicine & Health Health Promotion International Volume 22, Issue 2. **16.** *Brown LD.* The political face of public health / LD. Brown // Public Health Reviews. – 20106 – 32:155-173. **17.** *Rosenberg E.* Healthy Israel 2020: Israel's blueprint for health promotion and disease prevention [Електронний ресурс] / Rosenberg E, Grotto I, Dweck T, Horev T, Cohen M, Lev V. Hackbart – Режим доступу : <http://www.publichealthreviews.eu/show/a/144> **18.** *Seychell M* The EU health strategy – investing in health. [Електронний ресурс] / M. Seychell, V. Hackbart. – Режим доступу : <http://www.publichealthreviews.eu/show/a/135> **19.** *Glonti K.* Health targets in the former Soviet countries: responding to the NCD challenge? [Електронний ресурс] / K. Glonti, B. Rechel. – Режим доступу : <http://www.publichealthreviews.eu/show/a/128> **20.** *Patz JA.* Public health and global climate disruption. Public Health Reviews. 2014. [Електронний ресурс] / JA

Pats, MJ. Hatch. – Режим доступу : <http://www.publichealthreviews.eu/show/a/146>
21. Kickbusch I. A game change in global health: the best is yet to come [Електронний ресурс] / I. Kickbusch // Public Health Reviews. – 2013. – Режим доступу : <http://www.publichealthreviews.eu/show/a/125>

Spivak Maryna. Research of politics of health protection is in labours of foreign scientists

The system of health protection in every country is the product of her unique descriptions, history, political process and national character of people. Many from these systems experience scale reforms, including in relation to the improvement of the system of financing. In accordance with modern strategies of Worldwide organization of health protection, it is necessary to develop the national systems of financing of health protection thus, to provide universal access of population to medical services and level financial risks at their payment.

The comparative analysis of criteria on the basis of that politics of health protection comes true in foreign countries is conducted in this article. It will be that not a single country experience of that can be fully adapted to Ukrainian realities is. It is determined that during development of the newest strategies from separate directions of the system of health protection there can be the used experience of such countries in Ukraine, as Canada, USA, France, Sweden, Israel and countries of Africa.

For realization of objective analysis labours of were used M. Hoeijmakers, E. De Leeuw, P. Kenis, NK De Vries, Brown LD, I. Kickbusch, Patz JA, Hatch MJ.

Analysing foreign literature and the stated in her authorial positions, an author comes to the conclusion, that politics of health protection must be examined in three measuring. First, domestic policy of health protection, that is taken to the decision of problems in industry of health protection what inherent to the certain state and people that live in her. Inherent political colouring her and she depends on the looks of ruling political force. Definitely can depend on traditions and culture of citizens.

Second, foreign policy of health protection. The conduct of such politics is inherent to the countries with the low level of profits and life. Such politics is examined as an instrument of providing of the certain blessing and achievement of important aims, including: providing of safety; related to overcoming of pandemics, counteraction of distribution of infectious causative agents, reduction of humanitarian conflicts, warning of natural calamities and other; assistance to economic development - measures are sent to providing of unworking population, increase of level of profits, social defence, improvement of level of housing terms and providing of grant of educational services employment and other; assistance of social justice – measures are sent to strengthening of health as a social value and guaranteeing of human rights on the proper defence and maintenance of health.

Third, global politics of health protection, it is politics in industry of health protection, that embraces the global structures of management, that create politicians that are the basis of public health in the whole world. The necessities of health protection people of all planet above the problems of concrete countries confess privileged. This politics is founded on the basis of international acts and inculcated by international organizations.

Politics of guard must be based on scientific conceptions in this industry, analysis of previous practice and requirements of current and strategic socio-economic development of both separate country and whole world. Ukraine is the perspective enough state that can with success use experience of the European countries in the field of it.

Key words: health, public health, politics of health protection, international experience, global politics of health protection.

УДК 323.1

Ю. В. ЯКИМЕНКО

ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ У 2010-2015 рр.: ЗМІНИ, ТЕНДЕНЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ ЕВОЛЮЦІЇ

Аналізується процес становлення партійної системи України, його чинників, механізмів і наслідків, в період 2010-2015 рр.

Зазначається, що протягом етапу 2010-2013 рр. партійна система зазнала еволюції від системи поміркованого плюралізму практично до системи з партією-гегемоном (Партія регіонів), що відбувалося внаслідок спроби встановлення в країні авторитарного режиму В. Януковича.

Ця тенденція була зупинена Революцією Гідності, перемога якої призвела до зміни влади в країні і відновлення демократії. Внаслідок цього у партійній системі України відбулися значні зміни. Напрямо подальшої еволюції партійної системи України залежить від низки чинників, які означаються у статті.

Ключові слова: політичні партії, партійна система, суспільні поділи.

Якименко Ю. В. Партийная система Украины в 2010-2015 гг.: изменения, тенденции, перспективы эволюции

Анализируется процесс становления партийной системы Украины, его факторов, механизмов и последствий, в период 2010-2015 гг.

© ЯКИМЕНКО Юрій Віленович – кандидат політичних наук, заступник генерального директора – Директор політико-правових програм Центру Разумкова

Указывається, що на протязі етапу 2010-2013 гг. партійна система еволюціонізувала від системи помірної плюралізму практично до системи з партією-гегемоном (Партія регіонів), що відбувалося внаслідок спроби встановлення в країні авторитарного режиму В. Януковича.

Ця тенденція була зупинена Революцією Гідності, перемога якої привела до зміни влади та відновлення демократії. Внаслідок цього в партійній системі відбулися значущі зміни. Напрямок подальшої еволюції партійної системи України залежить від ряду факторів, які окреслюються в статті.

Ключові слова: *політичні партії, партійна система, соціальні розмежування.*

Yakimenko Yuriy. Ukraine's party system in 2010-2015: changes, trends, prospects of evolution

The article is devoted to the analysis of the process of Ukraine's party system formation, its factors, mechanisms and consequences in 2010-2015. The article analyzes in detail the changes taking place in political parties, the party system itself and its environment during the period mentioned.

It is stated that in 2010-2013 party system has undergone evolution from systems of moderate pluralism towards system with hegemonic party (Party of Regions), which happened because of attempts of former Ukrainian President V. Yanukovich to establish authoritarian regime. This trend was halted by Revolution of Dignity, which led to the change of power in the country and restoring democracy.

The direction of further evolution of Ukraine's party system depends on several factors that are described in the article.

Key words: *political parties, party systems, social cleavages.*

Головним засобом, що забезпечує у демократичному суспільстві агрегацію та артикуляцію інтересів різних соціальних груп, є політичні партії. Вступаючи у взаємодію у боротьбі за владу та в процесі її реалізації, партії утворюють партійну систему.

В Україні процес її становлення фактично розпочався ще до проголошення державної незалежності, а отже – триває вже майже 25 років. Водночас нинішній стан партійної системи не можна оцінювати однозначно. З одного боку, в країні існують політичні партії, які користуються відносно стабільною підтримкою виборців, беруть участь у формуванні та діяльності органів влади й місцевого самоврядування.

З другого – політичні партії та партійна система в їх нинішньому вигляді не в змозі повноцінно забезпечити реалізацію притаманних

їм у демократичному суспільстві функцій. Передусім це стосується адекватного представництва усього спектра існуючих у суспільстві інтересів на політичному рівні. Унаслідок цього довіра громадян до політичних партій та інституту багатопартійності в цілому є низькою.

Партійна система України характеризується високим рівнем поляризації та іншими негативними рисами, зумовленими особливостями політичних партій і чинниками, похідними від суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації в країні.

Проблеми політичних партій і партійної системи негативно впливають на ефективність дій владних інститутів у процесі всебічного реформування українського суспільства, позначаються на їхній спроможності реалізовувати національні інтереси. Особливої актуальності це набуває в сучасних умовах, коли Україні доводиться протистояти збройній агресії з боку Росії і одночасно вирішувати завдання здійснення масштабних реформ в усіх сферах, практичної реалізації європейського вибору Українського народу, підтвердженого Революцією Гідності.

Реалізація цих завдань вимагає істотних змін у характері політичних партій і партійної системи, що є можливим лише за умови адекватного розуміння внутрішньої логіки процесу еволюції партійної системи, її чинників і механізмів.

Особливості процесу становлення багатопартійності в Україні досліджувалися такими авторами, як Р. Балабан, О. Бойко, В. Войтків, С. Здюрук та В. Бичек, А. Зелінський, М. Кармазіна, С. Кинєв, А. Колодій, І. Кресіна, В. Мороко, Ю. Остапець, А. Романюк, С. Троян, П. Удовенко, О. Фісун, Ю. Шведа, П. Шляхтун, В. Яблонський, Я. Ярош та іншими. У працях цих авторів докладно і ґрунтовно аналізувалися різні часові етапи і особливості становлення вітчизняних партій та відносин між ними.

Водночас, існує певний дефіцит робіт, які би ґрунтувалися на системному підході до аналізу еволюції партійної системи, розглядаючи її під кутом зору взаємодії і взаємної обумовленості трьох складових: політичних партій, відносин між ними та умов (інституційних, політичних, соціальних) їх функціонування.

Такий підхід, було розроблено і апробовано в дослідженнях Центру Разумкова, присвячених аналізу процесу еволюції партійної системи України в період 1990-2010 рр.¹ Він передбачає дослідження зміни трьох складових, що характеризують партійну систему і впливають на неї:

- а) процеси в політичних партіях;
- б) процеси в партійній системі;
- в) зміни в «оточенні» партійної системи (під оточенням партійної системи розуміються конкретні суспільно-політичні умови, в яких відбувається функціонування політичних партій у конкретній країні), які впливають на партії і стосунки між ними².

Застосування цього підходу дало можливість виділити в процесі еволюції партійної системи України п'ять етапів, підсумком кожного з яких ставали суттєві зміни у партійній системі аж до зміни її типу. Це відповідно: 1990–1995 рр. (етап становлення багатопартійності); 1996–1999 рр. (етап формування системи поляризованого плюралізму); 2000–2004 рр. (етап переходу до системи поміркованого плюралізму); 2005–лютий 2010 р. (етап стабілізації системи поміркованого плюралізму); з березня 2010 р. (етап посилення поляризації партійної системи).

Водночас, часові рамки дослідження дали можливість охарактеризувати лише перший період п'ятого етапу. Метою даної статті є стислий аналіз процесу еволюції партійної системи в період березня 2010 – 2015 рр.

Відправною точкою п'ятого етапу є дата проведення другого туру виборів Президента України і перемоги на них В. Януковича, після чого розпочалися досить значні зміни в характері політичного режиму. Процес створення нових політичних партій продовжувався: у період 2010–2011 років їх було зареєстровано понад 25. Станом на листопад 2012 р. в Україні було зареєстровано 200 політичних партій, проте більшість із них, як і раніше, існувала лише формально. Значних змін у характері партій не було.

На початку етапу у партійній системі залишалися два полюси – ПР і БЮТ, хоча внаслідок поразки Ю. Тимошенко у виборчій кампанії 2010 р. та її ув'язнення вага одного з них (БЮТ) знизилася. Блок «Наша Україна – Народна самооборона» припинив існування як окремих суб'єкт партійної системи. Разом з тим на політичну арену вийшли нові політичні сили «лідерського» характеру (партії «Сильна Україна» С. Тигіпка, «Фронт змін» А. Яценюка, «УДАР» В. Кличка), які досягли успіху на місцевих виборах і набули рівня підтримки, достатнього для подолання виборчого бар'єра на парламентських виборах.

На початку періоду ці партії могли претендувати на роль самостійного полюсу виборчої системи (т.зв. нові сили), проте в подальшому ці очікування не справдилися. Протягом 2011 р. дещо посилювалися позиції ВО «Свобода», почала поступово відновлювати електоральну підтримку КПУ.

Відбулися значні зміни в оточенні партійної системи. Рішенням Конституційного Суду України була відновлена чинність Конституції в редакції 1996 р., що зменшило роль партій у процесі вироблення та реалізації політики держави, зокрема у процесі формування Кабінету Міністрів.

Відбулися зміни виборчого законодавства. Новим Законом України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» пропорційну систему виборів до низки місцевих рад замінено на змішану, із переліку суб'єктів виборчого процесу були вилучені виборчі блоки. Результати виборів, що відбулися у жовтні 2010 р. засвідчили, що нововведення Закону сприяли підвищенню представництва у місцевих радах провладних політичних сил.

У грудні 2011 р. набув чинності новий Закон України «Про вибори народних депутатів України», основними нововведеннями якого стали повернення до змішаної виборчої системи, підвищення виборчого бар'єру до 5% та заборона участі у виборах виборчих блоків.

Умови діяльності опозиції та можливості для рівної політичної конкуренції партій значно погіршилися. Були порушені кримінальні справи проти лідерів опозиційних сил – БЮТ Ю. Тимошенко та партії «Народна самооборона» Ю. Луценко, унаслідок чого обох було ув'язнено. Влада вдалася до використання правоохоронних органів для тиску на опозиційні політичні сили, громадські організації, протестні рухи, окремих політиків і громадських діячів. Під приводом відновлення чинності Конституції в редакції 1996 р. парламентська опозиція була позбавлена законодавчих гарантій своїх прав і повноважень у Верховній Раді. Було обмежено доступ опозиції до державного телебачення та найбільш популярних телеканалів. Загалом протягом цього етапу в Україні були відсутні рівні умови для політичної конкуренції провладних і опозиційних сил³.

У 2010–2011 рр. спостерігалось поступове зменшення актуальності соціокультурного поділу на користь соціально-економічного. За даними соціологічних досліджень, провладні політичні сили асоціювалися у громадській думці з підтримкою великого капіталу, еліти за рахунок погіршення становища більшості населення.

Проте, ситуація змінилася під час виборчої кампанії 2012 р. Улітку 2012 р. з ініціативи депутатів Партії регіонів Верховна рада прийняла Закон України «Про засади державної мовної політики», який передбачав можливість надання російській мові статусу регіональної, що й було зроблено низкою місцевих рад різного рівня. Головним за-

вданням цієї ініціативи, яка викликала значний суспільний резонанс і акції протесту україномовної спільноти, була штучна актуалізація соціокультурного поділу суспільства за регіональною ознакою. Це мало запобігти поширенню впливу опозиційних партій на Схід і Південь України, підвищення у структурі мотивацій виборців цих регіонів значущості соціокультурного чинника, компенсувати зростання невдоволення діями партії влади у соціально-економічній сфері протягом 2010–2011 рр. Цій же меті слугувало внесення владою у суспільний простір тези про ототожнення опозиції (національно-демократичних, проєвропейських сил) – з «фашистами», провладних, проросійських сил – з «антифашистами».

Виборча кампанія 2012 р. дещо змінила розстановку сил у партійній системі України. Партія регіонів та ВО «Батьківщина» (у форматі «Об'єднаної опозиції») зберегли свої позиції «полюсів» партійної системи. Повністю втратили чи значно послабили свої позиції низка політичних партій, утворених ще на початку або в середині 1990-х років. Це саме стосується і деяких партій, утворених унаслідок Помаранчевої революції, передусім «Нашої України».

Партії, що претендували на роль «нових» сил вписалися у біполярну схему протистояння «влада – опозиція»: «Сильна Україна» прийняла рішення про злиття з Партією регіонів; «Фронт Змін» увійшов до складу Об'єднаної опозиції «Батьківщина»; «УДАР» приєднався до опозиційного об'єднання вже у Верховній Раді.

За підсумками виборів 2012 р. до складу партійної системи України можна віднести 6 партій: ПР, ВО «Батьківщина», «Фронт Змін», «УДАР», КПУ та ВО «Свобода». Основними суспільними поділами, що визначали лінії міжпартійного розмежування, були соціокультурний і соціально-економічний. Найбільш актуальними проблемними вимірами партійної системи були вимір підтримки режиму, соціально-економічний, культурно-етнічний і зовнішньополітичний.

В цілому, протягом 2010-2012 рр. партійна система зберігала ознаки системи поміркованого плюралізму з тенденцією до поляризації, внаслідок збільшення ідеологічної дистанції між крайніми партіями (ними за результатами виборів стали КПУ та ВО «Свобода»). Однак, максимальна концентрація влади у фактично одній політичній силі – Партії регіонів (на момент початку Майдану усі найвищі посади в країні обіймали представники ПР), встановлення контролю «партії влади» над судовою гілкою влади та правоохоронною системою, використання «державної машини» та кримінальних структур

для тиску на політичну опозицію, опозиційні громадські структури та невдоволених владою громадян (включно з фізичним тиском), за-свідчили наявність чітко вираженої тенденції до еволюції партійної системи у напрямі системи з «партією гегемоном», за російським взірцем.

Ця тенденція отримала подальшого розвитку у 2013 р. Зокрема, здійснювалася підготовка конституційних змін, які посилювали залежність судової влади від Президента. До виборчого законодавства були внесені зміни (жовтень 2013 р.), які перешкоджали участі у чергових президентських виборах 2015 р. найбільш рейтингового на той час кандидата від опозиції – В. Кличка.

Було значно збільшено фінансування силових структур (крім армії), на керівні посади в них масово розставлялися представники донецького регіону.

Відбувалася поступова монополізація інформаційного простору наближеними до влади структурами. В процесі тривалих переговорів з уповноваженими представниками ЄС влада наполегливо ухилялася від вирішення питання звільнення з ув'язнення Ю. Тимошенко, лідера найбільшої на той час опозиційної партії ВО «Батьківщина».

Фінальною стадією у цьому процесі було прийняття урядом М. Азарова рішення про призупинення процесу європейської інтеграції та жорстокий силовий розгін мирної акції протесту на Майдані Незалежності в Києві.

Зазначені особливості етапу дають підстави характеризувати його як спробу формування системи з партією-гегемоном, яка, в разі встановлення і консолідації авторитарного режиму Янукович, могла би призвести до фактичної однопартійності. Цей варіант був найгіршим серед прогнозованих нами: альтернативними варіантами були подальший розвиток як багатопартійної системи поміркованого плюралізму та еволюція в напрямі багатопартійної системи поляризованого плюралізму з двосторонньою ліво-правою опозицією⁴.

Широкомасштабні акції протесту громадян України проти режиму Януковича, що розгорнулися у Києві та охопили більшість областей України, ознаменували початок нового етапу еволюції партійної системи. Підставою для його виділення є дуже значні зміни у ситуації в країні, і, відповідно, в партіях та партійній системі упродовж 2014-2015рр. Цей етап триває і зараз.

Зміни в партіях значною мірою стали наслідком тих позицій, які відповідні політичні сили зайняли відносно Майдану, і тих практичних дій, які вони здійснювали в цей період.

Так, опозиційні парламентські партії, відповідно до своїх політичних позицій, від самого початку активно включилися в акції протесту, попри те, що на початковому етапі громадськими активістами та деякими партійними лідерами висувалася вимога «позапартійності» акцій. З цієї причини 24 листопада в Києві відбулися «позапартійний» масовий захід на Майдані Незалежності та «партійний» – на Європейській площі.

Проте, після жорстокого побиття студентів на Майдані Незалежності в ніч з 28 на 29 листопада парламентська опозиція (ВО «Батьківщина», «УДАР» і «Свобода») перебрали на себе головну роль в організації і координації протестного руху.

Помітну роль в акціях протесту відіграли й інші політичні партії, створені до Майдану, зокрема, партія «Громадянська позиція» (А. Гриценко), Радикальна партія О. Ляшка (О. Ляшко), партія «Демократичний альянс» (В.Гацько), Політична партія «Об'єднання «Самопоміч» (А Садовий). В процесі акцій протесту відбулася кристалізація нових політичних партій на базі членів громадських організацій та рухів (формальних і неформальних), інших політичних партій. Найбільш показовим прикладом цього є партія «Правий сектор».

Партії, які входили до владної коаліції у Верховній Раді – Партія регіонів та КПУ, на офіційному рівні беззаперечно підтримували дії тодішнього президента В. Януковича та уряду. Партія регіонів стала авангардом боротьби проти Майдану і всього, що з ним пов'язано. Апогеєм парламентської діяльності фракцій ПР та КПУ в період Майдану стало прийняття «законів про диктатуру» від 16 січня 2014 р. Набуття чинності законами спровокувало нову хвилю силового протистояння між владою і протестувальниками, в ході якого з'явилися перші жертви. Таким чином, Партії регіонів і КПУ по суті, виступили каталізатором протистояння.

Перемога акцій протесту, втеча В. Януковича та зміна влади, що відбулася наприкінці лютого 2014 р., ознаменували кінець домінування Партії регіонів, інтенсивні зміни у підтримці політичних партій та формування нової конфігурації партійної системи.

Нову розстановку сил зафіксували президентські дострокові вибори травня 2015 р. та закріпили парламентські вибори жовтня 2015 р. Загалом кількість партій, що взяли участь у виборах за партійними списками, склала 29 (на попередніх виборах – 21). Серед основних претендентів на проходження до Парламенту більшість становили партії, які підтримували Майдан чи були створені політи-

ками, що брали в ньому активну участь: «Блок Петра Порошенка», ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», Партія «Громадянська позиція», «Народний фронт», Партія «Об'єднання «Самопоміч». Колишній провладний табір представляли «Сильна Україна» та «Опозиційний блок», що виникли в результаті розколу Партії регіонів, та їх політичний сателіт – КПУ. Очевидним фаворитом на початку кампанії виступав Блок Петра Порошенка, за який були готові проголосувати до 40% виборців з числа тих, хто мав намір взяти участь у виборах⁵.

У змістовному відношенні стрижнем кампанії були теми: відновлення миру/захисту країни; утримання економічної ситуації/боротьби з економічною кризою; здійснення реформ/реалізації європейського вибору; оновлення влади (люстрації)/боротьба з корупцією. Відповідно, основними трендами у формуванні виборчих списків стало залучення «нових облич» – учасників АТО, громадських активістів, волонтерів, журналістів.

Виборча кампанія через свої скорочені терміни велася переважно у формі реклами в електронних медіа. Провідні сили також не економили на зовнішній рекламі та друкованій продукції. Менше уваги приділялося безпосередньому спілкуванню з виборцями – масовим акціям, регіональним поїздкам тощо. Партії, які мали у провідних частинах списків кандидатів від влади, використовували це для створення інформаційних приводів.

Головною несподіванкою стали результати партій «Народний фронт», «Блок Петра Порошенка» і «Самопоміч». «Народний фронт», стартувавши з четвертої позиції вийшов у лідери. Натомість, «Блок Петра Порошенка» протягом кампанії втратив майже половину свого стартового рейтингу і фінішував другим. «Самопоміч» змогла здійснити потужний ривок, і з непрохідної позиції (до 2%) вийти на третє місце (понад 10% голосів виборців). Четвертим до фінішу прийшов «Опозиційний блок», що відбулося за рахунок інших партій, що працювали на електоральному полі Партії регіонів і не пройшли до Парламенту (зокрема, «Сильна Україна» та КПУ). Серед партій, які пройшли до Верховної Ради – Радикальна партія О.Ляшка та ВО «Батьківщина». Серед партій, які мали шанси на подолання бар'єру, але не зробили цього – «Громадянська позиція», «Сильна Україна» та ВО «Свобода»⁶.

Основними результатами «після майданного» періоду еволюції партійної системи стали:

- вихід на політичну арену «нових» партій (створених в процесі акцій протесту та після їх закінчення), зниження рівня підтримки

«старих» партій (у т.ч. провладних – ВО «Батьківщина», ВО «Свобода») та «відносно нових» («Удар»);

- проєвропейське спрямування провідних політичних партій, що сформували коаліцію у Верховній Раді України;

- втрата підтримки і подальше сходження з політичної арени колишньої партії влади – Партії регіонів (партія зазнала розколу і була «заморожена»), а також її сателіта – КПУ;

- втрата політичним спадкоємцем Партії регіонів – Партією «Опозиційний блок» монополії на представництво інтересів виборців Півдня і Сходу України;

- переважно лідерський, «персоналістський» характер новоутворених партій, зменшення ваги ідеологій в їх діяльності, спрощення та уніфікація програмно-ідеологічних засад;

- послаблення позицій «останніх ідеологічних партій» в системі – КПУ та ВО «Свобода»;

- «віртуалізація» діяльності політичних партій, домінування медіа-технологій, нерозвиненість організаційних структур в регіонах (особливо – у «нових» партій);

- посилення позицій популістських партій та поширення популізму в цілому;

- створення партій на основі структур громадянського суспільства, інкорпорація найбільш активних представників громадянського суспільства в партії;

- започаткування тенденції до утворення партій, які претендуватимуть на роль «нових», олігархічними групами – на перспективу місцевих і в розрахунку на можливість проведення дострокових парламентських виборів.

До складу партійної системи України на нинішньому етапі можна віднести до 10 політичних партій, які представлені у ВР або мають можливість впливу на політичний процес. У системі продовжують співіснувати середні і малі партії.

Система залишалася двополюсною. Один полюс представлений партіями парламентської коаліції (проєвропейської), інший (вага якого значно зменшилася) – «Опозиційним блоком». Рівень представництва крайніх правих політичних сил в Парламенті суттєво знизився, ліві партії не представлені взагалі. Основні лінії поділу в партійній системі проходять між провладною коаліцією і опозицією, передусім, на основі ставлення до конфлікту на Донбасі та до соціально-економічної політики влади, зокрема, дій, спрямованих проти ФПП, які підтримують опозицію. Водночас, існує напруга всередині коаліції, залежно

від готовності партій нести солідарну відповідальність за соціально непопулярні наслідки соціально-економічної політики Уряду.

В цілому партійна система України в даний час зберігає ознаки системи поміркованого плюралізму, з обмеженнями, що накладаються умовами збройного конфлікту з Росією.

Можливості вироблення достовірного прогнозу її подальшої еволюції обмежені, передусім: відсутністю чітких перспектив подальшого перебігу конфлікту на Сході України; можливістю різних сценаріїв розвитку соціально-економічної ситуації, як з позитивною динамікою, так і ні; дезорієнтацією значної частини суспільства у своїх ціннісних і соціокультурних орієнтаціях та політичних симпатіях; активними процесами трансформації державно-політичної системи (передусім, реформою Конституції та очікуваними змінами у виборчому законодавстві). За таких умов можливі динамічні зміни актуальності двох основних суспільних поділів – соціокультурного та соціально-економічного, балансу суспільства відносно них, а також непередбачувані прояви їх взаємовпливу.

Водночас, характер партійних уподобань та суспільно-політичних орієнтацій громадян України, дають підстави для висновків про наявність запиту на партії патріотичної, проєвропейської орієнтації, на партії лівоцентристської орієнтації, про існуючу базу підтримки популістських та, певною мірою, радикальних партій. «Накладення» цих запитів на існуючу партійну систему уможливило висунення гіпотези про можливість її еволюції в напрямі системи «двох з половиною» партій (чи блоків), де «полюсами» системи будуть потужні право- та лівоцентристська сили.

Еволюція в такому напрямі відповідала би потребі у формування партійної системи, що адекватно відбивала би реальні, передусім, соціально-економічні інтереси різних верств українського суспільства. Проте, ця можливість в даний момент обумовлена надто великою кількістю «невдомих змінних».

1. *Партійна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, тенденції еволюції* : Доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 5. – С. 2–33. **2.** *Якименко Ю. В.* Методологія аналізу динаміки партійних систем: основні підходи та особливості їх застосування в Україні / Ю. В. Якименко // Політологічний вісник. – 2012. – № 65. – С. 300-309. **3.** *Опозиція в Україні: стан, умови діяльності, відносини з владою* : аналітична доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2011. – № 7-8. – С. 2-47. **4.** *Якименко Ю. В.* Еволюція партійної системи України: особливості

аналізу та основні етапи / Ю. В. Якименко // Політологічний вісник : зб. наук. праць. – К. : ІНТАС, 2011. – Вип. 52. – С. 229-237. **5.** *Інтернет-сайт* Центру Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.razumkov.org.ua/ukr/socpolls.php> **6.** *Інтернет-сайт* Центральної виборчої комісії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/vnd_2014/

Yakimenko Yuriy. Ukraine's party system in 2010-2015: changes, trends, prospects of evolution

The article is devoted to the analysis of the process of Ukraine's party system formation, its factors, mechanisms and consequences in 2010-2015. The paper analyzes in detail the changes taking place in political parties, the party system itself and its environment during the period mentioned.

It is stated that in 2010-2013 party system has undergone evolution from systems of moderate pluralism towards system with hegemonic party (Party of Regions), which happened because of attempts of former Ukrainian President V. Yanukovich to establish authoritarian regime. This trend was halted by Revolution of Dignity, which led to the change of power in the country and restoring democracy.

As a result, the Ukraine's party system have changed significantly. Among the major changes are the following:

- Strengthening of positions on the political arena of “new” political parties (created during the protests and after their completion), reducing of public support of “old” parties (including the members of ruling coalition - "Fatherland" and “Freedom”) and of “relatively new” (“Udar”);
- Pro-European orientation of the leading political parties that formed the coalition in Verkhovna Rada of Ukraine;
- Loss of support and further decline of the former ruling party - the Party of Regions and its satellite - CPU;
- Loss of monopoly for representation of voters in the South and East of Ukraine by political successor of Party of Regions - the “Opposition bloc” party”;
- Mainly leadership, personalistic nature of the “new” parties, simplification and standardization of their programs and ideological principles;
- Weakening of positions of the last ideological parties in the system – of CPU and “Freedom”;
- “Virtualisation” of activity of political parties, the dominance of media technologies, lack of organizational structures in the regions (especially - in the “new” parties);
- The rise of populist parties and the spread of populism as a whole;
- The creation of parties based on civil society structures, incorporation of the most active civil society representatives into the parties;

- Starting of new party projects supported by oligarchic groups in view of forthcoming local elections and possible early parliamentary elections.

On the whole party system in Ukraine now retains features of the system of moderate pluralism, with restrictions imposed in armed conflict with Russia.

The main dividing line in the party system lies between the ruling coalition and the opposition, primarily on the basis of attitude to the conflict in the Donbass and the socio-economic policy of the government, including action against oligarchic groups that support the opposition. Meanwhile, there is tension within the coalition, depending on the willingness of the parties to bear joint responsibility for the social consequences of unpopular social and economic policy of the Government.

The direction of further evolution of Ukraine's party system depends on several factors that are difficult to predict.

However, the nature of electoral preferences and socio-political orientations of citizens of Ukraine give grounds for the conclusions of existing of public request for a patriotic party of pro-European orientation(center-right), and for the center-left parties,as well as for populist and, to some extent, radical parties.

Based on these requests, Ukraine`s party hypothetically can evolve towards a system of “two and a half” parties (or blocks), where the “poles” of the system will be powerful center-rightand center-left forces.

Key words: political parties, party systems, social cleavages.

УДК 330

О. О. ПИЛИПЧЕНКО

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА: ПОНЯТТЯ, ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА НАПРЯМИ ПОДОЛАННЯ

Встановлено існуючі наукові трактування терміну «тіньова економіка». Уточнено змістовну суть поняття тіньова економіка. Визначено причини виникнення тіньової економіки та запропоновані шляхи розробки і введення в дію єдиної політики по боротьбі з тіньовою економікою.

Ключові слова: тіньова економіка, причини тіньової економіки, подолання тіньової економіки.

© ПИЛИПЧЕНКО Олег Олександрович – старший слідчий з особливо важливих справ Слідчого управління фінансових розслідувань МГУ ДФС – ЦО з обслуговування великих платників

Пилипенко О. А. Теневая экономика: понятие, причины возникновения и пути преодоления

Установлены существующие научные трактовки термина «теневая экономика». Уточнено содержательную суть понятия теневая экономика. Определены причины возникновения теневой экономики и предложены пути разработки и введения в действие единой политики по борьбе с теневой экономикой

Ключевые слова: теневая экономика, причины теневой экономики, преодоления теневой экономики.

Pylypchenko Oleg. Shadow economy: concept, reasons of origin and way of overcoming

In the article existent scientific interpretations of term are set «shadow economy». Rich in content essence of concept is specified shadow economy. Reasons of origin of shadow economy are certain and the ways of development and introduction to the action of single policy are offered on a fight against a shadow economy

Key words: shadow economy, reasons of shadow economy, overcoming of shadow economy.

Тіньова економіка пронизує всі сфери життєдіяльності людини. На нинішньому етапі існування людства вона впливає на проходження всіх стадій відтворювального процесу, формує сучасний економічний ринок. Без урахування тіньового сектора економіки практично неможливо здійснювати достовірне прогнозування макроекономічного розвитку. Тіньова економіка займає фундаментальне місце в економічній діяльності, впливаючи при цьому на процеси модернізації та глобалізації, які відбуваються в усьому світі.

В Україні у зв'язку з тривалою політичною й економічною кризами увесь час зростає і розширюється тіньова економічна діяльність, збільшується кількість корупційних зв'язків. Поточний період може бути охарактеризований як час посилення в Україні «тіньового капіталізму», основними ознаками якого є інституціоналізація тіньової економіки, повне її переплетення з легальною господарською діяльністю. Незабаром економіка України може досягти рівня, коли зупинити тіньові процеси цивілізованими методами стане практично неможливо.

В існуючих умовах дослідження розвитку й сутності тіньової економіки, зниження її активності, вироблення напрямів для її дезактивації в економіці України є актуальним і значущим завданням.

Питання, які стосуються причин існування, розвитку та появи тіньової економіки, постійно є об'єктом уваги вітчизняних та зарубіжних науковців.

Виявленням впливу тіньової економіки як дестабілізуючого фактору на господарську систему держави, займались: Б. Свенсон, Г. Гросман, Д. Кауфман, Е. Файге, Л. Хофман, М. Ромер, О. Турчинов, Т. Корягіна, Ю. Лагов, Є. Сатерленд та ін. Питаннями моделювання тіньових проявів та проблемам масштабів тіньової діяльності, присвячували свої дослідження З. Варналій, С. Ковалев, Ю. Лагов, О. Подмазко та ін. Механізми функціонування транснаціональної тіньової економіки досліджували М. Вербенський, В. Кунцевич, В. Предборский, А.А. Семенов та ін.

Але на сьогодні, незважаючи на чисельні наукові праці присвячені тіньовій економіці, події на Україні та викликаний цим сплеск росту тіньового сектору економіки зумовлює потребу в подальших поглиблених дослідженнях у даному напрямку. Актуальним залишається питання вироблення універсального державного механізму протидії тіньовій економіці.

Розглядаючи тіньову економіку слід зауважити, що досі не існує єдиного визначення даного феномена, незважаючи на те, що досліджується вона вже багато десятиліть. Вченим різних сфер діяльності не вдається чітко окреслити причини виникнення тіньової економіки та описати механізм її відтворення. Багато в чому сформована ситуація пояснюється тим, що, по-перше, в сучасному суспільстві існує безліч форм господарської діяльності, які не потрапляють в офіційну статистику і не вкладаються в рамки існуючого законодавства; по-друге, вчені, які намагаються охарактеризувати дане явище користуються різними методами та критеріями дослідження; по-третє, тіньову економіку досліджують науковці, представники різних сфер знань; по-четверте, одні вчені роблять наголос на її практичному осмисленні, інші – на теоретичному.

Слід зазначити, що будь-яка, навіть найбільш благополучна економіка розвинених країн, таких як Великобританія, США, Франція, Швейцарія та інших, містить в собі певну частину, яка не «вписується» в рамки законодавства. Але вченим так і не вдається до кінця з'ясувати, що ж таке тіньовий сектор економіки. Наприклад, С.О. Потокіна вважає, що тіньова економіка – це та складова господарської системи, яка забезпечує задоволення особистих потреб людей (але не суспільства), шляхом створення і використання різних благ, з метою отримання доходів, які не враховуються державними органами¹.

Ф. Шнейдер, вважає, що тіньова економіка – це різноманітні господарські дії, які впливають на створення (зростання) офіційного

ВВП, але які безпосередньо не реєструються, не вимірюються або не декларуються².

Схожої точки зору дотримуються В. А. Предборський та В. П. Кунцевич. На думку даних науковців, тіньова економіка є частиною народного господарства, в рамках якої здійснюються ділові операції, що лежать поза правовим полем. В силу нелегальності продукція, вироблена в тіньовому секторі, повністю або частково приховується економічними агентами від офіційного обліку³.

На думку М. А. Сажиної та Г. Г. Чибрикова, тіньова економіка – це виробництво товарів і надання послуг населенню за плату, яка не відображається в офіційній статистичній звітності, що, з правової точки зору означає як дозволені, так і недозволені законом види діяльності⁴.

О. О. Шапуров розглядає тіньову економіку як приховану економічну діяльність в обхід діючих законодавчих актів і державних нормативів, сукупність неконтрольованих державою, нерегламентованих та протиправних видів економічної діяльності⁵.

С. М. Нікітін, М. П. Степанова та Є. С. Глазова приходять до висновку, що тіньова економіка – це ринкове виробництво товарів та послуг, як заборонених, так і не заборонених законодавством, що не враховується офіційною статистикою національного продукту і не пов'язане з будь-якими зобов'язаннями зі сплати податків державі⁶.

Т. О. Каратаєва у своєму дослідженні приходиться до висновку що під тіньовою економікою слід розуміти укриття від держави доходів і будь-яку діяльність, що приносить прибуток злочинним організаціям та заборонену законом не тільки в економічній сфері, але і в інших сферах, та яка не відображена в офіційній статистиці⁷.

Цікавої точки зору дотримується О. Р. Дивеев-Кириленко, який вважає, що тіньова економіка – це негативне явище у соціально-економічному житті країни, визнанні її іміджу⁸. Як явище тіньову економіку схожим чином розглядає і З. С. Варналій. На думку науковця, тіньова економіка є складним явищем, що є сукупністю неконтрольованих і не регульованих як протиправних так і законних економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності, які мають на меті незаконне (неофіційне) отримання доходу⁹.

Слід зазначити, що перераховані вище визначення поняття «тіньова економіка», є лише незначною частиною всіх існуючих дефініцій даного явища. Але незважаючи на це, можна визначити основні точки зору, на підставі яких аналізується й досліджується сутність тіньової економіки: економічну, юридичну, статистичну та етичну.

Економічна точка зору. Дана точка зору передбачає, що основним фактором вивчення тіньової економіки є її вплив на структуру економіки та економічну політику, ефективність використання економічних ресурсів, розробка методів її вимірювання та оцінки.

З економічної точки зору дослідники аналізують тіньову економіку на глобальному рівні, макро і мікрорівнях.

Юридична точка зору. З юридичної точки зору тіньовими можна назвати економічні процеси, які розходяться з правовими нормами. Явища тіньової економіки розглядаються як особлива сфера поведінки, що відхиляється від загальноприйнятих, найбільш поширених і ustalених норм.

Особлива увага при вивченні тіньової економіки з юридичної точки зору приділяється дослідженню таких форм економічної діяльності, які спричиняють настання різних видів юридичної відповідальності (кримінальної, адміністративної та ін.). Також вивчаються правові засоби боротьби з такими формами економічної діяльності.

Статистична точка зору. Згідно даної точки зору основним фактором вивчення тіньової економіки є її цифрові дані, точніше, їх відсутність в офіційній статистиці. Тут використовується підхід, згідно з яким тіньова економіка – це всі види економічної діяльності, які офіційно не враховані, тобто не відображені в офіційній статистиці (економіка, прихована від статистичного обліку)¹⁰.

На підставі статистичної точки зору поняття тіньова економіка визначається, виходячи з основної мети системи національних рахунків (СНР) – максимально точного обліку всіх видів економічної діяльності, що забезпечують реальний вклад у виробництво валового внутрішнього продукту (ВВП)¹¹.

З етичної точки зору тіньовою можна назвати економічну діяльність, що порушує моральні норми, які вважаються загальноприйнятими в економічних відносинах.

Можливі й інші точки зору та підходи до визначення сутності тіньової економіки. Наприклад, Д. В. Морозова¹², до вищезазначених точок зору додає соціологічний, кібернетичний, міждисциплінарний та історичний підходи визначення сутності тіньової економіки.

Ми вважаємо, що основне дослідження тіньової економіки повинно проводитися з економічної точки зору, оскільки тіньова економіка, по-перше, впливає на економічний сектор держави, а по-друге – на соціальну сферу й сектор державного управління. Також, на першість економічного чинника вказує те, що тіньова економіка виникла одночасно з товарно-грошовими відносинами. Тіньова економіка – це

зворотна сторона легальної економіки держави, й існує вона стільки ж століть, скільки існує сама держава. Наприклад, з'явилася держава з державними службовцями – відразу ж з'явилася корупція; як тільки держава почала збирати податки, знайшлися ті, хто не хотів їх сплачувати й ухилявся від сплати; з'явилися кордони держав – з'явилися контрабандисти і так далі.

З розвитком держав змінювалися й методи боротьби з тіньовою економікою. Наприклад, до утворення національних правових систем основною протидією недобросовісній господарській практиці була релігійна мораль. Етичні норми виходили на перший план і норми поведінки формувалися на основі релігійних заповідей. З появою держави основним інструментом боротьби з тіньовою економікою стали її інститути та державне законодавство.

У чому ж причина розвитку та поширення тіньової економіки?

На наш погляд, першопричиною появи тіньової економіки в світі стали обмеження ринку та природа ринкових відносин. Ринкові обмеження можуть на певний час придушити бажання «зірвати куш», але не усунути його повністю. Допоки прагнення до матеріальних благ буде переважати над духовними благами, людина буде ставити свої корисливі інтереси вище інтересів інших осіб або держави. Тіньова економіка та її функціонування забезпечують виграш окремим групам, але загалом суспільство в особі держави, звичайно, програє. Таким чином, стимули до розвитку тіньової економіки залежать від того, наскільки конфліктними є відносини між суспільством в цілому та окремими його членами. В Україні даний конфлікт перебуває на поверхні, підтвердженням цього були революції 2004 і 2014 років і ланцюжок подій, який послідував за ними.

За весь період існування України її головною проблемою, що спровокувала зростання тіньової економіки, стала безсистемність і непослідовність трансформаційних процесів, які проводяться керівництвом країни в економічній та соціальній сферах. Також можна відзначити й інші фактори: «непрозорість» грошових потоків, особливо у сфері зовнішньоекономічних відносин, ускладнених відсутністю контролю за фінансово-економічними процесами; неефективна, а іноді й суперечлива практика роботи правоохоронних органів країни щодо захисту прав і свобод підприємців тощо.

Тіньовій економіці в Україні також сприяли недосконалість і нестабільність законодавства та нормотворчості, які дозволяють тлумачити окремі положення та правила у прямо протилежному значенні; засилля бюрократів, які вимагають великих хабарів; свавілля

і перевищення повноважень державною та місцевою владою й незахищеність підприємців; велика кількість і розміри податків – податковий тиск сягає 75 %; надто велика кількість різного роду пільг, ліцензій тощо; недосконалість процесу формування та виконання державного бюджету; недосконалість, неефективність та зловживання у сфері управління державним майном; нерозвиненість ринкової інфраструктури¹³; неефективне адміністрування податків¹⁴; неефективність функціонування судової та правоохоронної системи¹⁵; низький рівень заробітної плати у державному секторі економіки¹⁶; відсутність історичної практики дотримання норм та моральних стандартів законослухняної поведінки під час провадження господарської діяльності та сплати податків у суб'єктів господарювання та громадян¹⁷.

До цих причин ще можна додати ряд наступних: зuboжіння населення на тлі несправедливого збагачення обмеженої групи осіб; формування в економіці значного кримінального сектора; формування у громадян правового нігілізму; формування світогляду вседозволеності та продажності; сповідування представниками влади подвійних, а то й потрійних моральних стандартів та ін.

Аналізуючи перераховані вище фактори, можна стверджувати що зменшення рівня тіньової економіки для України є дуже трудомісткою справою і вимагає колосальних затрат як усього суспільства, так і кожного його представника. Тому, для початку, потрібно хоча б обмежити поширення тіньової економіки, а вже потім використовувати це згубне явище всіма способами і засобами.

В Україні необхідно розробити і ввести в дію єдину політику по боротьбі з тіньовою економікою. При цьому ця боротьба повинна вестися на всіх рівнях державної структури. На наш погляд, можна виділити наступні складові такої політики:

1. Створення системи антикризового регулювання та системи державного антимонопольного регулювання.

2. Фінансове оздоровлення економіки шляхом залучення заощаджень населення у ринкові процеси.

3. Проведення податкової реформи з метою зниження не тільки загальної кількості податків, але й скорочення ставок оподаткування.

4. Децентралізація влади та обмеження державного регулювання економічних процесів.

5. Вдосконалення органів державної влади з метою зміцнення організаційних, матеріальних, інформаційних, професійних, правових, наукових та інших основ їх функціонування.

6. Контроль за дотриманням діючих норм законодавства та обмеження постійного внесення змін до існуючих законів та кодексів.

7. Кратне підвищення зарплат державним службовцям, введення для них та їх сімей пільг. Одночасно з цим – введення жорстких санкцій за порушення державними службовцями законів.

8. Боротьба з проявом правового нігілізму, формування в суспільстві політичної та податкової культури, а також негативного ставлення до тіньової економіки в будь-яких її проявах.

9. Забезпечення сталого та гармонійного зростання продуктивних сил, модернізація вже існуючих та впровадження нових технологій на основі прискорення науково-технічного прогресу.

Важливість проблеми пов'язана з масштабами тіньової економіки в Україні, а також із тим фактом, що вона може вирішуватися лише в тісному зв'язку з комплексом інших завдань, підводить нас до висновку про те, що політика державного впливу на «тіньову» економіку повинна знайти відображення в загальній стратегії соціально-економічного розвитку України.

Таким чином, виходячи з нашого наукового дослідження можна зробити висновок, що тіньова економіка є зворотною стороною легальної економіки, вона «вбудована» в офіційну господарську діяльність суспільства і спрямована на незаконний перерозподіл доходів, на максимальне отримання незаконного прибутку.

Виділимо критерії, які дозволяють інтерпретувати економіку як тіньову: по-перше, це здійснення діяльності, яка не контролюється офіційно і приховується від контролюючих органів суб'єктами підприємництва, по-друге – отримання вигоди у формі незаконного привласнення економічних благ та прав на економічні блага.

Масштаби розвитку тіньових відносин у багатьох країнах, у тому числі й в Україні, свідчать про виникнення усвідомленої необхідності дослідження даної сфери економіки. Сутність і причини тіньової економіки, описані в цьому дослідженні, дають підстави вважати, що їх вивчення є необхідним для розуміння сучасного світу і, особливо, тієї ситуації, яка нині склалася в Україні.

1. *Потокина С. А.* Институциональные формы и методы нейтрализации «теневой» экономики в России : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.01 / Потокина С. А. – Тамбов, 2003. – С. 29. 2. *Schneider F.* Shadow Economies: Size, Causes, And Consequences / F. Schneider, D. H. Enste // Journal of Economic Literature [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economics.uni-linz.ac.at/members/Schneider/files/publications/JEL.pdf>. 3. *Предборский В. А.* Детенизация экономики на

основе биполярной модели общественной организации / В. А. Предборский, В. П. Кунцевич // Вопросы регулирования экономики. – 2010. – Т. 1. – № 4. – С. 31. **4. Сажина М. А.** Основы экономической теории : учебное пособие / М. А. Сажина, Г. Г. Чибриков. – М. : Экономика, 1995. – С. 195. **5. Шапуров О. О.** Економічні аспекти тіньової економіки / О. О. Шапуров // Економіка та держава. – 2012. – № 10. – С. 27. **6. Никитин С. М.** Теневая экономика и налогообложение / С. М. Никитин, М. П. Степанова, Е. С. Глазова // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 2. – С. 30. **7. Каратаева Т. А.** Экономические и правовые особенности проблемы теневой экономики в Республики Саха (Якутия) : дисс. ... канд. экон. наук / Каратаева Т. А. – Якутск, 2002. – С. 9. **8. Дивесв-Кириленко О. Р.** Тіньова економіка та її вплив на розвиток малого і середнього підприємництва в Україні / О. Р. Дивесв-Кириленко // Інноваційна економіка. – 2013. – № 3 (41). – С. 19. **9. Варналій З. С.** Теоретичні засади детінізації економіки України / З. С. Варналій // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2014. – № 1. – С. 47. **10. Каратаева Т. А.** Цит. работа. **11. Кравченко М. В.** Тіньова економіка як самоорганізована явище в системі соціально-економічних відносин суспільства: підходи до вивчення / М. В. Кравченко // Управління проектами та Розвиток виробництва : збірник наукових праць. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. – № 2 (42). – С. 37. **12. Морозова Д. В.** Теневая экономика в воспроизводственном процессе : дис. ... канд. экон. Наук : 08.00.01 / Морозова Д. В. – М., 2012. – С. 27-28. **13. Василенко Ю. В.** Дещо про тіньову економіку України / Василенко Ю. В. – К., 2008. – С. 144. **14. Турчинов О.** Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження / Турчинов О. – К. : Артк, 1995. – С. 157. **15. Зінов'єв Ф.** Держава та тіньова економіка / Ф. Зінов'єв // Держава та регіони. Серія: «Економіка та підприємництво», 2009. – № 4. – С. 98. **16. Старцев Ю. К.** Сутність та причини виникнення тіньової економіки / Ю. К. Старцев // Управління ризиком. – 2013. – № 21 (161). – С. 127. **17. Мандибура В.** Тіньова економіка як об'єкт системного наукового дослідження [Електронний ресурс] / В. Мандибура. – Режим доступу : <http://elib.info/book.php?id=1116673847&p=0>.

Pylypchenko Oleg. Shadow economy: concept, reasons of origin and way of overcoming

It was certain in the article, that a shadow economy pierces all spheres of vital functions of man. On the present stage of existence of humanity it influences on passing of all stages of reproductive process, forms a modern economic market. Without the account of shadow sector of economy it is practically impossible to carry out reliable prognostication of macroeconomic development.

The shadow economy as a complex phenomenon with numerous varieties is an essential component of the economic system. Its dominant characteristics are latency, adaptability, structuring, duality, emergency, ability to self-organization, selective ig-

noring legislation, stochasticity of evolution and others. Property of the system is appeared in that fact that separate entities and social groups interact with each other in the shadow relations.

In Ukraine in connection with protracted political and economic crises all time shadow economic activity grows and broadens, the amount of corruption connections is increased. A current period can be described as time of strengthening in Ukraine of «shadow capitalism» the basic signs of which is institucionalizaciya of shadow economy, its complete interlacing with legal economic activity. Soon the economy of Ukraine can attain a level, when to stop shadow processes it will become practically impossible with the civilized methods.

In the existent terms of research of development and essence of shadow economy, decline of its activity, making of directions, for its decontamination in the economy of Ukraine is an actual and meaningful task.

Carrying out the analysis of shadow economy we defined that diminishing of level of shadow economy for Ukraine was very labour intensive business and requires the huge expenses of both all society and every his representative. Therefore, first, it is needed even to limit distribution of shadow economy, and already then to eradicate this phenomenon all methods and facilities. Shadow and formal institutions are partial substitutes according to relation with each other. The shadow economy is always and everywhere acts as opponent to formal system, but the antithesis to the formal economy is the only underground (criminal) part, but not all components. In periods of crisis and transformation the hidden shadow sector performs stabilizing and stimulating functions for the whole economy. However, for the long term the benefits of a temporary shadow segment are offset by negative consequences for economic growth. The resulting effect of shadow activities on the development of the whole society is contradictory and ambiguous. The vector of further development of the national economy generally depends on the nature of the interaction between the official and shadow system.

In the article there was the offered necessity of development of single policy on a fight against a shadow economy. Thus this fight must be conducted on all levels of state structure.

Importance of problem is related to the scales of shadow economy in Ukraine, and also with by a circumstance that it can decide only in close connection with the complex of other tasks, tricks into us to the conclusion that the policy of state influence on a «shadow» economy must find a reflection in general strategy of socio-economic development of Ukraine.

Thus, it is possible to draw conclusion coming from our scientific research, that a shadow economy is the back of legal economy, it is «built-in» in official economic activity of society and directed on the illegal redistribution of profits, on the maximal receipt of illegal income.

By us criteria which allow to interpret an economy as shadow were selected: at first, it is realization of activity which is not controlled officially and hides from supervisory organs business entities, secondly is a receipt of benefit in form misappropriation of the economic blessings and rights on the economic blessings.

Scales of development of shadow relations in many countries, including in Ukraine, testify to the origin of the realized necessity of research of this sphere of economy. Essence and reasons of shadow economy, described in the article, ground to consider that their study is a necessity for understanding of the modern world and, especially, that situation which was presently folded in Ukraine.

Key words: shadow economy, reasons of shadow economy, overcoming of shadow economy.

УДК: 321:791.43

М. О. КАЦУБА

ФАКТОРИ ВПЛИВУ КІНОМИСТЕЦТВА НА ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ

Розглянуто кіномистецтво в контексті його впливу на політичні процеси через формування політичних поглядів та ідеологічних переконань мас. Виявлені особливості художнього кіно як сучасного техногенного мистецтва, завдяки яким воно чинить психологічний вплив на глядача та виступає ретранслятором закладених у кінофільм ідеологічних штампів, стереотипів та уявлень про протікання політичної реальності.

Ключові слова: *художнє кіно, кіномистецтво, політичний вплив, політичний процес.*

Кацуба Н. А. Факторы влияния киноискусства на политические процессы

Рассматривается киноискусство в контексте его влияния на политические процессы через формирование политических взглядов и идеологических убеждений масс. Выявлены особенности художественного кино как современного техногенного искусства, благодаря которому оно оказывает психологическое воздействие на зрителя и выступает ретранслятором заложенных в кино-

© КАЦУБА Микита Олександрович – аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

фільм идеологических штампов, стереотипов и представлений о ходе политической реальности.

Ключевые слова: художественное кино, киноискусство, политическое влияние, политический процесс.

Katsuba Mykyta. The influences of cinema on political processes

In the article the cinema researched in the context of its impact on the political process through the formation of political beliefs and ideological beliefs of the masses. Author revealed the features of films as a modern man-made art, through which it has a psychological impact on the viewer and acts relay embedded in movie ideological cliches, stereotypes and perceptions of political reality.

Key words: artfilm, cinema, political influence, political process.

Протягом ХХ століття відбувся процес конституювання художнього кіно як ресурсу, що активно використовується потужними учасниками політичного процесу, і перш за все, державою, для реалізації її політичних цілей. Художнє кіно розглядається як фактор політичної соціалізації, інструмент легітимації політичної влади, образного втілення ідеології та візуалізації політичного режиму. Такі можливості кіно обумовлені його унікальним подвійним статусом як виду мас медіа та мистецтва. Саме як сучасне техногенне мистецтво (одночасно, включене в систему ЗМІ) необхідно розглядати кіно, аналізуючи його масовий політичний вплив. Проте, в політичній науці кінематограф найчастіше досліджується лише в контексті і у порівнянні з іншими медіа. Мистецький же аспект політичного впливу фільму або ігнорується, або лише позначається, не вдаючись до більш глибоко аналізу.

В політичній науці проблема впливу кіномистецтва на політичні процеси практично не розглядається як окремий предмет дослідження. Проте, представники багатьох галузей гуманітарного знання так або інакше звертались до даної теми. Більшість з таких досліджень мають міждисциплінарний характер. Одним з перших до питання політичного значення кіномистецтва звернувся філософ Анрі Бергсон у праці «Кінематографічна ілюзія»¹. Значно пізніше, вже в руслі постмодерну його дослідження продовжили філософи Жиль Дельоз у роботі «Кіно»² та Жан Бодрійяр («Симулякри і симуляція»)³. Близькими до них є і дослідження науковців із семіотики та теорії культури. Яскравим представником цього напрямку є вчений Юрій Лотман з працями «Статті з семіотики культури та мистецтва»⁴ і «Семіотика кіно і проблеми кіноестетики»⁵. Серед представників кінознавства, які звертали увагу на політичні аспекти кіномистецтва варто відзначити

Наталю Агафонову («Загальна теорія кіно та основи аналізу фільму»)⁶ та американського дослідника Джозефа Боггса («Мистецтво дивитися фільм»)⁷. До аналізу психологічних аспектів політичного впливу кіно звертався науковець Сергій Смирнов у праці «Психологія образу: проблема активності психічного відображення»⁸. Дослідження пропагандистських аспектів проблеми знаходимо у працях «Тенології реклами і PR» Бориса Борисова⁹ та «Маніпуляція свідомістю» Сергія Кара-Мурзи¹⁰. Зазначені праці є ґрунтовними дослідженнями в своїх сферах, проте, як зазначав автор, політичний вплив кіномистецтва не постає у них як окремий предмет вивчення.

В даній роботі ми вважаємо за доцільне звернутися до дослідження впливу кіномистецтва на політичні процеси з позицій політичної науки. При цьому важливим є міждисциплінарний характер дослідження, що ґрунтується на доробку теоретиків із суміжних гуманітарних дисциплін.

Логіка виявлення особливостей художнього кіно як чинника політичного процесу передбачає визначення його як певної комунікативної системи та складного подвійного феномену, що одночасно є засобом медіа та видом мистецтва. Відповідно до предмету дослідження, увага буде приділятися не всім численним особливостям кіно в даному контексті (ці особливості є предметом вивчення окремої науки – кінознавства), а лише тим, характеристикам фільму як витвору мистецтва, що впливають на нього як на чинник політичного процесу.

Існує два великих роди мистецтв: традиційні, такі як театр, образотворче мистецтво, музика і література – які сформувались давно, і є в тому чи іншому вигляді, супутниками людини протягом всієї історії. Другий рід мистецтв – техногенні, тобто ті, виникнення яких стало результатом науково-технічної революції, і винаходів технічних засобів, без яких ці мистецтва неможливі. До цих мистецтв належать фотографія, кіно та цифрове мистецтво (англ. «Digitalart»).

Поглянувши на означене розмежування поверхово, можна легко віднести кіно до другого виду мистецтв (що автор і зробив у попередньому абзаці). І хоча таке «приписування» кіно до техногенних мистецтв в цілому є вірним, необхідно звернути увагу і на деякі особливості кіно в контексті такого розмежування. Чітке визначення місця художнього кіно серед інших мистецтв є важливим для даного дослідження, оскільки кожен вид мистецтва має власний арсенал впливу на людину, її погляди, переконання, вподобання. З метою окреслення такого арсеналу, яким володіє кіно, необхідно коротко звернутись до його генеалогічного зв'язку з іншими мистецтвами, з

лона яких вийшов кінематограф. Це дасть нам змогу визначити, яким чином кіно як мистецтво чинить вплив на масового глядача, а через зміну його політичних поглядів та переконань – і на політичний процес.

Художнє кіно увібрало в себе всі чотири основні види класичних мистецтв. З літературою воно пов'язане за рахунок сценарію, оскільки сам сценарій безперечно, є літературним твором. Музика є невід'ємною частиною звукового світу фільму. З театром кіно пов'язане через акторську гру та режисерську роботу. З образотворчим же мистецтвом кіно поєднується через мову візуальної образності, яка є інтегральною частиною фільму. Американський дослідник Джозеф Боггс так характеризує кіно як синтетичне мистецтво: «Подібно живопису і скульптурі, кіно використовує контур, фактуру, колір, форму, об'єм і масу, а також світлотінь. Багато з правил композиції, що використовуються в кіно, аналогічні тим, що застосовуються у живописі та скульптурі. Як і драма, кіно спілкується із глядачем візуально, через драматизм дії, жести, експресію, і вербально – в діалозі. Подібно музиці і поезії, кіно використовує витончені, складні ритми; З поезією кіно зближує, зокрема, використання образів, метафор і символів. Як і в пантомімі, образ що рухається знаходиться в кіно у центрі уваги; як і в танці, цьому образу властиві характерні ритмічні особливості»¹¹.

Такий розгляд зв'язку кіно і інших мистецтв здається очевидним, однак є доволі поверховим, і не розкриває глибини впливу кіномистецтва на масового глядача, і тим більше, мало наближає нас до розуміння політичних наслідків таких особливостей кінематографу. Кінознавець Наталя Агафонова зазначає, що синтетичність кіномистецтва є глибшою, ніж здається на перший погляд. Порівнюючи кіно з літературою і образотворчим мистецтвом, вона пише: «Література оповідає, але не зображенням, а словом. Образотворче мистецтво ж не здатне до оповідання, бо його візуальний образ є статичним, позбавленим можливості розвитку в часі»¹². Інший дослідник – знаменитий культуролог та семіотик Юрій Лотман в роботі «Семіотика кіно і проблеми кіноестетики» пише: «Динамічний нарративний текст (як у літературі), який створюється засобами зображень (зримих іконічних образів), складає сутність кіномистецтва»¹³.

Щодо «взаємин» кіно і театру, то порівнюючи силу психологічного впливу цих двох видів мистецтв, Н. Агафонова наголошує на приматі кіно: «...сила емоційного напруження кіноглядача може перевищувати ступінь емоційного співпереживання глядача театраль-

ного, оскільки аудіовізуальна образність і специфічний простір комунікації (затемнений зал) посилюють відчуття адекватності кінотворів так званій об'єктивній реальності, що переживається глядачем як «сон наяву». Візуальні (пластичні) і чутні (звукові) виразні засоби, методи їх співвіднесення (монтажу) дозволяють досягати в екранних творах надзвичайно потужного психологічного напруження¹⁴. Силу психологічного впливу кіно посилює і той факт, що в кіно не лише герой ментально сприймається як достовірний, але і все його оточення, весь простір дії у його предметній конкретності. Така конкретність і «справжність» простору робить його своєрідним додатковим гравцем, який «промовляє» глядачу політичні повідомлення про героїв і події. В цьому полягає важлива відмінність від театру де декорації є умовними.

З точки зору політичного впливу важливим є і те, що згадана вище Н. Агафонова зазначає, що театр за своєю суттю є «демократичним» в тому плані, що дозволяє глядачу самостійно обирати пріоритети своїх контактів з образним світом спектаклю. Глядачу в театральному залі в кожний момент відкритий весь простір дії, він самостійно обирає пріоритети власної уваги. Кіно ж в цьому плані є «авторитарним», оскільки глядач може бачити лише те, що в кожний конкретний момент йому демонструє камера¹⁵. Її об'єкт в умовах кіно є «зоровим апаратом» глядача, яким сам глядач не володіє. Таким чином, за глядача в кіно режисер робить вибір, «що дивитись, а що ні». Однак, за умови продуманої операторської роботи такий «диктат режисера» сприймається глядачем як природний. Це створює простір для непомітної маніпуляції. Такий ефект є ще одним інструментом нав'язування суб'єктивної точки зору авторів фільму масовому споживачу.

Думку, що кіно є унікальним мистецтвом, в якому синтез інших мистецтв був помножений на безпрецедентні для свого часу технічні можливості, висловили ще перші теоретики кінематографу. Французький філософ Анрі Бергсон звернувся до цієї проблеми в праці «Ілюзія кінематографу», що вийшла ще 1906 року¹⁶. Набагато пізніше в цілісну концепцію розвинув погляди Бергсона філософ Жиль Дельоз. Він вважає, що близьке, як ми зазначали вище, до кіно мистецтво фотографії, насправді є повною протилежністю ній. На відміну від статичності фото, кіно за своєю суттю є динамікою, точніше, ілюзією динаміки, оскільки динамічним кіно робить лише недосконалість людського зору, який нездатний розрізняти окремі кадри, якщо вони демонструються зі швидкістю в 24 в секунду, або більше. Ідею синтетичності кіно Дельоз втілює в двох поняттях, що з точки зору сучасності є базовими

для розуміння психологічного впливу цього мистецтва: образ-рух та образ-час. Образ-рух по суті є процесом становлення і зміни образів простору кіно в людській свідомості, що в своїй динаміці і формують сенс¹⁷. Тобто кожний елемент віртуального кінематографічного простору, в тому числі і герої, що в цьому просторі «живуть», є співучасниками творення того сенсу, який глядач зчитує з екрану. Відповідно, весь простір фільму за певних комунікативних умов є територію маніфестації політичного, яке за результатом його сприйняття глядачем стає справжнім знанням цього глядача про політику. Образ-рух разом з образом-часом (специфічною формою протікання часу і фіксації його послідовності в кіно) створюють «другу реальність» фільму, яка, на думку Дельоза, змінює саму структуру відчуттів людини¹⁸.

На ключову перевагу кіно у порівнянні з іншим техногенним видом мистецтва – фотографією звертає увагу і дослідник Сергій Смирнов: «...фото маніпулює виключно минулим часом: фотографія – це завжди зафіксована мить минулого. Кіно також пропонує глядачу зафіксоване на плівці минуле. Але в силу динамічної екранної образності, високої життєподібності і характеру сприйняття фільму у темному просторі кінотеатру кіно викликає надзвичайно високу гостроту співпереживання і ступінь самоідентифікації глядача з тим або іншим персонажем. В результаті в кінозалі народжується ілюзія справжнього часу – «теперішності» подій, що відбуваються на екрані. Таким чином, кіно змогло запропонувати людині «ілюзорну реальність»»¹⁹. Цей ефект кіно є важливим, зокрема, в контексті психологічної сили сприйняття подій національної історії не як того, що відбулось «давним-давно», а як драми, що розгортається тут і тепер, на наших очах.

Можна сказати, що кіно є результатом взаємодії традиційних мистецтв з одного боку, і досягнень науки (технічних засобів кінозйомки) – з іншого. В науковій літературі звертають увагу на декілька наслідків такого «союзу» мистецтва і техніки, який створює базу для впливу кіно на масове уявлення про політику, а отже, і на сам політичний процес. Можна виокремити три головні характеристики кіно як техногенного виду мистецтва:

- Фотографічність. Кіно створює ефект «життєподібності», який, як ми зазначали, недоступний традиційним мистецтвам. Цей ефект є додатковим фактором сприйняття екранної реальності як правди.

- Тиражність. Якщо, скажімо, картина може існувати лише в одному екземплярі (звичайно, всі інші «такі ж» картини будуть копіями), то кінофільм не знає поняття копія-оригінал. Він може тиражуватись в необмеженій кількості копій, не втрачаючи своєї оригінальної сутності.

- Всюдисущість. Кінофільми, як і інші види техногенного мистецтва, можуть поширюватись з блискавичною швидкістю по всій планеті, і проникати буквально в кожну «голову»²⁰.

Все це разом, помножене на власні якості кінотвору, як засобу психологічного впливу, робить кіно потужним техногенним інструментом формування масової політичної свідомості. С. Кара-Мурза в роботі «Маніпуляція свідомістю» підкреслює значення синтезування різних видів мистецтв для справляння потужного маніпулятивного впливу: «Дуже важливими є сенси, приховані в образах... Зрозуміло, що ефективніше всього діють комбінації знакових систем, і за наявності знання і мистецтва можна досягнути величезного синергетичного (кооперативного) ефекту просто за рахунок поєднання «мов»...»²¹.

Окремо варто звернути увагу на зазначену вище якість кіно як тиражного мистецтва. На перший погляд, така характеристика є суто технічною, проте за умови більш глибокого розгляду у факторі типажності криється важливий політичний зміст, який багато в чому пояснює факт ефективності масового-психологічного впливу кінематографу, а отже і його роль як чинника політичного процесу. Для експлікації даної думки детальніше звернемося до цієї проблеми.

Кожен класичний твір мистецтва існує в єдиному екземплярі, який ми називаємо оригіналом. У нього може бути безліч копій, проте саме оригінальний твір «притягує» глядача, лише цей один матеріальний предмет наділяється надзвичайною цінністю. Не зважаючи на мільйони копій образу Джоконди Леонардо на Вінчі, лише справжня картина, що знаходиться в Луврі, викликає постійний інтерес публіки. Це відбувається попри те, що власне, той самий образ можна в будь-який момент часу побачити, скажімо, у електронному вигляді. Не зважаючи на інформаційну революцію, для класичного мистецтва продовжує діяти беззаперечний платонівський дуалізм оригіналу і копії, в якому копія може краще або гірше імітувати оригінал, проте за жодних умов не здатна з ним зрівнятись. В цьому сенсі кіно стало явищем постмодерну в тому сенсі, що воно як мистецтво не знає такого дуалізму. У кіноплівки або цифрового носія не існує «оригіналу», який би сутнісно перевершував зроблені з нього копії. В цьому полягає феномен тиражності кіно: його можна копіювати мільйонами екземплярів, не втрачаючи при цьому якісні властивості фільму як твору мистецтва. Французький філософ Абрахам Моль назвав таке явище «новою автентичністю», характерною виключно для сучасного технологічного суспільства²². На якісно новий тип взаємин між мистецтвом і його споживачем в епоху тиражності звертає увагу Борис

Борисов: «В ХХ столітті техніка перестала бути антиподом мистецтва. Спочатку фотографія, потім кіно, телебачення, грамзапис порушили не лише патріархальне таїнство контакту між митцем і суспільством. Вторгнення у сферу цих мистецтв нових технологій похитнуло не лише сам статус митця в суспільстві. Ринок перетворив їх на «виробника» та «споживача». А якщо є ринок, то неминучими стають і закономірності ціноутворення. Здешевлення видовища стало можливим за його масовості. Твір мистецтв неминуче перетворювався в товар, матеріальну цінність. Сучасні взаємини оригіналу і копії породили новий тип контакту»²³.

Сам цей феномен нічого би нам не повідомляв про політичні властивості кіно, якщо би тиражність стосувалася лише фільму як форми. Проте, та сама властивість поширюється і на зміст кінопродукції: кінематограф для багатомільйонної аудиторії генерує образи, які для масового глядача часто стають більш реальними, ніж реально існуючі прототипи цих образів. Наприклад, війна, яку глядач побачив на екрані є для нього набагато більш реальною, ніж справжній військовий конфлікт, що послужив першоосновою для фільму. Це відбувається тому, що кожна секунда фільму, як правило, є набагато більш насиченою подіями, видовищами та переживаннями, ніж реальне життя. Для опису такого феномену французький філософ Жан Бодрійяр використовував поняття «гіперреальності» – зображення, що не відсилає до жодних реальних прототипів, підміняє їх собою, і при цьому перевершує реальність за ступенем достовірності²⁴. Тобто, якщо на кіноекрані демонструється фільм, знятий на основі реальних подій, то в певному сенсі ми бачимо недосконалу (з точки зору точності репрезентації оригіналу) копію реальних подій. Проте, парадоксальним чином, така недосконала копія постає в свідомості споживача більш реальною, ніж справжня подія-прототип. Копія перевершує оригінал за рівнем своєї переконливості, і тим самим заміщує собою реальне життя.

Явище такого заміщення ефективно працює в політичній площині. За рахунок тиражності кінематограф «виробляє» політичну «другу реальність» для мільйонів глядачів, створює для них політичне минуле, сьогодення і майбутнє, заволодіває думками мас в тій мірі, в якій екранний симулякр є більш реальним, ніж саме життя. Такий вплив кіно відбувається в силу того, що сучасні медіа сягають набагато далі, ніж реальні органи чуття людини. Тому здебільшого, інформація про певну подію, яку глядач отримує в кіно, це і є практично все, що він взагалі може знати про цю подію. Така гіперреальність кіномистецтва створює для цілих суспільств, а інколи і всього світу

політичну історію, а також візії сьогодення і майбутнього. В результаті сама сфера політики в її розгортанні, тобто весь політичний процес, постає в очах глядача іншим, ніж він є в реальності. Це, в свою чергу, суттєво змінює траєкторію поведінки мас в політичному процесі.

Зазначимо, що така реальність кіно, звичайно ж, не знищує повсякденність, з якою стикається глядач як тільки він відходить від екрану. Але кіно надає життю іншу оптику, свого роду спеціальні «лінзи», через які реальність більше не є самою собою, а перетворюється на функцію, покликану лише підтверджувати або відтіняти «другу реальність». Підкреслимо, що така «друга реальність» не створюється виключно кінематографом, а транслюється всім комплексом медіа. Ми ж виявляємо в цьому процесі роль власне кіно. Культуролог Юрій Лотман зазначає, що сучасне техногенне мистецтво, здавалося б, максимально наближається до життя, але це насправді сильно віддаляє його від життя реального. Коли виникло кіно, у мистецтво, «замість подоби життя увірвалося саме життя»²⁵. Створювана ж таким чином «друга реальність» – це ідеологія в широкому сенсі цього слова.

Вище ми означили ряд особливостей політичного впливу кіно як синтетичного і техногенного виду мистецтва. Однак, мабуть головна його особливість в цьому плані полягає в тому, що через свою техногенність кіно з першого дня свого існування розглядалось як народний вид мистецтва, як такий, що доступний всім і кожному, незалежно від рівня освіти, віку, чи соціального статусу. Фактично, в перші роки свого існування, кіно мало статус дешевої, «ярмарочної» розваги. Однак пізніше, збагатившись майстерністю режисерів, сценаристів, акторів, досягненнями техніки, кіно стало першим з мистецтв, яке потужно вирвалось за межі вузького кола поціновувачів, стало інструментом донесення (в тому числі і політичної) думки до всіх, не розрізняючи кордонів і соціальних статусів. Техногенність кінематографу вперше дозволила засобам мистецького впливу на свідомість поширитись не на певну аудиторію людей, що цікавляться мистецтвом, а на все суспільство. І хоча раніше також мистецтво спорадично виконувало функції політичного впливу (через картини, книги, тощо), справді масштабного пропагандистського розмаху цей вплив вперше набув саме в з появою кіномистецтва.

Таким чином, роль художнього кіно у політичних процесах обумовлена впливом кінематографу на масового глядача, його політичні погляди, переконання, устремління. Зміна траєкторії поведінки суспільства або його складових під впливом кіно з необхідністю призво-

дить і до змін у протіканні політичних процесів як на національному, так і на глобальному рівні. Потужність такого впливу кіно обумовлена його подвійним статусом як медіа та мистецтва. При цьому, в якості мистецтва кінематограф варто розглядати як складне техногенне та синтетичне явище. Ряд психологічних особливостей масового впливу кіномистецтва роблять його одним з інструментів творення політичної «другої реальності» – інформаційного середовища, в якому реальна політика частково або повністю підміняється спеціально сконструйованим уявленням про неї. Таке уявлення постає як єдина реальність в свідомості масового глядача, і значною мірою обумовлює його ставлення до політичних ідеологій, режимів, окремих політичних діячів та процесів розгортання політичного життя.

1. *Bergson Henri. L'illusioncinématographique / Bergson Henri. – Paris : 1906. – 45 p.* 2. *Делёз Ж. Кино / Делёз Ж. – М. : Ад Маргинем, 2004. – 318 с.* 3. *Борисов Б. Л. Технологии рекламы и PR / Борисов Б. Л. – М. : Фаир-пресс, 2001. – 624 с.* 4. *Лотман Ю. М. Статьи по семиотике культуры и искусства / Лотман Ю. М. – СПб. : Академический проект, 2002. – 544 с.* 5. *Лотман Ю. М. Семиотика кино и проблемы киноэстетики / Лотман Ю. М. – Таллин : Ээсти-Раамат, 1973. — 92 с.* 6. *Агафонова Н. А. Общая теория кино и основы анализа фильма / Агафонова Н. А. – Мн. : Тесей, 2008. – 392 с.* 7. *Boggs, Joseph (2008). The Art of Watching Films, McGraw Hill, 553 p.* 8. *Смирнов С. Д. Психология образа: проблема активности психического отражения / Смирнов С. Д. – М. : Издательство московского университета, 1985. – 232 с.* 9. *Борисов Б. Л. Цит. работа.* 10. *Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / Кара-Мурза С. Г. – М., 2000. – 493 с.* 11. *Boggs, Joseph (2008). The Art of Watching Films, McGraw Hill, 3 p.* 12. *Агафонова Н. А. Цит. работа.* 13. *Лотман Ю. М. Семиотика кино и проблемы киноэстетики. – 40 с.* 14. *Агафонова Н. А. Цит. работа. – С. 6.* 15. Там же. – С. 7. 16. *Bergson Henri. Цит. праця.* 17. *Делёз Ж. Цит. работа.* 18. Там же. 19. *Смирнов С. Д. Цит. работа. – С. 9.* 20. Там же. – С. 8. 21. *Кара-Мурза С. Г. Цит. работа. – С. 16.* 22. *Борисов Б. Л. Цит. работа.* 23. Там же. 24. *Бодрийяр Жан. Симулякри і симуляція / Бодрийяр Ж. – К.: Основи, 2004. – 230 с.* 25. Там само.

Katsuba Mykyta. The influences of cinema on political processes

Art cinema as a tool of the political process is widely used by powerful political actors, and above all, the state, to realize their political goals. The cinema is considered as a factor of political socialization, a tool that legitimizes political power, a figurative embodiment of ideology and visualization of political regime. These capabilities of the cinema are due to its unique dual status as a kind of mass media and the art. The

cinema should necessarily be considered as a modern technological art (also included in the media), and its massive political influence should be analyzed. However, in the political science the cinema is often studied only in the context of other media and in comparison with them. The artistic aspect of the influence of a political film is either ignored or only indicated, without any deeper analysis.

In this paper, we consider it appropriate to refer to the study of the influence of the cinema on the political processes from the standpoint of the political science. In addition, the interdisciplinary nature of the research, which is based on a completion of theoretical studies conducted in the related humanitarian sciences, is important.

The logic of detecting the features of the art cinema as a factor of the political process involves identifying it as a kind of communication system and a complex dual phenomenon, which is both mass media and a kind of art. There are two large kinds of arts: traditional arts, such as the theater, visual arts, music and literature – that were formed long ago and are, in one form or another, human companions throughout history. The second kind of arts is man-made arts, that is, the arts which appeared as a result of scientific and technological revolution and technical inventions, without which these arts are impossible. These arts include photography, cinema and digital arts.

A clear definition of the place of the art cinema among other arts is important for this study, since each art has its own arsenal of human exposure, its attitudes, beliefs, preferences. In order to outline the arsenal of the cinema, the author of this paper briefly addresses its family connection with other arts, from which the cinema came. This will enable us to determine how the cinema as an art influences the mass audience and the political process, changing its political views and beliefs.

In this paper, the cinema is defined as a unique art, in which the synthesis of other arts was multiplied by the unprecedented technical capabilities expressed by early theorists of the cinema. Under certain communication conditions, the entire space of the film is the territory of the political manifestation, which becomes a real knowledge of the audience about politics.

The cinema is a result of interaction between traditional arts, on the one hand, and scientific inventions (filming hardware) - on the other. In the scientific literature, attention is paid to several consequences of this “union” between the art and technology, which provides the basis for the impact of the cinema on the mass idea of politics, and, hence, the political process. We can distinguish between three main characteristics of the cinema as the man-made art: the ability for photo taking, mass production, and ubiquity. All this, combined with the unique qualities of a piece of screen as a means of psychological impact, makes the cinema a powerful technological tool that forms mass political consciousness.

The author also draws attention to the phenomenon of substitution of the reality by the screen reality that works effectively on the political arena. Due to mass production, the cinema “produces” the “second political reality” for millions of viewers,

creates the political past, present and future for them, seizes their thoughts to the extent that the screen is more real than life itself. This effect of the cinema is due to the fact that modern media reaches much farther than real human senses. Therefore, in most cases, the information about a certain event the viewer gets in the cinema is almost all the viewer may know about this event. This hyper reality of the cinema creates the political history and vision of the present and future for the entire societies, and sometimes for the whole world. As a result, the entire political sphere, i.e. the whole political process, appears in the eyes of the viewer in a form different from reality. This, in turn, changes significantly the trajectory of the behavior of masses in the political process.

Key words: artfilm, cinema, political influence, political process.

Зміст

Розділ 1. Теорія та методологія політологічних досліджень

<i>Сотник А. Л.</i> Проблематика розвитку правової політології у вітчизняному й зарубіжному науковому дискурсі.....	3
<i>Смірнова В. О.</i> Теоретичне обґрунтування проблематики реалізації політичної волі: історія та сучасність.....	10
<i>Дженадія Р. А.</i> В поисках нового модуса политических взаимоотношений «Восток-Запад».....	21
<i>Онищенко В. І.</i> Політичні свободи як базові цінності розвитку політичного процесу.....	31

Розділ 2. Історія політичної думки

<i>Докаш О. Ю.</i> Реінтеграція Чернівецької області до загальносоюзного політико-правового простору (1944-1945 рр.).....	43
---	----

Розділ 3. Етнополітологія та конфліктологія

<i>Кресіна І. О.</i> Теоретичні засади формування української національної ідентичності.....	53
<i>Лойко Л. І.</i> Політичні партії національних меншин України: досвід створення та діяльності.....	68
<i>Асланов С. А.</i> Етнополітична стабільність: теоретико-методологічні засади дослідження.....	78
<i>Сіверська-Хмай А. З., Білоусова І. В.</i> Національна самоідентифікація громадян України в контексті політичної міфології Євромайдану.....	89
<i>Лисенко Ю. В.</i> Формування української політичної нації: соціально-економічні та соціокультурні аспекти.....	111

Розділ 4. Політичні інститути та процеси

<i>Ващенко К. О.</i> Системний підхід в науковій обґрунтованості політичного аналізу та прогнозування.....	127
<i>Колюх В. В.</i> Законодавча функція парламентів та практика її реалізації в зарубіжних державах.....	135
<i>Курас А. І.</i> Національна безпека Білорусі: політологічний аналіз.....	148
<i>Семченко О. В.</i> Механізми інформаційного забезпечення груп інтересів.....	161
<i>Снівак М. В.</i> Дослідження політики охорони здоров'я у працях зарубіжних вчених.....	169
<i>Якименко Ю. В.</i> Партійна система України у 2010-2015 рр.: зміни, тенденції, перспективи еволюції.....	181
<i>Пилипченко О. О.</i> Тіньова економіка: поняття, причини виникнення та напрями подолання.....	193
<i>Кацуба М. О.</i> Фактори впливу кіномистецтва на політичні процеси.....	203

Наукове видання

ДЕРЖАВА І ПРАВО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія Політичні науки

Випуск 68

Науковий редактор *І. О. Кресіна*
Художнє оформлення *В. С. Жиборовського*

Підп. до друку 30.06.2015. Формат 60 × 84/16.
Ум. друк. арк.12.67. Наклад 200 прим.

ТОВ „Видавництво „Юридична думка”
01103, м. Київ, вул. Кіквідзе, 18-а
Свідоцтво ДК № 1742 від 06.04.2004
Тел./факс (044) 278-02-23
E-mail: yurdumka@ukr.net
www.yurdumka.com

Віддруковано у ТзОВ «Талком»
03115, м. Київ, вул. Львівська, 23
Свідоцтво ДК № 4538 від 07.05.2013
Тел. (044) 424-40-69

До відома авторів

Захищаючи права авторів, редакція стежить за плагіатом або некоректним використанням статей, опублікованих у журналі. Надіслані статті можуть бути перевірені щодо наявності повторів з текстів, що були опубліковані раніше. Якщо буде встановлено, що стаття містить плагіат або частини чужих текстів без належного посилання, чи виникнуть сумніви щодо авторства статті, редакція залишає за собою право:

- відмовити у публікації;
- опублікувати спростування;
- повідомити керівництво автора за місцем роботи чи навчання;
- заборонити автору публікуватися у виданнях Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України;
- вжити інших заходів правового характеру.

Редакція проводить відбір статей виходячи виключно з їх наукової цінності. Якщо стаття прийнята до друку, вона розміщується у відкритому доступі, а авторські права належать авторам. Редакція передає отримані матеріали на рецензування члену редакційної колегії журналу та зовнішнім рецензентам.

Вимоги до авторів:

- подавати до друку статті, що раніше не публікувалися, містять нові оригінальні результати;
- коректно оформляти посилання на джерела, використані в ході підготовки статті;
- правильно зазначати авторство. Авторами статті вважаються особи, внесок яких у підготовку статті є суттєвим. Особи, які брали опосередковану участь у її написанні, не можуть зазначатися в якості авторів. У випадку співавторства особа, яка подала статтю, відповідає за те, що усі автори ознайомилися з її остаточною версією і дали згоду на публікацію;
- розкривати наявність конфлікту інтересів. Кожен автор повинен повідомити про наявний фінансовий чи змістовний конфлікт інтересів, який може впливати на зміст і висновки статті, поданої до публікації;
- негайно повідомляти редакцію про виявленні помилки чи неточності у своїй статті та надавати усю необхідну допомогу для їх усунення;
- автори, які не мають наукового ступеня, повинні подати рецензію наукового керівника або витяг з протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію до друку.

Вимоги до рецензентів:

- попереджати редактора про недостатню кваліфікацію для рецензування роботи або нездатність рецензувати роботу у встановлені строки та відмовитися від рецензування;
- дотримуватися принципів конфіденційності: будь-який текст повинен розглядатися як конфіденційний документ. Рецензенту забороняється його обговорювати з іншими особами або показувати будь-якій особі, якщо на це не отримано згоди редактора;
- дотримуватися принципу об'єктивності: критика повинна бути аргументована, мати за мету покращення роботи автора і не містити жодних суб'єктивних міркувань чи персональних зауважень до автора;
- вказувати на літературу, що стосується теми статті і не була згадана автором.

Редакція